

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÂTÜRÎDÎ VE RADİKAL SELEFİ
YORUMLAR BAĞLAMINDA ŞİRK KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Fatih TEKE

Çorum 2019

**MÂTÜRÎDÎ VE RADİKAL SELEFÎ YORUMLAR BAĞLAMINDA ŞİRK
KAVRAMI**

Fatih TEKE

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

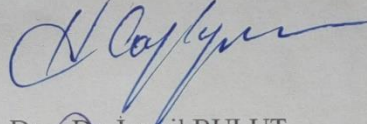
**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Özden KANTER AKBAŞ**

ÇORUM-2019

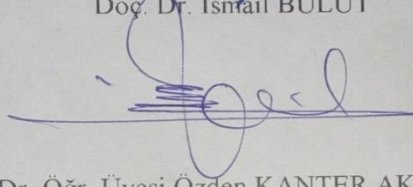
KABUL VE ONAY

Fatih TEKE tarafından hazırlanan *Mâtürîdî ve Radikal Selefi Yorumlar Bağlamında Şirk Kavramı* başlıklı bu çalışma, 05/12/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN (Başkan)

Doç. Dr. İsmail BULUT

Dr. Öğr. Üyesi Özden KANTER AKBAŞ (Danışman)

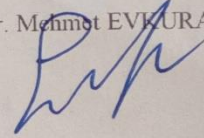

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Enstitü Müdürü

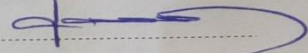
Prof. Dr. Mehmet EYKURAN

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim. (25/12/2019).

İmzası

Fatih TEKE

ÖZET

TEKE, Fatih. *Mâtürîdî ve Radikal Selefi Yorumlar Bağlamında Şirk Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

İslâmiyet'ten önce Arap Yarımadasında en yaygın inanç sisteminin çok tanrıcılık olduğu ifade edilmektedir. Araplar, her ne kadar, tanrılar arasında en üstün varlığın Allah olduğunu söyleseler de, bu durum Onları şirke bulaşmaktan uzak tutamamıştır. Allah ile birlikte ubûdiyyette başka ilahların varlığını kabul etmek, Cahiliye Arapları için sıradan bir eylem olsa da, Allah tarafından en büyük şirk unsuru olarak görülmüştür.

İnsanlar, düşünme kapasitesi, akletme yetisi, sosyo-psiko durumu sebebiyle bir olayı yorumlama konusunda birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu durumlardan bir tanesi de, şirk kabul edilip edilmeme açısından küçük ve büyük günah kavramıdır. Radikal Selefi denilen kimi âlimler, işlenen günahları ameli eylem kapsamında değerlendirip şirk ve küfür kabul etmişlerdir. Mâtürîdî, şirki ameli görenlerin bu düşünce biçimine karşı çıkarak, farklı bir yorumla şirk kavramına açıklık getirmektedir. Mâtürîdî, öncelikle eylemlerimizi, itikâdî ve ameli olmak üzere ikiye ayırmakta ve şirkin ameli değil itikâdî bir eylem olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple küçük veya büyük günahların itikâdî değil, ameli olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla birçok konuda olduğu gibi, günah kavramı çerçevesinde ele aldığı şirk unsurunu da aklî ve naklî deliller eşliğinde çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

Şirk anlayışının itikâdî anlamdan sıyrılarak, zamanla ameli fiilleri de içene alacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Bu, İslâmi düşüncenin teşekkülünden çok sonraları ortaya çıkan bir yanlışıktır. Şirk tanımının ameli eylemleri kapsayacak şekilde genişletilmesinde İbn Teymiyye'nin önemli bir rolü olduğu ifade edilmektedir. O'nun döneminde kabir ziyaretleri, Peygamberlerden şefaahat dilemek gibi fiiller şirk kabul edilirken, günümüzde bunlara ilaveten sakalı şerif ziyareti, çaput bağlamak, mum yakmak, nazar boncuğu takmak gibi fiiller ile şirkin kapsamı daha da genişletilmiştir. Mâtürîdî, iman-amel kavramı ekseninde şirkin inanç problemi olduğunu delilleriyle ispat etmeye çalışmış ve yapmış olduğu yorumlarla da şirkin kapsamını daraltmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Şirk, Küfür, İman, Amel, Günah, Ulûhiyyet, Rubûbiyyet, Ubûdiyyet, Radikal Selefiler

ABSTRACT

TEKE, Fatih. *In the context of Imam Mâtürîdî and Radical Salafî Interpretation, concept of Shirk*, (Master Thesis), Çorum, 2019.

Before Islam, the most widespread belief system in the Arabian Peninsula is expressed as Polysemy. Although Arabs, said that Allah is the most prominent god this situation has not keep them away from shirk. Accepting the existence of other deities with Allah is an ubûdiyyet ordinary for the Arabs of Jahiliyya. The action, though, has been seen as the greatest fact of shirk for Allah.

People, because of the capacity to think, reasoning ability, socio-psycho the interpretation of the event differs from each other. One of these cases is the concept of small and large sin in terms of whether or not to accept shirk. Some Radical scholars called Salafî, evaluated the sins committed within the scope of action and they have accepted this as a shirk and impiety. Mâtürîdî opposed this way of thinking and he clarifies the concept of shirk. Mâtürîdî, primarily seperated our actions two, itikâdî and ameli. Shirk is not ameli it is itikâdî action. For this reason, small or large sins are not accepted itikâdî they are ameli. Resolve the shirk with mental and oral evidences.

It is seen that nation of shirk getting rid of itikâdî meaning in time it is extended as including ameli actions two. This is mistake that came up after İslâmîc thought's texture, it is stated that Ibn Taymiyyah plays an important role in expanding the defination of shirk to encompass operative actions. During his time, grave visits were accepted shirk and intercession from the Prophets, and today in addition to these things the coverage of shirk was further expanded with actions such as Sakallı Şerif visits shoddy tying, ligt candelles and wearing evil eye beads. Mâtürîdî tried to prove that there is a problem of shirk belief in the axis of faith-deeds and narrowed the scope of shirk with the comments the made.

Keywords: Mâtürîdî, Shirk, Impiety, Faith, Action, Sin, divinity, Ulûhiyyet, Rubûbiyyet, Ubûdiyyet, Radical Salafists

TEŐEKKÖR

Tezin ilk aŐamasından teslimine kadar gerek yazımında gerekse okuma ve değerlendirilmesinde destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli danıŐmanım Dr. Özden KANTER'e, konunun belirlenmesinde yardımcı olan Prof. Dr. Hilmi DEMİR hocama, günlük yaşamda ve bu konuda görüşlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mehmet EVKURAN hocama, kaynak verilerinin elde edilmesinden ve tezle ilgili birçok konuda desteğini esirgemeyen Araştırma görevlisi Yunus ÖZTÖRK'e ve son olarak en büyük destekçim olan eŐim, Seyhan hanıma teşekkür ederim.

Fatih TEKE
Çorum-2019

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
KISALTMALAR	vi
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1
1. TEZİN KONUSU	1
2. TEZİN AMACI.....	2
3. TEZİN ÖNEMİ.....	2
4. TEZİN YÖNTEMİ	2
5. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	2
6. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	3
7. VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ ARAPLARDA ŞİRK VE ÇEŞİTLERİ

1.1. ŞİRKİN TANIMI VE KAPSAMI	5
1.1.1 Arapların Şirke Düşme Sebepleri	10
1.2. ŞİRK ÇEŞİTLERİ.....	14
1.2.1. Şirk-i İstiklâl.....	15
1.2.2. Şirk-i Teb'îz.....	15
1.2.3. Şirk-i Takrîb	16
1.2.4. Şirk-i Taklîd.....	17
1.2.5. Şirk-i Ağrâz	18
1.2.6. Şirk-i Esbâb	19

İKİNCİ BÖLÜM
MÂTÜRÎDÎ'NİN ŞİRK ANLAYIŞI VE KAPSAMI

2.1. MÂTÜRÎDÎ' DE İMAN-AMEL İLİŞKİ	21
2.2. MÂTÜRÎDÎ' DE TEVHİD KAVRAMI	26
2.2.1. Ulûhiyette Şirk Kavramı.....	30
2.2.2. Ulûhiyette Şirk: Ehl-i Kitap.....	30
2.2.3. Ulûhiyette Şirk: Müşrikler.....	35
2.2.4. Rubûbiyette Şirk Kavramı	49
2.2.5. Rubûbiyyet Bağlamında Ehl-i Kitap'ta Küfür ve Şirk	49
2.2.6. Rubûbiyyet Bağlamında Müşriklerde Küfür ve Şirk.....	52
2.2.7. Ubûdiyette Şirk Kavramı.....	57
2.2.8. Ubûdiyyet: Müşrikler	58
2.2.9. Ubûdiyyet: Münafıklar	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÂTÜRÎDÎ VE RADİKAL SELEFİLİK

3.1. SELEFİLİĞİN TANIMI VE TARİHÇESİ	66
3.1.1. Vehhâbiliğin Selefilikle İlişkisi	67
3.1.2. Geleneksel ve Günümüz Selefiligi	71
3.2. HARİCİ, MU'TEZİLE VE EHL-İ HADİS'İN GÜNAH VE ŞİRK KONUSUNDAKİ İDDİALARI MÂTÜRÎDÎ'NİN BU İDDİALARA CEVABI	76
3.2.1. Haricilerin İddiaları ve Mâtürîdî'nin Bu İddialara Cevabı.....	76
3.2.2. Mu'tezilenin İddiaları ve Mâtürîdî'nin Bu İddialara Cevabı	84
3.2.3 Ehl-i Hadisin İddiaları ve Mâtürîdî'nin Bu İddialara Cevabı.....	93
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ans	: Ansiklopedi
Bkz	: Bakınız
b.	: Bin, İbn
c.	: Cilt
çev	: Çeviri
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİF	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Fsk	: Fasık
Kfr	: Küfür
Hız	: Hazreti
KSÜİF	: Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Md	: Madde
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nkr	: Nankör
Sad	: Sadeleştirme
S	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih Yok
y.y.	: Yayın Yılı Yok
y.e.y.	: Yayın Evi Yok

ÖN SÖZ

Yaşam süreci içerisinde varlığını idame ettirmeye çalışan insan, zaman zaman dünyaya geliş gayesini unutmuştur. Kur'an onun bu tutumunu cahillikle nitelendirmiş ve dünyaya geliş amacı kendisine hatırlatılarak insanın bir imtihan içerisinde olduğu bildirilmiştir. Bu imtihanda en önemli gayenin ise kâinatın yaratıcısını ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet bağlamında tanımak olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kişi için yaşamındaki en değerli ilkenin şirkten arınmış, halis bir tevhid inancına sahip olması düşünülebilir.

İslâm öncesi cahiliye Araplarında Allah inancı vardı. Fakat onlar, bununla birlikte başka ilahların varlığı da kabul ediyorlardı. Allah, bu yanlış tutumu reddederek bütün insanlığı İslâm dininin özü olan tevhide, yani kendisinin varlık ve birliğine davet etmiştir. Dolayısıyla kişi için dinde asıl olan şey ulûhiyyet inancıdır. Ümmetlerin ismi değişse de tevhid inancı hiçbir dönemde değişmemiştir. Bütün dönemlerde, Peygamberler ümmetlerini Allah'ı ulûhiyyetinde, rubûbiyyetinde ve ubûdiyyetinde bir olmaya davet etmişlerdir.

Hz. Muhammed, Peygamberliğinin ilk yıllarında, putperest Arapları tevhide davet ettiği zaman müşrikler, tek tanrı bütün yaratılmışları nasıl idare edebilir deyip Allah'ı birlemeye yanaşmamışlardır. Allah kendisine şirk koşulmasını her dönemde kesin bir dille yasaklamış ve Arapların yanlış tutum ve davranışlarından vaz geçmelerini istemiştir.

Müşrik, Allah'a şirk koşarak en büyük günahı işlemiştir. Kur'an, Allah'a şirk koşan kimse için hiçbir şekilde affın söz konusu olmadığını, ama günahkâr mümin için bağışlanmanın mümkün olabileceğini haber vermektedir. Allah, Peygamber'inden öncelikle kendisi için, sonra da kadın ve erkek müminler için istiğfarda bulunmasını isterken, küfür ve şirk içerisinde olan günahkâr için af dileme yasağı getirmiştir.

Tevhid ve şirk konusunda Müslüman düşüncesine fikirleriyle önemli katkılar yapan bilginlerden biri de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944)'dir. Mâtürîdî, günahı itikâdî ve fiili olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İtikattaki günahın kâfirin durumu ile ilgili, fiili günahın ise müminlerin durumu ile ilgili olduğunu söylemektedir. Bu sebeple, şirkin ameli bir günah değil, itikâdî bir günah olduğunu ifade etmektedir.

GİRİŞ

1. TEZİN KONUSU

Bilindiği üzere akılı-nakil ayrımında Ehl-i Sünnet'in Selef ve Halef olmak üzere temel iki yaklaşımı bulunmaktadır. Bunlardan Selef naklî öncelerken, Halef akıl ve nakil arasında orta bir yol takip etmeyi savunur.¹ Bu bağlamda Mâtürîdî çizgiyi halefin akla daha ağırlık vereni, radikal selefi yaklaşımları ise selefin nakle aşırı önem veren kısımları içerisinde değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Çalışma, literatürde “selef-i sâlihîn” (ashab, tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn) şeklinde isimlendirilen ilk üç neslin din konusundaki görüşlerini dinin aslından sayan radikal selefin yaklaşımların nakle verdikleri aşırı önem ile Kur'an ve Sünnet'ten başka dinde hüccet kabul etmeyen Mâtürîdî yaklaşımın şirk kavramına yaklaşımlarını konu edinmektedir. Mâtürîdî ve radikal selefi söylemin şirk kavramından ne anlaşılması gerektiği hakkındaki değerlendirmelerden daha önce şirkin Arap kültüründe hangi anlam aralığına karşılık geldiğinin bilinmesi gerekir. Bu bağlamda tezde önce cahiliye döneminde şirke yüklenen anlamlara değinilmiş ardından Mâtürîdî ve radikal selefin kavrama ilişkin yorumlarına yer verilmiştir.

Mâtürîdî ve radikal selefi yorumlar bağlamında ele alınan şirk kavramıyla ilgili çalışmamız giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, önemi ve yöntemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Kavramsal çerçeve, varsayımlar ve veri toplama tekniklerinden hareketle dikkat çeken hususlar ele alınmıştır. Birinci bölümde şirkin tanımı yapılarak İslâm öncesi Araplardaki şirk tasavvurlarına yer verilmiştir. Bununla birlikte Arapların şirke düşme sebeplerine değinilerek şirk çeşitleri tetkik edilmiştir.

Konumuzun omurgasını oluşturan ikinci bölümde, Mâtürîdî'nin şirk anlayışına yer verilmiştir. O, şirki itikâdî bir problem olarak görmüştür. Mâtürîdî'nin şirke dair tanımlamaları, iman-amel ve imanın iki önemli konusu olan ulûhiyyet ve şirk kavramları üzerinden ele alınmıştır. Mâtürîdî'nin bu konulardaki yaklaşımları, Kur'an'ın üç temel konusunu olan Ulûhiyyet, Rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramları âyetler üzerinden örneklerle ifade edilmeye çalışılmıştır.

¹ Harun Çağlayan, “Akıl-Nakil İlişkisi: Rey ve Hadis Ehlinin Yaklaşımları”, Sistematik Kelam, Editör: Prof. Dr. Mehmet Evkuran, (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 95-96.

Üçüncü bölümde, selefilik kavramına değinilmiş ve günümüz Selefiligi ile arasındaki bağ ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda radikal selefi söylemlerin şirk mi yoksa günah mı olup olmadığı ele alınmaya çalışılmıştır. Harici, Mu'tezile ve Ehl-i Hadis âlimlerinin büyük-küçük günah ekseninde yapmış olduğu yorumların şirkle olan alakası iddia ve cevap şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır.

2. TEZİN AMACI

Âlimlerce iman-amel bağlamında farklı yorumlara tabi tutulan şirk kavramının itikâdî bir problem mi yoksa ameli bir problem mi olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Bununla birlikte İslâm öncesi ve İslâm sonrası şirk anlayışında meydana gelen değişimleri tespit etmektir.

3. TEZİN ÖNEMİ

Şirk anlayışındaki farklılıklar kişinin inanç dünyasında karmaşa yaratmaktadır. İnsan yapmış olduğu bir günah ve hata yüzünden şirk düşüğü konusunda endişe yaşamaktadır. Şirk anlayışının içyapısını ortaya koyarak, kişinin yapmış olduğu fiilin şirk kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği bu çalışmayı önemli kılmıştır. Ayrıca şirk kavramının daha önce radikal selefi yorumlar bağlamında çalışılmamış olmasıdır.

4. TEZİN YÖNTEMİ

Çalışmamız Mâtürîdî ve günümüzde şirk anlayışına dair yazılan kelâm eserlerinin tezin problematikleri çerçevesinde okunması, şirk kavram ve kapsamının belirlenmesi ve şirk dair ortaya konan iddiaların tutarlılığının tartışılması şeklinde ilerlemiştir. Bu sebeple çalışmanın ana yöntemi, okuma metinlerinin karşılıklı söylem ilişkisine dayanarak, eleştirel bir şekilde ortaya konmuştur.

5. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışma iman-amel kavramları üzerinden ele alınarak temellendirilmektedir. Tevhidin temel esasları olan ulûhiyyet rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarıyla da şirkin kavramsal çerçevesi çizilmektedir. Araştırmanın temel problemi şirkin itikâdî bir anlayıştan öte ameli fiilleri de kapsayacak şekilde tanımlanmaya çalışılmasıdır. İslâm

öncesi dönemde inanç meselesi olarak görülen şirk anlayışı² daha sonraki dönemlerde itikâdî bir problem olmaktan çıkmıştır. Ameli eylemler de şirk unsurları olarak görülmüştür.³

Mâtürîdî, ameli eylemlerin terkinde değil, farz ve vucûbiyyetini inkârda kişinin şirke düşeceğini ifade etmektedir. Bir bayana özel durumu nedeniyle orucu terk edip sonrada kaza edebilirsin denilebilir; fakat ameli bir eylem olan oruç ibadeti gereksizdir denilemez.

Radikal düşünce eğiliminde olan selefi gruplar ameli imanın temel esası saymaktadırlar. “Bu sebeple iman tanımının içine organlarla amel etmeyi de katmakta, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olsa da amel etmeyeni kâfir olarak kabul etmektedirler. Bunlar, tevhidi Ulûhiyet Tevhid-i, Rubûbiyyet Tevhid-i, İsim ve Sıfatlar Tevhid-i olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadırlar. Yapılan bu tasniften hareketle bu tanımlamayı kabul etmeyen Müslümanları şirke itham etmektedirler. İtikâdî bir inanç olan küfür ve şirk kavramlarını amele indirgeyerek hem amelleri itibarsızlaştırmakta hem de Müslümanları kâfir ve müşrik olarak isimlendirmektedirler.”⁴

6. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Tez, üç konu başlığı adı altında ele alınmıştır. Cahiliye dönemi Araplarda şirk anlayışı, Mâtürîdî'nin şirk tanımlamaları ve Radikal selefi yorumlar kapsamında şirk kavramı hakkında çalışma yapılmıştır. Biz burada şirk konusunu Hz. İbrahim'den itibaren değil, câhiliyye döneminden itibaren bütüncül olarak ele almaya çalıştık. Mâtürîdî'nin ortaya koymuş olduğu şirke dair düşünceleri irdeledik ve selefi yorumlar bağlamında şirk anlayışına dair fikirlerle çalışmamızı sonlandırdık.

Çalışmada radikal selef kavramıyla ağırlıklı olarak kaynaklarda Ehl-i Sünnet'in hazırlayıcı unsuru olarak geçen çevrelerden akıl-nakil ayırımında katı nakilciliği savunanlardır.

² “Onların çoğu ortak koşarak Allah'a inanırlar.” Yusuf 12/16.

³ Abdulvehhâb'ın düşünce sisteminde Peygamber, veli ve şeyh gibi kimselerin kabirlerini yüceltmek, kabirler üzerine gösterişli kubbeler yapmak, içerisinde şirk unsurları taşıyan kaçınılması gereken bid'at ve hurafelerdir. Rifat Türkel, Suûdî Arabistan Dışında Vehhabilik Etkisi 19.ve 20. Yüzyıl, *Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*, (Konya: Olgun Yayınları, 2015), 120.

⁴ Hilmi Demir, *Nedir bu Selefilik?* Erişim tarihi: 3 Mart 2018.

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/603837.aspx>.

7. VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ

Öncelikle çalışmamızda verilerimizi elde edebildiğimiz kadarıyla kütüphane kataloglarından, konuyla ilgili bilimsel makale, bildiri ve sempozyumlarda/bilgi şöleninde sunulan tebliğlerden, yayımlanmış tezlerden yola çıkarak belirli bir sistem içerisinde derlenmiştir. Tezde genel olarak tümevarım yöntemi kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ ARAPLARDA ŞİRK VE ÇEŞİTLERİ

1.1. ŞİRKİN TANIMI VE KAPSAMI

Şirk, sözlükte “bir şeye ortak olmak”, “ortak saymak”, “birden fazla şeye tahsis etmek” anlamında işrâk kelimesinden türeyen bir isimdir. Şirk koşana müşrik, şirk koşulan şeye şerik denir.⁵ Şirkin terim anlamı “Allah’ın ilahlığında, sıfatlarında ve ortaya koymuş olduğu fiillerinde yani O’nun, ulûhiyet rubûbiyyet ve ubûdiyyette kendisi gibi bir ortağının bulunduğu inanmaktır. Kur’an’da ise şirk kavramı aynı kökten türemiş isim ve fiillerle birçok âyette geçmektedir. Bunlar, Allah’a ulûhiyet ve rubûbiyyet ortak tanıma anlamında: *küfûv*/denk, aynı,⁶ *misl* /eş, benzer,⁷ *veli*/dost, efendi,⁸ *şefi*/şefaathçi,⁹ *şehid*/yardımcı, şahitlik yapan¹⁰ gibi kelimelerle ifade edilmektedir.¹¹

Şirk kavramı içerisinde birden fazla kutsal ögenin var olduğu, bunun karmaşık bir dinsel yapıdan oluştuğu ifade edilmektedir. Bu inanç kültürünün Araplarda daha yaygın olduğu bilinmektedir. Çünkü Arapların tek Tanrı ile birlikte birden çok Tanrı’nın varlığını kabul ettikleri ve Allah ile birlikte bunları da kutsal birer varlık olarak gördükleri bilinmektedir.¹² Şirk anlayışı özellikle kutsallık atfedilen birkaç unsur etrafında şekillenmektedir.

Allah’a ortak koşulan varlıkların başında putlar gelmektedir. Allah’ın dışında bu varlıklara ibadet edenlere, onlara İlahlık ve Tanrılık vasfı atfeden, bu inanç sahiplerine müşrik denmektedir.¹³ Tevhid anlayışına karşı müşriklerin takınmış oldukları tavırlar Kur’an’ın birçok ayetinde yerilmektedir. “*Onlar Allah’ı bırakarak; kendilerine fayda ve*

⁵ Mustafâ Sinanoğlu, “Şirk”, Türkiye *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 193-194.

⁶ İhlâs 112/4.

⁷ Şûra 42/11.

⁸ Bakara 2/257.

⁹ Zümer 39/43- 44.

¹⁰ Âl-i İmran 3/18.

¹¹ Ragıb el- İsfehani, Ebû’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Mufredât fî Garîbî’l-Kur’an*, thk: Muhammed Halil İytani, (Beyrut: Daru’l- Ma’rife, 2010/1431), “Şirk” Md., 262, 263.

¹² Namık Kemal Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 90-91.

¹³ Sinanoğlu, “Şirk”, 194.

zararı olmayan şeylere taparlar. Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir, derler.”¹⁴ âyetine rağmen müşriklerin şirk anlayışını daha da yaygınlaştırdıkları ifade edilmektedir.¹⁵

Arap toplumunun şirke düşmesine yol açan varlıklardan biri de melek inancıdır. Melekleri, kendilerine ilah edinen Arap müşrikler, bunları erkek ve dişi olarak kategorize edip dişi melekleri Allah’a, erkek melekleri de kendilerine tahsis etmişlerdir.¹⁶ Kur’an: “Onlar kızları Allah’a nispet ediyorlar ki O, bundan uzaktır. Kendilerine ise, canlarının istediğini”¹⁷; “Ey Muhammed! Onlara sor: Kız çocukları Rabbinin de, erkek çocukları onların mı?”¹⁸ âyetleriyle, meleklerin bu vasıflardan uzak olduklarını haber vererek müşriklerin bu söylemlerini eleştirmekte ve benimsedikleri bu yanlış inanç sistemini kökünden reddetmektedir.¹⁹

Arapların, Allah’a ortak koştukları bir diğer varlık ise cinlerdir. Onlar, cinlerin de Allah’ın bir mahlûku olduğunu, mahlûk olan bir varlığın tanrı olamayacağını idrak edemeyerek Allah ile cinler arasında bir soy bağıının bulunduğuna inanmışlardır.²⁰ Kur’an’da geçen; “Bir de cinleri Allah’a bir takım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı.”²¹; “Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Fakat cinlerde kendilerinin Allah’ın huzuruna getirileceklerini bilirler.”²² âyetleri, Allah’ın cinler ile arasında bir nesep bağı olmadığını, müşriklerin bunu bildiği halde Allah’a ulûhiyette ve kullukta başkalarını ortak koştuklarını haber vermektedir.

Mekke merkezli Arap yarımadasında bulunan Hicaz’da, şirke neden olan unsurlardan bir tanesi de atalar kültürüdür. Araplarda, Allah inancı ile birlikte atalar ruhunun kutsallığını kabul etme ve aracı kılma onlar için çok önemliydi. Arapların, atalar inancı dediğimiz bu kültürü devam ettirmesinin gayesi ise hem kabileye ait değerleri korumayı hem de atalarına duyulan saygıyı devam ettirmek istemelerindendir. Aslında onlara göre putperestlik çok doğru bir inanış olduğundan değil, kabilelerinin dini olduğu için, atalarından böyle gördükleri için önemli kılınmaktadır.²³ Arapların şirk anlayışını

¹⁴ Yûnus 10/18-31.

¹⁵ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, çev: S. Kemak Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), VII, 40.

¹⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 104.

¹⁷ Nahl 16/57.

¹⁸ Sâffât 17/149.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, V, 180.

²⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 104.

²¹ Enam 6/100.

²² Sâffât 37/158.

²³ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 103.

ihtiva eden davranışlarından bir tanesi de önemli gördükleri bir işe başlamadan önce putlardan yardım istemeleri, putların önüne gelerek fal okları çekip, bu şekilde problemlerini halletmeye çalışmış olmalarıdır. Üstelik buna dini bir amaç yükleyerek, Mekke'nin en büyük putu Hubel'in önünde yaptıkları bilinmektedir. Hatta Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in de Allah'a vermiş olduğu vaadini gerçekleştirilebilmek adına, oğullarından hangisinin kurban edileceğini, Hubel putunun önünde fal oku çekerek belirlediği söylenmektedir. Her oku çektiğinde oğlu Abdullah'ın çıktığı, buna karşılıktaki on deve ortaya koyduğu bildirilmiştir.²⁴

Putperest Arapların, inanç şekilleri incelendiğinde, onların farklı varlıklara tapmakta olduğu görülmekle birlikte, çocuklarına da inançlarını yansıtan isimler koyduklarına şahit olunmaktadır. Örneğin yaygın bir şekilde “putun kulu” şeklinde isimler koymuşlardır. Mekke'nin kurucusu sayılan Kusay bin Kilâb, Kureyş'in en büyük putlarından kabul edilen Menâf ve Uzzâ'ya atfen oğullarından birisine Abdümenâf (Menâf'ın kulu) diğer oğluna da Abdüluzzâ (Uzzâ'nın kulu) isimlerini koymuştur.²⁵ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib de atalarını taklit ederek oğullarından Ebu Leheb'e Abdüluzzâ, Ebu Talib'e de Abdümenâf ismini vermiştir. Hz. Peygamber'in babası olan, en küçük oğluna da Abdullah ismini koymuştur. Câhiliyye dönemi Arapları, ne ata kültürlerinden ne de inançlarından vazgeçmişlerdir. Çocuklarına bir taraftan Allah'a nispetle Abdurrahmân ismini koyarken, diğer yandan tevhid inancına zıt olan Rudâ putuna atfen de Abdurrudâ ismini koymuşlardır.²⁶

İnsanlar inanç bakımından tek bir ümmet idiler. Fakat iç ve dış etkenlerin devreye girmesiyle Tanrı inancı konusunda zamanla farklı toplumlar ortaya çıktı denmektedir. Dolayısıyla aynı coğrafyada yaşayan insanlar, birbirlerinin inançlarından etkilenmiştir. Bu etkileşimin örneklerinden bir tanesi de Arap toplumdur. Puta tapma olayının önceleri çok az iken, sonra tüm cahiliye Arapları arasında, yaygın bir hale gelmesi bunu göstermektedir.

Geçmiş, Tevhid akidesi üzere olan Arap toplumunun birden fazla Tanrı anlayışına nasıl sahip olduğunu Ebû Muhammed İbn-i Hişam, (ö. 218/833) şöyle ifade etmektedir: “Esasında bu inanç biçiminin ortaya çıkışı Amalika kavmine kadar

²⁴ Cevad Ali Ebu Cafer bin Muhammed, *el- Mufasssal fi Tarihi- Arab Kable'l İslâm*, (Beyrut: 'y.e.y', 1993/1413), VII, 196-197. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar*, 63-70, Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 103.

²⁵ Cevad Ali, *el- Mufasssal fi Tarihi- Arab Kable'l İslâm*, VII, 197.

²⁶ İbn-i Hişam, *es- Siret'ün- Nebeviyye*, 108.

dayanmaktadır. Luhay oğlu Amr yolculuk esnasında Suriye'ye, o günlerde Suriye toprakları içerisinde, bugün ise Ürdün'de idari bir bölge olan Amalika kabilesinin oturduğu Muab'a uğramıştır. Amr burada Amalika'nın putlara taptığını görmüştür. Onlara bunların ne olduğunu sorduğunda şöyle cevap vermişlerdir: Bunlar bizim taptığımız putlar, biz onlardan yağmur yağdırmasını isteriz yağmur yağdırırlar. Şifa dileriz hastalarımızı iyileştirirler. Biz onlardan ne yardım dilersek, onu yaparlar cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Amr bu kabileden kendisine bir put vermelerini istemiştir. Onlar da kendisine Hubel isminde bir put hediye etmiştir. Amr hediye olarak aldığı bu putu Mekke'ye getirmiş ve halkından ona tapmasını istemiştir. Mekke halkının puta tapmasının bu şekilde ortaya çıktığı ifade edilmektedir.”²⁷

Zamanla Mekke'deki halk çoğalıp da topraklar yetersiz gelince, bir takım insanlar Mekke'den ayrılmışlardır. Mekke'den ayrılan bu kimseler, Kâbe'ye duyduğu saygıdan dolayı yanlarında burayı hatırlatacak birer taş götürmeyi adet edinmişlerdir. Yolculuk esnasında, konakladıkları yerde ve yahut yurt edindikleri yere vardıkları zaman taşı yere koyup, Kâbe'yi tavaf eder gibi etrafında dönmüşlerdir. Araplarda bu durum zamanla daha da artmış ve hoşlarına giden her taşı alır ona tapar hale gelmişlerdir. Şirk unsuruna dayalı bu tür davranışlar kendi nesilleri arasında bu şekilde devam etmiştir. Böylece İbrahimî ve İsmailî bir dini benimseyen topluluğun, bu dini unuttuğu ve bu şekilde putperest bir toplum haline geldiği rivayet edilmektedir.²⁸

Putperestliği zamanla dini bir gelenek haline getiren câhiliyye Arapları, bu geleneği de, İslâm'a ait bazı inançlarla sentezlemişlerdir. Şöyle ki: Hac ve Umre aylarında Kâbe'ye duyulan saygıdan dolayı hem etrafında dolaşmışlar, hem de söylemiş oldukları Telbiyede şirk söylemine yer vermişlerdir. Örneğin “Buyur Allah'ım buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir. Sen ise ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin”.²⁹ Bununla birlikte Telbiye'nin yanında, ettikleri yemin ve dualarında da Allah ile putlarının adlarını birlikte anmışlardır. Lât hakkı için, Uzzâ hakkı için! Onlar yüksek turnalardır. Onların şefaatine ümit bağlanabilir! Üçüncüleri Menât hakkı için! Şeklinde dua ettikleri söylenmektedir.³⁰

²⁷ Ebu Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Siret'ün- Nebeviyye*, çev: İzzet Hasan, Neşet Çağatay, (Ankara: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 48.

²⁸ Ebu'l Münzir Hişâm b. Muhammed b. Said İbn- Kelbî, *Putlar Kitabı*, çev: Beyza Düşengen, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 49.

²⁹ İbn-i Hişâm, *es-Siret'ün- Nebeviyye*, 80.

³⁰ İbnül Kelbî, *Putlar Kitabı*, 27-28.

Kur'an, onların bu tutumuna karşı çıkmakta ve yaptıkları bu fiillerin yararsızlığına vurgu yaparak bu kimselere meydan okumaktadır. Şöyle ki; “Allah’ı bırakıp taptıklarınızın hepsi, sizin gibi yaratılmış kullardır. Eğer doğru söyleyenler iseniz, hadi hemen onları çağrında size cevap versinler, duanıza icabet etsinler.”³¹ âyetine rağmen geleneğine olan bağlılıklarından vazgeçmemişlerdir.

Arafat ve Müzdelife’de durup Allah için kurbanlıklarını keserek Telbiyelerini getirmişler hem de Allah’a putları ortak koşmadan geri durmamışlardır. Yani ne İbrahimî dine ait gelenekleri ihmal ettikleri ne de Tanrı’ya ortak koşmaktan vaz geçtikleri görülmektedir.³² Âyette de ifade edildiği üzere “Onların çoğu ortak koşarak Allah’a inanırlar”³³ düşüncesini benimsemekten uzak duramamışlar ve şirke bulaşmadan Allah’a iman etmeyi başaramamışlardır.

Putperest Arapların birbirinden farklı inanış şekillerine şahit olduğumuz gibi, İslâm öncesi dini yaşayış şekillerinin ve dine bağlılıklarının da oldukça sıradan, serbest, zayıf ve gevşek olduğu görülmektedir. Dünyeviliği daha çok ön planda tutan Mekke müşriklerinde ilahi düşünce pek önemsenmemiş, buna bağlı olarak da dini inanç, kendilerinde gereken değeri bulamamış, ikinci plana itilmiştir.

İzzet Derveze, Arap müşriklerdeki tevhid inancının bozulmasını ve daha sonra nasıl bir inanca sahip olduklarını şöyle ifade etmektedir: İbrahimî bir din üzere yaşayan Araplarda tevhid inancı zamanla bozulmuş ve Allah’a şirk koşulmaya başlanmıştır. Araplar, sadece putlara değil hem maddeye hem de doğüstü güçlere tapıyorlardı. Onlar bu dönemde ne iyilik ve kötülüğü temsil eden gizemli güçleri bilirler ne de ruhların varlığını inanırlardı. Bundan dolayı da önceleri, kendilerini yaratan ulu bir varlık düşüncesi hep göz ardı edilmiştir. Daha sonraları Tanrı’nın varlığı üzerine bilgi edinmişlerdir. Kur’an inmeye başlamadan kısa bir zaman önce, yerin ve arşın sahibini onu çekip çeviren, ona bir düzen koyan Tanrı’nın varlığı konusunda düşünmeye başlamışlardır. Ancak; bununla beraber, müşrikler kendilerinden şefaath bekledikleri ortak ve arabulucularından tamamen uzaklaşmamışlardır. Onlara göre tek bir Tanrı’nın varlığına inanma düşüncesi zayıflık olarak görülmüştür demektedir.³⁴

³¹ Arâf 7/194, 195.

³² İbnül Kelbî, *Putlar Kitabı*, 49.

³³ Yûsuf 12/106.

³⁴ Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş, *Kur’an’a göre Hz. Muhammed’in hayatı*, çev: Mehmet Yolcu, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1989), 368-369.

1.1.1 Arapların Şirke Düşme Sebepleri

Tarih boyunca tevhid mücadelesinde her Peygamberin karşısına ya bir Firavun ya da buna benzer zorba ve onlara akıl hocalığı yapan elit bir tabakanın çıktığı bildirilmektedir. Bunlar iktidar ve menfaatlerini kaybetmeme adına zaman zaman tevhid inancına bağlı zayıf insanları hor görmüşler ve inkâra zorlamışlardır. Kimi dönemlerde ise toplumlar kendilerine gönderilen Peygamber'leri inkâr etmişlerdir. Bu ise onların şirke düşmelerine sebep olmuştur. Son Peygamber'de de bu olayların vuku bulunduğu şahit olunmaktadır. Mekke müşrikleri tarafından Hz. Peygamber aşağılanmış, Allah'ın ulûhiyetine inananlardan kimileri ise öldürülmüştür. Müşrikler, Hz. Peygamber'i reddetme gerekçesi olarak insan olmasını öne sürmüşlerdir. “*Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz.*”³⁵ Şeklinde sözleriyle bir insanın elçi olamayacağını söylemişlerdir.

Mâtürîdî, onlar için önemli olan şey Hz. Peygamber'in bir insan olması değildir. Onlar elçinin dünyadan birisinin değil, Allah'ın kendi katından birisinin gönderilmesini istiyorlardı ve bu yüzden kabul etmiyorlardı demektir.³⁶ Esasında müşriklerin, birtakım bahanelerin arkasına sığınarak yaratılışlarındaki bu inceliğe ve mükemmelliğe şahitlik eden tek ilâhın Allah olduğunu kavramak istemedikleri görülmektedir. Çünkü Allah'ın ulûhiyyet vasfını O'ndan başkalarına vermek istemeleri ve ilâhi mesajlara kulak tıkayarak bağnaz tutumlarına devam etmeleri bunu göstermektedir.

Kibir ve küstahlaşmada sınır tanımayan müşriklerin kelime-i tevhidi inkâr sebeplerinden biri de Allah'a kendi ulûhiyyetinde karşı gelme anlamında; “*Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!*”³⁷ âyetinde haber verilmektedir. Çünkü müşrikler, bizler deli bir şair için mi tanrılarımız dediğimiz putlardan vaz geçip, Allah'tan başka ilâh olmadığını söyleyeceğiz şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Mâtürîdî, müşrik Arapların düşüncelerindeki bu çelişkiye ve inançlarındaki temelsizliğe dikkat çekerek şunları söylemektedir: Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grup Ebû Tâlibe gelerek; Kardeşinin oğlu Muhammed bizden ne istiyor? Ebû Tâlib yanına çağırdığı yeğenine: Bunlardan ne istiyorsun? Sorusuna: Hz. Peygamber sadece bir kelime istiyorum. Eğer bu kelimeyi söylerlerse bu sayede bütün Araplar onlara itaat edecek, Arap olmayanlar ise cizye ödeyecek! Nedir o kelime diyenlere: Allah'tan başka tanrı yoktur ve ben Allah'ın

³⁵ Yâsîn 16/15.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 175-177.

³⁷ Zuhruf 43/31.

elçiyim demelerini istemiştir. Onların, Muhammed; “*Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor.*”³⁸ sözleriyle Peygamber’in tevhide davetini reddettiklerini söylemektedir.³⁹ Peygamber için bu kelime çok önemliydi diyebiliriz. Eğer bu kelimeyi söyleselerdi Allah’tan başkasına ilâh niteliği vermeyi terk edecekler ve ulûhiyeti sadece Allah’a tahsis kılacaklardı denilebilir.

Müşriklerin, putlarda tanrılık vasfı bulunmadığını bildikleri halde Allah’a neden şirk koştuklarına dair iki sebep daha söylenmektedir. Bunlar Kur’an’da; “*Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır.*”⁴⁰ âyeti üzerinden ifade edilmektedir. Bu âyeti Mâtürîdî, müşriklerin puta tapma sebeplerini açıklayan âyettir şeklinde yorumlamaktadır. Bu sebeplerden birincisi, müşrikler kendilerini Allah’a/yüce bir tanrıya ibadete layık kullar görmüyorlardı. O’na hizmet aşamasında güçlerinin yetmeyeceği korkusuyla Allah’a yakın olma ümidiyle putların şefaate edeceklerini düşünüyorlardı. Bu durum tıpkı dünyada sultana/padişaha daha yakın olabilmek, ona daha iyi hizmet edebilmek veya bir iş için huzuruna çıkabilme adına yol/çare araması gibi bir durumdur. Sıradan bir insan için ilk başta bu pek mümkün olmaz. Bu kişi padişah ile ilişkisi olan, onun nezdinde saygın bir makama getirilmiş birine hizmet etmeye çalışır; çünkü hizmeti karşılığında o kişinin kendisini padişaha yaklaştıracaklarını düşünür. Mâtürîdî, bununla ilgili tipik bir örnek vermektedir. Firavun herkesi kendi hizmetine uygun görmemiştir. Kendini o kadar yüce görmüştür ki toplumunun direk kendisi ile muhatap olmasını dahi yasaklamıştır. Kendisi ile put arasında bir bağ kurup yaptırmış olduğu puta, kendi adına halkının ona tapmasını istemiştir. Bu sebepten dolayı Mâtürîdî, toplumun zamanla putları, Firavuna ulaşmak için, onun tanrıları olarak gördüklerini belirtmektedir.⁴¹ Bu durum Kur’an’da, Kavmi Firavun için; “*Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarırsın diye mi Mûsâ ve kavmini serbest bırakıyorsun*”⁴² âyeti ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Firavun ve tanrıları şeklinde hitabında bulunan çevre insanının bu söylemleri, Firavun ve aracı putları şeklinde değerlendirilebilir.

İkincisi, onlar babalarından öyle gördükleri için putlara tapmaya devam ediyorlardı. Ölüm anına kadar da babalarının bu inancından vazgeçemediklerini görmüşlerdir. Bunlardan ötürü, putlara tapmak sanki Allah’ın bir emriymiş ve Allah’ın

³⁸ Sâd 38/5.

³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, XII, 164, 165.

⁴⁰ Zümer 39/3.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, XII, 313-314.

⁴² A’râf 7/127.

bu yaptıklarından dolayı kendilerinden razı olacağını düşünmüşlerdir. Mâtürîdî, bu sebeplerden dolayı müşriklerin, Allah'a ulûhiyyetinde şirk koştuklarını ifade etmektedir.⁴³

Arap müşrikler ilâh olarak gördükleri putları, birebir Allah'a eş tutmuyorlar; örneğin yaratma fiilinin Allah'a ait olduğunu ve mükemmel bir kâinatı ancak sonsuz kudret sahibi, büyük bir gücün yaratabileceğini biliyorlar ve bunu da itiraf ediyorlardı. Çünkü onlar, putların sayesinde iyiliği elde edeceklerini ve kötülüklerden de korunacaklarını ummaktaydılar. Bu sebeple Allah'a yaklaşmak amacıyla putları birer araç olarak kullanmışlardır denmektedir.⁴⁴

Arapların, yaşamlarında şirkten neden vaz geçemediklerine dair iki önemli sebep daha bulunmaktadır: Bunlar dünyevilik ve kabileciliktir.⁴⁵ Bincisi olan dünyevilik Arap düşüncesinde, gerçek ve var olan her şeyin bu âlemden ibaret olmasıdır. Onlar için, gerçek olmayan ve akla uzak olan şey, ahiret âlemidir. Bu sebeple bu dünyanın sınırları dışında başka bir âlem yoktur. Olmayan bir yerde yaşam düşünülemez. Kur'an onların bu düşüncelerini; "*Dediler ki: Hayat, ancak bizim dünya hayatımızdan ibarettir. Ölüyoruz ve yaşarız ve bizi ancak zaman yok eder.*"⁴⁶; "*Dediler ki: Bu dünyadaki hayatımızdan başkası yoktur. Bizler tekrar diriltilmeyeceğiz.*"⁴⁷ ayetleriyle dile getirmekte ve yaptıkları şeyin ahiret âlemini inkardan başka bir şey olmadığını haber vermektedir.⁴⁸

Arapların herkesten daha fazla, bu dünyada uzun bir yaşam sürmeleri gerektiği mantığından kurtulamadıkları görülmektedir. Fakat Kur'an, mal-mülk ve zenginliğin kişiyi ölümsüzleştirmede, bu düşüncede olanlarının emeklerinin boşa gittiğini⁴⁹ haber vermektedir. Dünyanın en değerli şeyinin ve ebedi hayatın teminatını, zenginlik zanneden Araplar bu düşüncelerinde yanılmışlardır. Dolayısıyla İslâm, dünya hayatının fani ve geçiciliği sebebiyle ölümden sonra yeniden dirilmeyi sarsılmaz bir iman ile kabul etmişken, câhiliyye, ne bu dünya hayatından başka bir şey düşünmüştür ne de buna dair bir çaba harcamıştır. Peygamberler tarihine bakıldığında aşağı yukarı bütün Peygamberlerin gönderildikleri toplum tarafından küçümsenerek alaya alındığı bilinmektedir. Bu sebeple vahiy, tevhid anlayışını yerleştirmeye çalışmış ve putperest

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XII, 313-315.

⁴⁴ Karaman, Çağrı, Dönmez, Gümüş, *Kur'an Yolu Tefsiri*, IV, 769.

⁴⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev: Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 101.

⁴⁶ Câsiye 45/24.

⁴⁷ En'âm 6/29.

⁴⁸ Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 101.

⁴⁹ Bakara 2/155-177; Al-i İmran 3/10-186; Enfal 8/28-36; Tevbe 9/81-85.

anlayışını şiddetle reddetmiştir. Tevhid düşüncesinde ölmek ve dirilmenin gerçek olduğu kabul edilmişken, onlar ise dünya hayatından başka bir yaşam düşünmediklerini kabul etmişlerdir.⁵⁰

Câhiliyye Araplar için önemli diğer bir özellik ise kabileci dayanışma ruhudur. Araplarda aynı kabileden birisi için, ne olursa olsun mazlumda olsa zalimde olsa yardım et anlayışı hâkimdir. Bununla birlikte onlara göre atalarından miras kalan geleneklerine hâlel getirecek her şey, kötü ve çirkindir. Oysa İslâm'ın Arap kabilelerinden istediği, ata kültürü adı altında yapmış oldukları yanlış tutum ve davranışlara karşı, Allah'ın ulûhiyyetinde ve rubûbiyyetinde, mutlak idaresine dayanan yeni bir ahlâki anlayış ortaya koyma düşüncesidir. Bu bağlamda câhiliyye Arapların ata kültürüne bağlı, tamamen ahlaksız bir toplum olduğunu söylemenin de yanlış bir düşünce olacağı ifade edilmelidir. Putperest Arapların esasında çok güçlü bir ahlak algısına sahip oldukları bilinmektedir. Çünkü bunlar, ister kendilerini isterse kabileyi ilgilendirsin, iyi ya da kötü doğru veya yanlış bir eylem yapılacaksa belirli standartlara göre, âdeta kılı kırk yararcasına yaparlardı. Fakat bu durumun ilginç tarafı, doğru veya yanlış yapılan bu eylemlerin temelden yoksun, tutarlı bir yanının olmamasıydı. Şöyle ki: Onlar için A doğrudur. Her durumda da doğrudur. Çünkü baba ve atalarından öyle gördükleri ifade edilmiştir.⁵¹

Kur'an "*Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun! Denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız! Gerçek şu ki biz, atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk ve doğrusu biz onların izleri üstünde hidayete yönelmiş kimseleriz."*⁵² Onların bu tutumunu ayetiyle ifade etmeye çalışsa da, bu tutumlarından vazgeçemedikleri görülmektedir. Çünkü Araplarda kabilecilik ruhu bütün ahlaki değerlerin üzerinde görülmüştür. Kan bağı ile oluşan akrabalık bağına korumak, kabilenin şanını yükseltmek, dünyadaki birçok değerden üstün tutulmuş ve bu düşünce her birey için farz derecesinde kutsal bir görev kabul edilmiştir. Arap toplumunda kabile üyesinin kabileye sarsılmaz bağlılığı, çıkar, refah, şan ve şerefine olan adanmışlık duygusu, tüm görevlerden daha üstün ve çölnün asıl dini olarak görülmüştür. Oysa tevhid, şirke bulaşmış câhiliyye Arap toplumunun aralarındaki kan hısımlığından ziyade, inanç kardeşliğinin ön plana çıkmasını istemiştir. Bu sebeple din kardeşliği adı altında yeni bir toplum inşa etmenin gayreti içerisine girilmiştir. Hz. Peygamber Mekke'nin ünlü kabilelerinden birisine

⁵⁰ Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar*, 105-106.

⁵¹ Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar*, 99-100.

⁵² Zuhuf 43/22.

mensup olmasına rağmen, kabilecilik anlayışını kaldırıp İslâm toplumu adı altında tüm insanları kucaklayacak, tevhid inancına dayalı yeni bir kardeşlik bağı ortaya koymuştur. İnanç bağının kan bağından daha yakın ve daha güçlü olduğunu da kendi toplumuna ilan ettiği bilinmektedir. Bundan dolayı Ebu Cehil'in, Hz. Peygamber'i "kan bağına herkesten daha çok zarar veren ve rezillikler çıkararak kişi"⁵³ diye tanımladığı görülmektedir.

Kabile bağı ile alakalı ilginç bir durum ise kabile üyeleri arasında büyük bir kavga ve düşmanlık olsa dahi, kin ve nefretlerini kimi durumda bastırabilmiş olmalarıdır. Mekke'den Habeşistan'a hicret eden Peygamber yakınları hakkında zorbaca önlemler alınması bunun bir örneğidir. Hicrete katılanların hepsinin öldürülmesi gerektiği kararı verilmiştir. Oradaki Arap müşriklerinden birisi: Muhammed ve yakınları, düşmanımızda olsa bizim kandaşlarımızdır sözüyle arkadaşlarını sakinleştirerek vaz geçmelerini sağlamıştır. Bu da kan bağının dini inancın önüne geçtiğini göstermektedir. Yine bu durumla ilgili Uhud savaşında İslâm'ın bayraktarlığını yapan Hz. Ali, müşriklerden Sad'ı kılıcıyla yaralar, öldürmek için başına dikilir ve sonra öldürmekten vaz geçer. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulduğunda, son anda onu öldürmekten alı koyan şeyin kan bağının olduğunu söylemesi, bu durumu anlatan örneklerden bir diğeridir.⁵⁴

Bahsi geçen nedenlerden dolayı, Araplar için Allah'ın varlığını bilmiyorlardı diyemeyiz. Fakat onların tanrılarımız dedikleri varlıklardan bağımsız bir şey yapmak istemediklerini söyleyebiliriz. Çünkü câhiliyye Arapları için bu varlıklarla bağlarını koparmak demek; yardım, şefâat, bela ve kötülüklerden korunaksız hale gelmek anlamına geliyordu. Bu sebeple bağlılıklarını sürekli dile getirmek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir denilebilir.

1.2. ŞİRK ÇEŞİTLERİ

Bir kavramı tam manasıyla anlayabilmek için, öncelikle bu kavramın içyapısını ve çerçevesini iyi bir şekilde analiz etmek gerekmektedir. Şirk kavramı içerisindeki parçaları detaylı bir şekilde incelemek, şirki daha ayrıntılı bir şekilde anlayabilmemizi sağlayacaktır. Tarihsel olarak toplumların şirk anlayışlarında bir takım değişimler geçirdiği görülmektedir. Toplumda tevhid anlayışına bağlılığın azalması, insanın tanrı ile arasındaki bağın değişmesine sebep olmuştur. Bu durum müşrik algısındaki değişimi de beraberinde getirmiştir. İnsanların yaşam tarzlarını irdelediğimizde bu değişimi

⁵³ Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 113-119.

⁵⁴ Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 120-121.

gözlemleyebilmek mümkündür. Gerek ilahların farklılığı gerekse ortak koşulan nesnelere değişik modellerle varlığını sürdürmesi, müşrik algısının hem değiştiğini hem de hala varlığını korumaya devam ettiğini göstermektedir. Câhiliyyeden günümüze şirk kavramına yüklenen anlamların değişime uğraması, şirkin çeşitli şekillerde tanımlanmasını doğurmuştur. Şirk tasavvurundaki değişim olgusunu anlayabilmek adına, şirk çeşitlerine yakından bakmak gerekmektedir.⁵⁵ Bu başlık altında şirkin muhtevasını oluşturan şirk çeşitlerini altı ara başlık altında ele alacağız.

1.2.1. Şirk-i İstiklâl

Şirk-i İstiklâl, şirk koşma anlamında en yaygın ve en çok bilinen şirk çeşididir. Bu kavram, Allah'tan başka yeryüzündeki canlı ve cansız varlıklara tapınma ve onlara ibâdet etme durumlarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu grup içerisinde müşrikler ve Senevi/Düalist tanrı tasavvuruna sahip kimseler bulunmaktadır. Mâtürîdî, şirk çeşitlerini ayrı ayrı ele almamakla birlikte, bu çeşit şirk anlayışına sahip olanları putlara, ateşe, taşlara tapan ve basit nesnelere ibadet eden kimseler olarak tanımlamaktadır.⁵⁶ Kendileri için belirli bir mâbud tanımayan, belirli bir yol ve yöntemle sahip olamayan hatta kendi aralarında kılavuzluk edecek, doğru yol gösterecek bir önderleri bulunmayan bu kimseler,⁵⁷ Allah'a ulûhiyetinde ortak koşmaktadırlar. Şirkin bu kısmı içerisinde yer alan, yaratıcının ilahlığına ortaklık vasfı taşıyan Senevi tanrı anlayışı, Mâtürîdî ve birçok kelamcı tarafından eleştirilmektedir.

1.2.2. Şirk-i Teb'îz

Allah'a mülkünde başka ilahlar denk kabul etmek ve bu ilahları birleştirerek yeni bir ilahın meydana getirilmesine *şirk-i teb'îz* denilmektedir. Hristiyanlıktan sonra ortaya konulan teslis inancı ve Yahudiler' in Üzeyir'i Allah'ın oğlu olarak görmeleri, bu tür şirk kapsamında değerlendirilmektedir. Hristiyanlar tanrının üç olduğunu söylemişlerdir. Kendi içlerinde de farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Kimileri ilâhları Allah, İsa oğul ve Ruh'u'l-Kudüs şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutmuş ve bunların da Allah gibi kâdir-i

⁵⁵ Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 90-91.

⁵⁶ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), I, 83.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 84.

mutlak bir varlık olduğuna inanmışlardır. Böylelikle de teslis akidesini önemli bir inanç esası haline getirmişlerdir.⁵⁸

Hız. İsa'yı en büyük Tanrı'nın bir parçası olarak görenler de vardır. Böylelikle onlar, Allah'ın iki şahıs ve bir sıfattan oluştuğunu söylemişlerdir. Bu isimler, Allah ve Mesih iken sıfat ise ilimdir. Hristiyanlar, İsa'nın bedenleşmiş bir tanrı olduğunu şöyle ifade ederler: Hız. İsa, önceleri ilah idi sonra insan olarak yeryüzünde bulundu. İnsan şeklinde olduğu için yeryüzünde anlaşmazlık çıktı ve lâhut iken nâsût (tek bir bedende birleşmiş) oldu. Bu durumu ise Hız. İsa'nın ilah olduğuna delil göstermişlerdir. Kur'an ise Hristiyanların birden çok tanrı edinmelerini ve bunlara ilahlık vasfı yüklemelerini reddetmektedir. Çünkü Hız. İsa hakkında yapılan bu yorumun, Allah'ın kendisine şirk koşturmak anlamına geldiği görülmektedir.⁵⁹

Kur'an'da; *“Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah'ın elçisidir, 'üçtür' demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır.”*⁶⁰ âyetiyle, bu şirk türü içerisinde kabul edilen Hristiyanların inanç sistemi eleştirel bir dille reddedilmiştir.⁶¹

1.2.3. Şirk-i Takrîb

Şirk türlerinin üçüncüsü olan şirk-i takrîb; âlemin yaratıcısının bir olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kimselerin kendilerini Allah'a yakınlaştırmaları için puta, heykele vb. şeylere tapınma eylemidir. Müşrik Araplar, kendilerindeki ahiret inancının zayıf olmasından dolayı Allah ile kendi aralarında vasıta olarak gördükleri putlara tapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bununla birlikte tapındıkları putlara, Allah'ın zatına ait isim ve sıfatlar nispet etmekten de geri durmamışlardır. Örneği, Allah'a ait Rab, İlah, Şefi, Veli gibi isim ve sıfatlar ile dost edinmek, dua etmek, yardım dilenmek, şefaata ummak gibi davranışlar başka varlıklara nispet edilmiştir.⁶²

Aracı tutma anlamında şirk, bütün insanlığın tapınma eğilimine öncülük etmesi bakımından şirkin en tehlikelisi olduğu söylenebilir. Özellikle Arapların kendi elleri ile

⁵⁸ Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 121.

⁵⁹ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: S. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), IV, 128.

⁶⁰ Nisâ 4/171; Mâide 5/73.

⁶¹ Ömer Faruk Harman, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 466. Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 122.

⁶² Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri*, 96.

yapıp uydurdıkları putları Allah ile kendi aralarında aracı kılmayı âdet haline getirdikleri haber verilmektedir. Araplardaki bu zihniyete göre kutsal kabul edilen her dinsel nesne, kutsallığı gereği kendisine ibadet edilmeye layık bir varlık özelliğine sahip olmaktadır. Bu düşünce zamanla daha da ileri bir boyuta taşınmıştır. Kutsallık atfettikleri bu varlıklara birtakım vasıflar yüklenerek ilahlaştırılmıştır.⁶³

1.2.4. Şirk-i Taklîd

Taklit tarzındaki şirk türü; birilerini taklit ederek ve çevrenin etkisinde kalınarak bir varlığa tapınma eylemidir. Bu tür şirk düşüncesinin merkezinde daha çok atalar kültürü yatmaktadır.⁶⁴ Câhiliyye Arapların inanç bağlamında yapmış oldukları birçok fiil şirkin bu türü içerisinde kabul edilmektedir. Çünkü Arapların geçmiş neslini taklit ederek putlara tapma eyleminden bir türlü vazgeçemedikleri bilinmektedir. Aynı zamanda da atalarından miras kalan birçok değeri kutsallaştırarak ilahi bir varlık olarak görme eğiliminden kurtulamadıkları da gözlemlenmektedir. Bu da bize kendi çıkarsamaları neticesinde değil de, sırf atalarından böyle gördükleri için batıl bir düşünceyi benimsediklerini düşündürmektedir. Bu sebeple müşrikleri, Kur'an'ın ön gördüğü şekilde düşünen ve sorgulayan bir toplum değil de daha çok geleneğin etkisinde kalan bir topluluk olarak görebiliriz. Kur'an'da “*Atalarımızı bu din⁶⁵ üzere bulduk. Biz de onların izlerine uyarız.*”⁶⁶ âyeti müşrik Arapların sözleriyle geçmişe olan bağlarından kolay kolay kopamayacaklarını dile getirmektedir.⁶⁷

İnsanlar, kendi cinsinden olan bazılarını Rab kabul ederek onların sözlerini ilahi bir buyruk olarak telakki etmeleri Allah'a, ‘Rab’ olma konusunda şirk koşturur. Başta Hristiyan ve Yahudi toplumu olmak üzere şirke bulaşmış toplumlarda bu vasfın görüldüğü bildirilmektedir. Rahip ve hahamların din adına hüküm koyması, günahları

⁶³ Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 122-123.

⁶⁴ Sinanoğlu, “*Şirk*”, c. 26, 197.

⁶⁵ Din kavramı, kelamcılar açısından inanç konularını ifade eder. Amelleri kapsamaz. Amellerin yer aldığı şeriatlar nesh olurken, inanç ilkelerinde nesh söz konusu değildir. Buradan hareketle “din” terimi üzerinden Arapların şirk durumuna vurgu yapılması, kelamcılarının dini inanç ilkeleri ilgili yorumlarında haklılığını göstermektedir. Ayrıca Kur'an'da Arapların şirk durumunun din terimi ile tanımlanması da şirkin öncelikle inanç tasavvuru ile alakalı olduğunu gösterir. Kur'an inmeye başladığında Hicaz bölgesinde “Şirk dini”, Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri bulunmaktaydı. Haniflerin sayısı çok azdı. Bu sebeple müşrik kavramı sadece Araplar için değil, şirk unsuru taşıyan bütün şeyler için geçerlidir. Müşrikler Allah'ın varlığını, birliğini, yaratıcı olduğunu, güçlü ve rızık verici olduğunu bilirler, bununla birlikte ubudiyetinde de şirk koşarlar, ahireti inkâr ederlerdi. İsfahânî, *el-Mufredât* “Şirk” md., 180-181.

⁶⁶ Zuhuruf 43/23; Maide 5/104.

⁶⁷ Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 123; Sinanoğlu, “*Şirk*”, c. 2, 197; Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri*, 97.

affetmesi, cennetten yer ayırması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kur'an ise onların bu durumunu eleştirel bir dille reddetmektedir. *“Allah'ı bırakıp da hahamlarını ve rahiplerini; bir de Meryem oğlu Mesih'i Rab edindiler. Oysa onların hepsi yalnızca tek bir ilaha ibadet etmekle emrolunmuşlardı.”*⁶⁸ şeklinde âyette de ifade edildiği üzere Allah, kendisinden başka İlah'ın olmadığını ve kendi rubûbiyyetinde de ortak kabul edilmeyeceğini buyurmaktadır.⁶⁹

1.2.5. Şirk-i Ağrâz

Şirkin bu çeşidi, gösteriş olarak tanımlanmaktadır. Bir kimsenin beşeri bir varlığın görüş ve tepkilerini, Allah'a öncelimesidir. Allah değil de insan ne der, düşüncesinde olup, insan hatırının Allah'ın hatırından üstün tutulmasıdır. Kulun rızasını kazanmak için Allah'ın rızasını terk etmek de şirkin bu türü içerisinde değerlendirilmektedir.⁷⁰

Yukardaki bakış açısını taşıyan insan kendi istek ve arzularını her şeyin üstünde tutarak âdeta kendini küçük bir tanrı olarak görmektedir.⁷¹ Nefsinin istek ve arzularını ilah yapıp, başkalarını hor gören bu kimseler, gösteriş ve nifak şirkine dalanlar olarak da isimlendirilmektedir.

İnsanlık tarihinin her aşamasında rastlanılan bu şirk türü, riya şirk olarak da tanımlanmaktadır. Allah için yapılması gereken ibadet ve güzel davranışların başkalarına kendini beğendirmek için yapılmasıdır. İnsanların hastalık derecesine varan mal-mülk sevgisi, haddinden fazla para ve servet hırsı, aşırı şöhret sevdası gibi kötü alışkanlıklar da riya şirk olarak kabul edilmektedir. Riyanın temel sebebi imandaki zayıflıktır. İman kavramının temeli tevhid ve şirkle mücadeledir. Kulun ibadet, fiil ve davranışlarını, Allah nezdinde başkası için yapması, kişiyi Allah'a ubûdiyyetinde şirk koşturmakta.⁷² Bu durumla ilgili Hz. Peygamber'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir: *“Ümmetim için en çok korktuğum şey, Allah'a şirk koşturmadır. Ama dikkat edin; Aya, Güneşe veya puta tapanlar demiyorum. Fakat Allah'ın rızasının dışındaki gayeler için harekette bulunanlar, riya ve gösteriş duygularını taşıyanlar demek istiyorum.”*⁷³ bu

⁶⁸ Tevbe 9/31.

⁶⁹ Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri*, 98.

⁷⁰ İsmail Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), “Riya” md., 560.

⁷¹ Hasan Hanefi, *Teoloji mi Antropoloji mi*, (Belçika: Duculot Yayınları, 1972), 511.

⁷² Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “Riya” md., 560.

⁷³ Müslim İmâre 152; İbn Mâce Zühd 21.

rivayet, doğrudan şirk gibi gözükmeyen birtakım fiillerin de şirk unsuru taşıdığını ifade etmektedir.

1.2.6. Şirk-i Esbâb

Şirk türlerinin sonuncusu olan şirk-i esbâb; tabiat kanunlarının Allah'ın yaratması ile değil de, eşyanın kendi doğası gereği var olması düşüncesidir.⁷⁴ Bu şirk türünün günümüz şirk anlayışı üzerinde de bir hayli etkisinin olduğu görülmektedir. Zihinsel bir bunalım yaşayan insan, Allah'ın tabiata koyduğu ahengi ve düzeni⁷⁵ kabul etmemektedir. Âlemin doğrudan yaratıldığını düşünerek doğayı tanrı olarak görmektedir. Sünnetullah'ı inkâr ederek⁷⁶ eşyanın tabiatına ilâhlık vasfının yüklenmesi inkâr açısından olmasa da, başka bir varlığın yerine konma açısından Allah'a ulûhiyetinde şirk koşma eylemi içerisine girmektedir.⁷⁷ Evrenin var oluşundaki yaratıcı sebeplerden yola çıkarak her şeyi tabii sebeplere bağlayan Tabiiyyun ve taraftarlarının düşüncelerini de şirkin bu türü içerisinde görmek mümkündür.⁷⁸

Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinde tevhidin varlığını kabul etmemek, O'na ulûhiyetinde şirk koşmak demektir. Esbâb şirkinde önemli hususlardan bir tanesi de Allah'ın ulûhiyetinde tamamen inkâr edilmesidir. Arapların şirk anlayışında yıldızlara taptığı, fal okları attıkları, yıldız ve burçlardan hüküm çıkardıkları görülmektedir. Fakat bununla birlikte Araplar, Allah'ın varlığını tamamen inkâr etmemişlerdir.⁷⁹ Oysa Materyalist düşüncede de Tanrı yoktur. O'nu tasavvur etmek de söz konusu değildir. Gerçek olan tek şeyin madde olduğu görülmektedir. Tabiatın bir yaratıcısı yoktur, fail tabiatın kendisidir. Bu inanç sisteminde her varlığın kendi kendini ortaya çıkardığı düşünülmektedir.⁸⁰

Ele aldığımız şirk çeşitleri içerisinde zaman zaman ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarına değinilmiştir. Ele alınan şirk çeşitleri bu kavramları içinde barındırmakta; fakat tamamen kapsamamaktadır. Bu sebeple biz ulûhiyyette,

⁷⁴ Sinanoğlu, “Şirk”, c. 26, 197.

⁷⁵ Kamer 54/49.

⁷⁶ Mümin 40/85.

⁷⁷ Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri*, 99.

⁷⁸ Şerafettin gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelam Tarih- Ekoller- Problemler*, (Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1988), 113.

⁷⁹ Bekir Topaloğlu, *İslâm' da İnanç Esasları*, (İstanbul: İfav Yayınları, 1998), 99; Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 124-125.

⁸⁰ Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri*, 99.

rubûbiyyette ve ubûdiyyette şirki, ikinci bölüm içerisinde ayrı ayrı başlıklar altında kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN ŞİRK ANLAYIŞI VE KAPSAMI

2.1. MÂTÜRÎDÎ' DE İMAN-AMEL İLİŞKİ

Hanefî ve Mâtürîdî kültürünün İslâm dünyası üzerinde birçok etkisi olmuştur. Bunlardan bir tanesi de şirk kavramıdır. Mâtürîdî ve bu geleneğin devamını sağlayan İslâm âlimleri akıl- nakil ilişkisi bağlamında şirke dair mutedil yorumlar yapmaya çalışmışlardır.

İnsanlık var olduğu andan itibaren iman ve şirk kavramları, insanın ilgi alanına giren iki önemli konu olmuştur. Mâtürîdî, şirk anlayışını iman-amel kavramları üzerinden ele alarak temellendirmektedir. Kur'an'da tevhidin üç temel esası olan ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarıyla da şirk anlayışının çerçevesini çizmektedir. Konumuza esas teşkil etmesi bakımından, biz öncelikle bu bölümde iman-amel kavramını ele alacağız. Daha sonra da ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarını açıklayacağız. Böylelikle şirkin neleri kapsadığını ifade etmeye çalışacağız.

İslâm'da itikâdî hükümlerin başında Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak gelir. Bu inanç, Allah'ı birlemek olan tevhîd akidesi üzerine kurulmuştur. Dinin merkezinde bulunması hasebiyle kelâmcılar açısından iman önemli bir mevzudur.

Sözlükte iman; emniyet, güven, kalbin huzur bulması, bütün korkulara karşı kişinin kendisini emniyette hissetmesi, kişinin söylemiş olduğu sözünü tasdik etmek, doğrulamak, şüpheye mahal vermeyecek şekilde kalpten inanmak⁸¹ şeklinde tanımlanmaktadır. İman kavramı, Kur'an'da da 800'den fazla yerde⁸² geçmekte ve bazı ayetlerde bu kavramın lügat manalarında kullanıldığı görülmektedir. Korkudan emin kılmak,⁸³ güvende olmak,⁸⁴ ikrar etmek,⁸⁵ kabul ve tasdik etmek⁸⁶ gibi birçok manalarda kullanılmıştır.

⁸¹ İsfehani, *el-Mufredât fî Garîbî'l-Kur'an*, "Emn" md., 35; İb Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XIII, 21.

⁸² Temel Yeşilyurt, "İman'da İkrar Kavramı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Araştırmaları Dergisi*, sy. 1 (2012): 37

⁸³ Kureyş 106/4.

⁸⁴ Yusuf 12/17.

⁸⁵ Bakara 2/285.

⁸⁶ Ankebut 29/26.

İman kelimesi kavram olarak kalp ile tasdik, dil ile ikrâr ve âzâlarla amel etmek anlamına gelir.⁸⁷ Numân b. Sâbit Ebû Hanîfe (ö. 150/767) iman; Allah'ın, Hz. Peygamber aracılığıyla gönderdiği kesin olarak bilinen hükümleri, dil ile ikrar kalple tasdik etmektir şeklinde tanımlamıştır. Mü'minler iman ve tevhid noktasında eşittir; fakat amel bakımından farklıdır. Amel ve iman ayrı şeylerdir. Çünkü çoğu durumlarda müminler, bazı amelleri yapmaktan muaf tutulmuştur. Amellerin terki ile bu kimselere imansız denilmemiştir. Misal, adet gören kadın bu durumda iken namaz kılmaktan muaf tutulmuştur. Terk edilen amel sebebiyle bu kişiden iman gittiği söylenmemiştir. Müçtehit, bu kimseye orucu terk et sonrada kaza et diye bilir; fakat iman bırak sonra kaza et diyemez. Fakire sen zekât vermeye bilirsin denilebilir; ancak fakirin iman etmesi gerekmez denilemez. Bu sebeple iman ile amel aynı şeyler olsaydı amelin terkinde iman da terki söz konusu olurdu demiştir. Ebu Hanife, hayır ve şer değimiz şeyler Allah'tandır. Şayet bir kimse hayır ve şerrin takdirini Allah'tan başka bir varlıkta olduğunu düşünür ya da söylerse, o Allah'ı inkâr etmiş ve tevhid inancını terk etmiş olur demektir.⁸⁸ İslâm itikâd mezhepleri tarafından iman farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Mâtürîdî, aklî ve naklî deliller ışığında iman, kalbin tasdiki olarak tanımlamaktadır. İkrarın ise imandan sonra geldiğini ifade etmektedir. Marifetin de tek başına yeterli olmadığını, fakat tasdik oluşmasında bir sebep olduğunu söylemektedir.⁸⁹

Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1099), Mürcie âlimlerden bir kısmının iman, Allah'ı bilmek olarak tanımladıklarını bir kısmının da Allah'ı bilmekle birlikte O'nu tasdik etmek olduğunu, Haricilerin ise, kalbin itikâdı, dilin ikrarı dedikten sonra günahlardan uzak durmayı da bunlara ilave ettiklerini ifade etmektedir.⁹⁰

Harici fırkalardan Beyhesiyye'ye göre iman ilim, ikrar ve amellerden meydana gelir. Bu tanımdan yola çıkarak bir kimse Allah'ı, Peygamberlerini ve Hz. Muhammed'e indirilen ilahi tebligatı bilip dil ile ikrar etmedikçe, kendisine bildirilen emir ve yasaklara uymadıkça gerçekten iman etmiş olamaz denmektedir.⁹¹

⁸⁷ İsfehani, *el-Mufredât fî Garibî'l-Kur'an*, "Emn" md., 36.

⁸⁸ Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh b. Ebu Hanîfe, *İmam-ı Â'zam'ın Beş Eseri el-Vasiyye* çev: Mustafa Öz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992), 65-66; Ebu Hanîfe, *Fıkhü'l-Ekber Aliyyül-Kârî Şerhi*, çev: Yunus Vehbi Yavuz, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016), 151.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 487-495.

⁹⁰ Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015), 224

⁹¹ Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâriciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 16, (İstanbul: 1997), 169-175.

Mu'tezile ekolüne göre iman, dil ile ikrar kalp ile tasdik ve diğer azaların fiilidir. Bu fiiller içerisinde amelî göz ardı ederek, sadece imanın yeterli olacağını söylemek doğru değildir. Bu sebeple onlara göre iman, ikrar, bilgi ve amel olarak tanımlanmıştır.⁹²

Kerramiye mezhebine göre iman, sadece dil ile ikrardan ibarettir. İmanın bir tane rükünü vardır, o da sadece dilin ikrarıdır. Kerramiye, bir kimse kalbiyle küfretse fakat Allah'ın varlığını, kitapları, peygamberleri ve imanın diğer rükünlerini diliyle ikrar etse bu kişi gerçek bir mümindir demiştir.⁹³ Kerramiye, "Hz. Peygamberin, onun ashabının ve daha sonrakilerin zamanında, bir kimse, Kelime-i Şehadeti diliyle söyleyince, onun Müslüman olduğuna hükmedilir ve kalp ile tasdik edip etmediği araştırılmazdı"⁹⁴ diyerek, iman tanımı ile ilgili görüşünü delillendirdiği belirtilmektedir.

Mâtürîdî, imanın itikâdî boyutuna vurgu yaparak bu konuyla alakalı, Kerrâmiyye'nin iman hakkındaki fikirlerinin yanlışlığını şöyle ifade etmektedir: İmanda asıl olan kalptir. Kerrâmiyye fırkası, iman kalp ile tasdik değil, dil ile ikrardır demiştir. Şayet onların dediği gibi olsaydı ayette geçen "*Ey Resûl! Gerek Yahudilerden olsun gerekse inkârda yarışanlar, ağızlarıyla inandık deyip kalpleri ile iman etmeyenler seni üzmesin!*"⁹⁵ âyetiyle münafıklar kastedilmezdi. Çünkü onlar imanı kalben tasdik etmedikleri için münafıklar zümresi olarak görülmüştür. Oysa Kerramiye, bu kimseleri mümin olarak görmektedir. Bu sebeple Mâtürîdî, bu fırkanın düşüncesinin âyetle çelişmekte olduğunu belirtmektedir.⁹⁶

Mâtürîdî, sadece ikrar etmekle kişi, iman etmiş olamaz. Çünkü iman denilen şey sadece ikrardan oluşsaydı, bütün münafıkların mümin olmaları gerekirdi. Aynı şekilde iman, sadece tasdikten oluşsaydı, bütün Ehl-i Kitap için de mümin denilmesi gerekirdi. Oysa ayette "*Allah şahitlik eder ki, münafıklar yalındırlar.*"⁹⁷ ve "*Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler Peygamber'i oğullarını gibi tanırırlar.*"⁹⁸ buyrulduğunu belirterek her iki durumda da, bu tür kimselerin gerçek iman sahipleri olmadıklarını ifade etmektedir.⁹⁹

Mâtürîdî, imanın amellerden ayrı değerlendirilmesi gerektiği konusunda bir hususu daha dile getirmektedir. Mekke döneminde Mü'minler baskı görüyorlardı. Baskı

⁹² Kadı Abdulcabbar, Ebu'l-Hasan Abdü'l-Cebbar b. Ahmed b. Halil, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, (Kahire: 'y.e.y.' 1384), 566.

⁹³ Yeşilyurt, *İman'da İkrar Kavramı*, 38.

⁹⁴ Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, neşr: Helmut Ritter, (Wiesbaden 1963), 279.

⁹⁵ Mâide 5/41.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 64.

⁹⁷ Münâfikûn 63/1.

⁹⁸ Bakara 2/146.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 565.

ve şiddetin artması üzerine hicret farz kılındı. Fakat farz kılınmasına rağmen iman sahibi bazı kimseler hicrete herhangi bir sebep olmaksızın katılmayarak günah işlemişlerdir. Günaha rağmen bu durum Kur'an'da; “*İman edip hicrete katılmayanlara gelince, göç edinceye kadar aranızdaki hiçbir velayet sorumluluğu yoktur. Bununla beraber din konusunda yardımınızı isterlerse, yardımda bulunmak üzerinize borçtur.*”¹⁰⁰ ayetiyle hicrete katılmayan bu kişilerin ameli eylemleri değil, imanı göz önünde bulundurulduğundan kendilerinden iman vasfı kaldırılmadı demektir.¹⁰¹

Mâtürîdî'ye göre imansız bir amelin önemi olmadığından ameller ancak iman ile birlikte güzel ve faydalı hale gelmektedir. Ölüm anında yapılan bir imanın faydası olmayacağı gibi, imansız da yapılan bir amelin yararı yoktur demektir. Bu durum Kur'an'da; “*Rabbinin bazı alametleri geldiği gün, daha evvel iman etmemiş bir kişiye, iman etmesi hiçbir fayda sağlamaz*”¹⁰² ayetiyle ifade edilmektedir.¹⁰³

Mâtürîdî, imanın amellerden farklı olduğunu dair bir durumdan daha bahsetmektedir. Kur'an'da imanının amelden farklı olduğuna dair birçok örnekler olduğunu bunlardan bir tanesinin de; “*Erkek veya kadın olsun, herkim iman etmiş olarak, salih amel işlerse*”¹⁰⁴ âyeti olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî, eğer denildiği gibi iman ve amel ile aynı şey olsaydı, Allah âyette amel lafzını lüzum görmez, kim Mü'min olarak iman ederse, şeklinde bir beyanda bulunurdu demektir.¹⁰⁵

Mâtürîdî, âlimleri de yapmış oldukları iman tanımıyla amelin imandan bir cüz olmadığını ve ameli eylemlerin günah olduğunu, şirk kapsamında değerlendirilmeyeceğini ifade etmektedirler. Bu âlimler, ilahiyat bahsi içerisinde yer alan iman kavramı üzerinden tevhidi reddeden tutumları eleştirerek, iman-amel ilişkisini şu şekilde tanımlamaktadırlar:

Pezdevî'ye göre, imanın kalbin tasdikidir; çünkü lügat olarak tasdik olunan şeyin şeriatta da tasdik olması gerekir. Ulûhiyet ve ilahlık sadece Allah'a aittir. İmanın inanç boyutuna vurgu yapan Pezdevî, ameli eksiklikleri inanca dair günah olarak değil ameli günah olarak görmektedir. Bu sebeple kişinin imandan çıkmadığını ve kâfir olmadığını dile getirmektedir. Pezdevî, şirk ile alakalı olarak Allah'ın eşi ve benzerinin olmadığını

¹⁰⁰ Enfâl 8/72.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: Fadıl Ayğan, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), VI, 297-298.

¹⁰² En'am 6/158.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 291-292.

¹⁰⁴ Nisâ 4/124.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 54-55.

belirttikten sonra, ulûhiyetinde Allah’a ortak koşan düşünce yapısını ve buna bağlı inanç sistemini eleştirmektedir.¹⁰⁶

Mâtürîdî kalamcılar, nakli deliller ile birlikte akli delillerin de gereğine vurgu yapmaktadırlar. Nitekim Ebu’l-Berekât en-Neseî (ö. 710/13109) akla vurgu yaparak Allah’ın bilinmesinin zorunlu olduğunu belirtmiş ve imanı; Allah’ın Peygamber aracılığıyla göndermiş olduğu ve kesin olarak bilinmesi gereken esasları bilip tasdik etmektir şeklinde tarif etmiştir. Neseî, amellerin imandan bir parça olmadığını söylemektedir. Çünkü Kur’an’da bu kelimeler müteradif olarak değil, birbirine atfedilerek¹⁰⁷ kullanılmıştır. Şayet aynı şeyler olsaydı amel kelimesi imana atfedilmezdi. Üzerine atfedilen, atıf yapılandan farklıdır demektedir. Ebu’l-Berekât en-Neseî, Kur’an’da birden fazla ayeti delil göstererek¹⁰⁸ imanın yerinin kalp olduğunu ifade etmektedir. Ameli imandan bir cüz görmeyen Neseî, kişi büyük günah işlese de imandan çıkmaz, sadece âsi olur ve bu kimsenin durumu Allah’ın iradesine kalır demektedir. Ayrıca Allah’ın, büyük günah işleyen kimse için Mü’min¹⁰⁹ hitabını kullandığını söylemektedir.¹¹⁰

İslâm dininin esasını iman teşkil etmektedir. Fakat bu, her şeyin sadece iman meselesinden ibaret olduğu anlamına gelmemelidir. İman, amellerle bir bütünlük oluşturmaktadır. Ameller ile ilgili uygulamayı bir tarafa bırakıp da dinin bütün feyzini sadece imandan beklemenin birçok tehlikeyi de beraberinde getireceği düşünülmektedir.¹¹¹ Bununla birlikte iman, amelden oluşur demek de yanlış bir ifade olur. Yapılması gereken farz mahiyetindeki amellere iman etmekle, amelleri yapmak farklı bir durum arz etmektedir. Müslüman yaptığı amelden dolayı mümin değil, mümin olduğu için imanına bağlı amelleri yerine getirmek zorundadır. O halde bir mümin kasten ve küçümseyerek bir ameli terk etmemişse bu kimseyi kâfir olarak görmek isabetli görülmemiştir.¹¹²

İslâm dininde, iman esasının kalp ve vicdan işi olduğundan şüphe edilmemesiyle birlikte, Allah’ın kullarından istemiş olduğu imanı sadece vicdan işi olarak da görmemek

¹⁰⁶ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 44.

¹⁰⁷ Bakara 2/25-62-82-277.

¹⁰⁸ Hucurat 49/4; Mücâdele 58/22.

¹⁰⁹ Bakara 2/178.

¹¹⁰ Ebü’l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *İslâm İnancının Ana Umdeleri*, (İstanbul: Endülüs yayınları, 2019), 23-25.

¹¹¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Sad: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli ve Abdullah Yücel. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1993), I, 174.

¹¹² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 174.

gerekmektedir. İman sadece vicdandan ibaret değildir. İman dediğimiz şey insanın kalbinden başlayıp dışa doğru yayılarak kâinata güzel ameller saçacak bir olgudur. Bu sebeple, Müslümanın imanı, âleme zarar vermek için insanları kışkırtan düşünceler veya şeytanın dürtülerinden ibaret değil ki, sadece kalp ve vicdana hapsedilebilir. Müslüman sadece düşman baskısı gibi zorlayıcı bir sebepten dolayı imanını saklar ve bir vicdan işi olarak görebilir. Böyle yapılan bir işte imanın kurtarılmasının, bedeninin kurtarılmasından daha faziletli olduğu ifade edilmektedir.¹¹³

2.2. MÂTÜRÎDÎ' DE TEVHİD KAVRAMI

Allah, varlık sahasına çıkarmış olduğu insana akıl ve düşünme yetisi vermiştir. İlk iş olarak da yaratmış olduğu varlığı tevhide çağırmıştır. Bu sebeple Mâtürîdî, kişi için asıl ve öncelikli şeyin tevhid inancı olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴ Dolayısıyla İslâm Dini'nin tanrı anlayışı, tamamıyla tevhid anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Dinin özü tevhittir¹¹⁵ ve sadece Allah'a kulluk etmektir.¹¹⁶ Mâtürîdî, burada kulluğu ibadet ve itaat olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İbadet; kulun söz, amel ve inanç olarak bütün varlığını Allah'a adamasıdır. Tevhid ve İslâm budur. İtaat ise bir emri benimsemek onu yerine getirmek anlamına gelir. Allah'tan başkasına itaat edilebilir; fakat Allah adına başkasına ibadet edilmez demektir. Mâtürîdî, kulun ibadetini tevhitten saymıştır. Çünkü Allah için ibadetin tevhidsiz bir manası olmadığını ve tevhidsiz ibadetin birden fazla kişi adına yapılma anlamına geldiğini söylemiştir.¹¹⁷ Şirk tevhidin karşıtı ve ulûhiyyet iddiasında bulunmaktır. Birden fazla ilâhın var olduğunu iddia etmek ise temelden yanlış bir düşüncedir. Bu inanç sahibi olan Düalist/Senevîyye hakkında Mâtürîdî, şunları söylemektedir:

“Birden fazla tanrının olduğunu iddia etmek, mükemmel bir şekilde işleyen evrenin düzeni konusunda aralarında anlaşılabilir demektir. Şayet böyle denilirse, bu Rab oluşun hiçe sayılması demektir. Bununla birlikte kendisine ulûhiyyet atfedilen ilahlardan bir tanesi bir şey hakkında olumlu görüş beyan ederken, diğerinin olumsuz bir tutum sergilemesi imkân dâhilindedir. Bu bir çelişkidir. Ayrıca birbirlerini yok etme düşüncesine götürür. Bir sarayda iki hükümdar düşünün! Elbette bunlardan biri kendi

¹¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 174-175.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 150.

¹¹⁵ Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 7.

¹¹⁶ Bakara 2/21.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 87-88.

hükümü ve saltanatını idame ettirebilmek için diğerini bertaraf etmeye çalışacaktır. Mâtürîdî, âlemde böyle bir düzensizlik görülmediğine göre Senevîlerin aksine tanrının iki değil bir olduğunu vurgulamaktadır. Kelamcıların Temanü' delili olarak açıkladıkları birden fazla yaratıcının kabul edilmesinin doğuracağı probleme Mâtürîdî, şu ayeti örnek vermektedir. “*De ki: Eğer söyledikleri gibi O'nunla birlikte başka ilahlarda bulunsaydı o takdirde arşın sahibine üstün gelmek için çere ararlardı.*”¹¹⁸ âyeti tevhidi reddederek şirke düşen Senevîlerin birden fazla tanrı iddialarına ve içerisinde buldukları yanlış tutuma işaret etmektedir. Şayet yine onların söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilahlar bulunsaydı, bunlar gücünü ve hükümlerliğini kanıtlayabilmek için bir takım icraatlar ortaya koymaya çalışacaklardı. Böyle bir şeyde yapılamadığına göre, ulûhiyyetinde ve rubûbiyyetinde tek varlığın Allah olduğu belirtilmektedir.”¹¹⁹

Birbirine zıt olan birçok varlığın aynı mekânda olmasına rağmen tabiatın idare edilmesinde gözlemlenen mükemmel bir düzen mevcuttur. Bu düzen içerisinde bulunan varlıklar, hayatlarını idame ettirebilmeleri için birbirine muhtaçtır. Allah, birinin faydasını diğerinin varlığına bağlı kılmıştır. Böyle bir sistem ve bunlar arasındaki bütün ilişki, her şeyin yöneticisinin tek bir kişi olduğunu göstermektedir.¹²⁰

Mâtürîdî, geleneğinin devamını sağlayan kelâmîcılar da Mâtürîdî'nin görüşlerini destekler nitelikte yorumlar yapmışlardır. Pezdevî, Düalist tanrı düşüncesi üzerine kurulan Senevî ve Mecûsi inanç sistemini reddetmekte ve şirke ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: Allah mülkünde tektir. Eşi ve benzeri yoktur. Mecûsiler âlemde iki tanrının olduğunu ifade etmişlerdir. Hayra dair işleri yürütenin Yezdan, kötülük fiillerini yaratanın Ehrimen olduğunu söylemişlerdir. Yezdan ismini verdikleri tanrıyı Allah'a, Ehrimen'i ise şeytana nispet ettiklerini belirtmiştir. Pezdevî, onların bu söylemleriyle Allah'ın sıfatlarında da şirke düşüklerini ifade ederek eleştiride bulunmuştur.¹²¹

Ebu'l-Muîn en-Nesefî, (ö. 508/1115), bir taraftan tevhide vurgu yaparken, diğer taraftan da tevhid inancına muhalif gurupları eleştirmiştir. Bu guruplara eleştirilerini, ihlas suresinin tefsiri üzerinden şu şekilde sıralamıştır: “*De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.*”¹²² Nesefî, âyette geçen

¹¹⁸ İsrâ 17/42.

¹¹⁹ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, thk: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi (Buyrut: Dâr-u Sâdr-Mektebetü'l-İrşâd, 2010), 76-77.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 40.

¹²¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 44.

¹²² İhlas 112/1-4.

''hüve/o'' kelimesi Allah'ın birliğine delil olduğu gibi, Muattıla ve Bâtnîlere de reddiyedir. ''Allah *sameddir*'' lafzı Müşebbiheye, ''O' *doğmamış ve doğurmamış*'' beyanı, Yahudi ve Hıristiyanlara, ''O'nun hiçbir dengi yoktur'' ifadesi ise Mecûsîlerin iki tanrısı Yezdan ve Ehrimen'e reddiyedir demiştir.¹²³ Tevhidi bu şekilde özetleyen Neseî, şirke bulaşan batıl inanç sahiplerini de böylece sistematik bir şekilde eleştirmiştir.

Ebu'l-Berekât en-Neseî, düalist akımlara karşı Allah'ın birliğini akli yorumlarla temellendirmeye çalışmıştır. Hıristiyan, Tabiatçı ve Senevîyye'nin iddia ettiği gibi birden fazla ilah olsaydı aralarında çatışma çıkardı. Birisi hayır namına güzel bir şey dilerken, diğeri kötülük yaratmayı dilerdi. Her ikisinden birinin dediği olsa bu durum diğेरinin sözünün ve iradesinin muteber olmadığı anlamına gelirdi ki bu da acizliktir demektedir. Acizlik ilah iddiasını geçersiz kılar. Her ikisinin de sözünün geçerli olması imkânsızdır. Birbirine zıt olan iki şeyin bir arada bulunması mümkün değildir demiştir. Neseî, çok tanrının varlığı iddiasında bulunarak şirke düşen bu akımların tezini çürüterek, zorunlu olarak tek bir ilahın varlığını ispata çalışmıştır.¹²⁴

Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî (ö. 580/1184), bu konudaki mevcut yaklaşımlarını, kendinden önceki âlimlerden farklı olarak sistematik bir şekilde sıralamaktadır. Öncelikle Allah'ın birliğini, kendisinin hiçbir ortağının olmadığını ifade etmiştir. Sonra ise Senevîler, Mecûsîler, Hıristiyanlar, Tabiatçı ve Eflâkiler olarak bunları ayrı ayrı başlıklar altında ele alarak onların, hak yolundan saptıklarını ve şirke düşüklerini dile getirmiştir. Bunların tanrı hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: Senevî ve Mecûsîler biri iyi diğeri kötü olmak üzere iki tanrının olduğunu söylemişlerdir. Hıristiyanlar, Tanrı Baba, İsâ Oğul ve kutsal ruh şeklinde Allah'ı üçlemişlerdir. Tabiatçılar, doğa olaylarından esinlenerek sıcak, soğuk, kuru, yaş şeklinde dört tanrının var olduğunu söylemişlerdir. Eflâkiye ise tanrının sayısını yediye çıkarmıştır. Bunlar: Zühal, Müşteri, Merih, Zühre, Utarid, Güneş ve Aydır.¹²⁵

Sâbûnî, yukarda geçen firkaların hepsinin bu tür inançları sebebiyle küfre girdiklerini belirtmiştir. Onların tevhide aykırı ve birbirlerine zıt olan bu tutarsızlıklarını şöyle bir örnekle ifade etmiştir: Senevîyye ve Mecûsîler gibi iki tanrının olduğunu farz edelim; bunlardan biri insan için ölümü isterken diğeri yaşatmayı isterse irade çatışması

¹²³ Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Neseî, *Mâtürîdî Kelâmı*, (İstanbul: Endülüs yayımları, 2019), 25.

¹²⁴ Ebü'l-Berekât en-Neseî, *İslâm İnançının Ana Umdeleri*, 37.

¹²⁵ Ebu Muhammed Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebi Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî. *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev: Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 22.

nasıl önlenebilir? Birinin isteği olsa diğeri mağlup olmuş olur ki bu tanrı için söz konusu edilemez. Her ikisinin de isteğinin yerine gelmesi imkânsızdır. Birbirine zıt olan iki şeyin bir anda olması mümkün değildir. Bu ise Allah'ın tek olduğuna delalettir. Aynı şekilde Hıristiyanların da düşünce sisteminin tamamen yanlış olduğunu Allah'ı asli olarak üç varlık şeklinde kabul etmelerinin ne nakli ne de akli bir delile dayanmadığını söylemektedir.¹²⁶ Görüldüğü üzere Mâtürîdî kelamcılar, Temanü' delili üzerinde yoğunlaşarak bu konudaki batıl inançları hem akli hem de nakli delillerle çürütme yoluna gitmişlerdir.

Senevîyye ve Mecûsîlerin tanrı anlayışına bakıldığında felsefi bir mantığı da bünyesinde barındırdığı sezilmektedir. Felsefede düalizm, evreni iyilik ve kötülük adında iki tanrısal gücün idare etmesi, yönetmesi olarak yorumlanmaktadır. Senevîyye ve Mecûsîler de tanrının iki olduğunu, bu iki ilahtan birinin iyiliği diğerrinin ise kötülüğü yarattığını söylemektedirler.¹²⁷ Bununla birlikte âlemin var olmasını da zulmet ve nur gibi birbirine zıt iki varlığın bir araya gelmesine bağlamaktadırlar. Senevîyye'nin bu düşüncesinin Kur'an'ın asli yapısıyla bağdaşmadığı görülmektedir.¹²⁸ Kur'an, Senevîler¹²⁹ hakkında "İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir."¹³⁰ şeklinde bahsetmektedir.

Allah, ulûhiyetinde birdir eşi ve ortağı yoktur. Dengi ve benzeri olan bir şey çokluk statüsünde kabul edilir. Bu da Allah'ın kendi zatında başka ortaklarının olması demektir. Tevhid inancında ise şüpheye asla yer yoktur. Hiçbir Mümin ne kadar günahkâr olursa olsun inşallah Allah birdir dememiştir.¹³¹ Mâtürîdî'nin şirk konusunda vurgulamak istediği temel düşünce Müminin sağlam bir tevhid inancına sahip olması gerektiğidir.¹³²

¹²⁶ Sâbûnî el-Buhârî. *Mâtürîdiyye Akaidi*, 22-23.

¹²⁷ İsmail Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri*, (Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 92; Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 121.

¹²⁸ Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, (Konya: Damla Yayınları, 1992), 41; Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk*, 121; Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri*, 92.

¹²⁹ Her ne kadar bu ayetin senevîler hakkında indiği söylense de kesin olarak bilinmemektedir. Bu hitabın muhatabı Mekke halkı da olabilir. Mekke müşrikleri birçok ilâh edinmiş olsalar da gerçekte iki ilâha tapınmaktaydılar. Bunlardan biri Tanrı diğeri şeytan idi. Çünkü birçok ilâh dediğimiz putlara şeytanın emri ile tapıyorlar, onun emri ile putlara ibadet etmekteydiler. Dolayısıyla yapmış oldukları ibadetlerde şeytana nispet edilmiştir. Hz. İbrahim'in babasına hitabından da anlaşılacağı üzere "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen şeylere tapma" derken putlardan kasıt şeytan kastedilmektedir. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 142.

¹³⁰ Nahl 16/51.

¹³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberi. *Cami'u'l-beyan an te'vili âyi'l Kur'an*, Beyrut: Darul Kütübül ilmiyye, 1992, I, 64.

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 44-83.

2.2.1. Ulûhiyette Şirk Kavramı

Mâtürîdî'de temel ilkelerin başında tevhidin ana konularından biri olan ulûhiyyet anlayışı yer almaktadır. Mâtürîdî, ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarını sistematik bir şekilde ele almamıştır; fakat tespit ettiğimiz kadarıyla genel olarak bu kavramları yer yer¹³³ iman kavramı içerisinde, zaman zaman da büyük günah kavramı içerisinde ele almıştır. Ulûhiyyet anlayışını dini inanç bakımından Ehl-i Kitap ve câhiliyye Arapların inanç biçimleri üzerinden ele almaktadır. Bu sebeple bu başlık adı altında Yahudi, Hıristiyan ve Arap müşriklerin ulûhiyyete dair yaklaşım tarzlarını irdeledik.

Ulûhiyyet, ilâh kökünden türemiş bir isim olup tanrılık ve ilâh manasına gelmektedir. “İlâh” kelimesi mutlak manada sadece Allah için kullanılır. Fakat Allah'ın dışında tapılan nesnelere de ibadete layık görüldüklerinden, bu varlıklar içinde “ilâh” ifadesi kullanılmıştır. Ulûhiyyette tevhid ise kulluğu, ibadeti, duayı, yardım dilemeyi, rızık istemeyi, ümit var olmayı yalnızca Allah'a has kılmaktır.¹³⁴ Fakat Ehl-i Kitap ve Araplar içerisinde bazı grupların Allah'ın ulûhiyyetine ait olan bu alanları, farklı varlık ya da varlıklara atfettikleri görülmüştür. Oysa Allah, Peygamber'in diliyle Kur'an'ın yüzlerce ayetinde, tevhidin bütün berraklığı ile bu alanın yalnızca kendine özgü kılındığını ifade etmiştir. Ulûhiyyette benzerlerinin, rubûbiyyette ise hiçbir şerikin bulunmadığını birçok delille kanıtlamaya çalışmıştır. Allah, yaratmış olduğu bütün varlıkların, sadece kendisine kul olmasını defaatle vurgulamıştır.¹³⁵

2.2.2. Ulûhiyyette Şirk: Ehl-i Kitap

Müşrik kavramı denildiğinde ilk aka gelen câhiliyye Arap toplumdur. Oysa Mâtürîdî, başta putperest Araplar olmak üzere Yahudi ve Hıristiyan toplumu içerisinde de müşriklerin bulunduğunu söylemektedir. Çünkü Mâtürîdî, Allah'a ulûhiyyetinde ortak koşma eylemi içerisinde giren herkesin, müşrik olarak isimlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Yahudi ve Hıristiyan toplumu da, ulûhiyyette tek olan Allah'a kulluk etmekle emrolunmuştur. Fakat onlar peygamberlerini ilâh görüp Allah ile kendi aralarında aracı yapmak istemişlerdir. Hatta bununla da yetinmeyip din alimlerini Rab edinmişlerdir.

¹³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 49; III, 3316; IV, 288; V, 394; VI, 136; VII, 61; VIII, 171; IX, 155; X, 25; XI, 92; XII, 313; XIV, 74; XVI, 153; XVII, 391. Biz burada her sayfadan sadece birer örnek aldık.

¹³⁴ İb Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XIII, 467. İsfehani, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'an*, 17.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XVII, 398.

Tanrının otoritesine benzer bir otorite kurmak isteyen Ehl-i Kitab hakkında Mâtürîdî, şunları ifade etmektedir: “Yahudi ve Hristiyan kimselerden bazıları Allah’ın indirmiş olduğu son dini kabul etmemişlerdir. Yahudiler ve Hristiyanlar sadece en son inen din için değil, kendi dinlerine karşı da olumsuz tavır sergilemişlerdir. Tarih boyunca bu iki dinin mensupları kavga edip birbirlerini tanımamışlardır. Her biri diğerinin doğru yolda olmadığını söyleyerek karşı tarafın dininin batıl ve geçersiz olduğu söylemiştir. Daha sonra Allah hakkında, ulûhiyyet makamına lâyık olmayan sözler sarf ederek Peygamber’in de doğru yolda olmadığını ve kendi dinlerine girmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.”¹³⁶

Mâtürîdî ve hiçbir fakih bu kimseleri ve dinlerini tamamen reddetmemiştir. Onların iddialarının aksine her iki dinin de özü itibariyle hak din olduğunu söylemişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki İslâm, kendinden önceki bütün dinleri ortadan kaldırdı diyemeyiz. Çünkü başta ulûhiyyet olmak üzere temel itikâdî konularda; zaman, mekân ve toplumlara göre değişmeyen mutlak doğrulara devam edilmiştir.

Başta Kur’an’ın muhatapları olan Arap müşrikler olmak üzere Ehl-i Kitap içerisinden doğru bir inanca sahip olmayan birçok kişi Allah ve Peygamberi inkâr etmiştir. İnkârlarıyla kendi dinlerinden saptıkları gibi başkalarının da isyankâr davranmalarını istemişlerdir. Mâtürîdî, bu kimselerin Allah’a karşı ulûhiyyetinde ortaklık iddiasında bulduklarını şöyle ifade etmektedir:¹³⁷ Hristiyanlar, Meryem oğlu İsa/Masih’i, Allah diye tanımlamışlardır. Bu hususla alakalı Kur’an’da Mâide suresinin yetmiş ve yetmiş altıncı âyetleri arasında şu ifadeler yer verilmiştir: Allah, onlara benden başkasına kullukta bulunmayın. Benden başkasını Rab edinmeyin. Sadece benim vahdaniyetimi kabul edin ve benim yaratmış olduğum Meryem oğlu İsa’ya itaat edin. O’nun eliyle mucizeleri ben gerçekleştirdim buyurmuştur. Buna rağmen, onlar küfre düşüp Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu söylemişlerdir. Hz. İsa’yı, ilahın bir parçası görenlerin kendi söylemlerinde nasıl bir çelişkiye düştüklerini Mâtürîdî, Kur’an’dan bir âyet örnek vererek açıklamaktadır.¹³⁸

“Allah, Meryem oğlu Mesih’ in kendisidir” diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesih, “Ey İsrailoğulları! Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. Zira her kim ki Allah’a şirk koşarsa Allah ona cennet yüzü

¹³⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, I, 240.

¹³⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, I, 241.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, IV, 288.

göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır.”¹³⁹ âyeti hakikati gizleyen ve bildiklerini inkâr edenlerin durumunu gözler önüne sermektedir.

Hıristiyanlık dünyasında kilise tarafından dillendirilen İsa'nın ilahlığı meselesi asırlar boyu problem olagelmıştır. Çünkü Meryem'in oğlu ilâhtır sözü, Allah'ın ulûhiyyetini iki varlık arasında pay etmek demektir. Mâtürîdî, bu sözle alakalı şöyle bir yorum yapmaktadır: Annesinde ulûhiyyet namına bir vasıf bulunmadığı halde, böyle bir hakkın İsa'ya verilmesi manidardır. Şayet böyle bir durum söz konusu olsaydı, önce gelenin yani bu hakkın öncelikle Meryem'e verilmesi gerekmez miydi? ¹⁴⁰ demektir. Mâtürîdî, onların akılsızlıklarından dolayı böyle söylediklerine dikkat çekmektedir.

“*Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuştur. Hâlbuki tek bir Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur.*”¹⁴¹ âyeti üzerinden Mâtürîdî, şu iki yorumu yapmaktadır: Birincisi, onlar Allah'ın gerçek tanrı olduğunu bildikleri halde, nasıl olur da Hz. İsa'da üç tanrıdan biri olur? demişlerdir. Bir kimse kalkıp “O Allah'tır” dediği zaman iki ve üçüncü bir unsur yok hükmündedir. Böyle bir iddia, mantıksızdır. İkincisi, yeryüzünü ve gökyüzünü Allah yaratmadı diyorlar. Mâtürîdî, Kur'an'da ve aslı bozulmayan diğer kitaplarda da, kesinlikle her şeyi yaratanın Allah olduğu haber verilmektedir. Ayrıca bu kitaplarda kendisinden başka hiçbir ilâhın olmadığına da belirtildiğini söylemektedir.¹⁴² Şunu belirtelim ki Hıristiyanlar inatçı ve kibirlerinden vazgeçmemişlerdir. Dolayısıyla Hz. İsa'yı Tanrı'nın enkarnasyonu kabul ederek beşeri özelliğinden ziyade ilâhi özelliğini canlı tutmaya çalışmışlardır. Bu da çok şerefli bir konuma sahip olmak istemelerinden dolayı olsa gerek. Çünkü daha önceki toplumlarda yarı ilâh bir peygamber görülmemiştir. Bunu diğer toplumlara kabul ettirmek düşüncesiyle, kendi toplumun farkındalığını ortaya koymak istemişlerdir denilebilir.

Bizler her ne kadar Kitap ehli için tekfere varan sözlerden kaçınsak da, onların ulûhiyyeti zedeleyici inanç ve tavırları sebebiyle küfür ehli oldukları söylenmiştir. Bu sebeplerden bir tanesi, muhtemelen de en önemlisi Üzeyr ve Mesih'in mahiyeti etrafında şekillenen ilâhlık vasfıdır. Bu sebepten olmalı ki Mâtürîdî, Yahudi ve Hıristiyanlar'ın sapkın ve yalancı sözlerinden dolayı kâfir olduklarını söylemektedir.¹⁴³

¹³⁹ Maide 5/72.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 288-289.

¹⁴¹ Maide 5/73.

¹⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 289.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 290.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö 310/923), Mâtürîdî'nin yukardaki görüşünü destekler mahiyette şunları söyler: "İsrailoğulları, Allah'a şirk koşmayacaklarına, O'ndan başkasını Rab edinmeyeceklerine, Peygamber olarak gönderdiği Hz. İsa'nın emirlerine uyacaklarına dair söz vermiştir. Sonra da ilâhın üç unsurdan oluştuğunu söylemişlerdir. İlki, başka birinden doğmayan, fakat çocuk sahibi bir "baba" dır. Diğeri ise, babadan meydana gelen, lakin çocuk sahibi olamayan "oğul" dur. Bir diğeri ise, baba ile oğul arasında araç durumunda olan "eş" tir."¹⁴⁴ Taberi, bunların üçlü bir tanrı tasavvuru ortaya atarak, Allah'a karşı yalan ve iftiralarda bulduklarını ifade etmiştir.

Dini inanış biçimlerini bu söylemlerle dile getiren Hıristiyan âleminin bu iddialarına karşılık Kur'an her bir insanın anlayabileceği bir üslûpla açık ve net bir şekilde; "*Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de Peygamber gelip geçmiştir. Onun annesi dosdoğru ve inanç bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi.*"¹⁴⁵ âyeti ile ulûhiyyet sahibi görülen bu varlıkların, birer beşerden ibaret olduğunu haber vermektedir. Yiyip içen bir varlığın ilâh kabul edilmesi, İlâhlık unsuru taşıyan bir varlığın asli yapısıyla bağdaşmamaktadır.

Mâtürîdî'nin okuma ve yorumlamalarından anladığımız kadarıyla Ehl-i Kitap için şunları ifade edebiliriz: Allah inancının var olması demek onu tevhid ehli göreceğimiz anlamına gelmemelidir. Müşrikte de Allah inancının var olduğu bilinmekteydi. Onlara sizde Allah inancı var fakat yaptıklarınız günah, onları terk edin denilmemiştir. Allah ulûhiyyetinde, birlenene kadar onlarla mücadele edilmiştir. Çünkü temel problem Allah'ın ulûhiyyet alanına dairdir. Bu alanın ihlal edilmesine dair en küçük bir şeye müsaade edilmemiştir. Kimi Yahudilerin, Hz. İsa'nın Peygamber olduğunu inkâr ettikleri, kimi Hıristiyanların ise bunun aksine rab ve ilâh olduğunu söyledikleri ifade edilmektedir. Allah ise onun Meryem'in oğlu olduğunu söylemektedir. Bu söylemler Allah'a ulûhiyyet iddiasında bulunmak ve O'nun alanına müdahale etmek olarak görülmüştür.

Kur'an'ın ilk bölümlerinde genellikle tevhid akidesinden bahsedilmektedir. Çünkü öncelikle Kur'an'ın inmiş olduğu toplumun itikâdî bakımdan düzeltilmesi gerekmektedir. Bu toplumun en büyük hatası kulluk ve ulûhiyyet konusunda Allah'a ortaklar nispet etmiş olmalarıydı. Bunların başında da Ehl-i Kitaptan Yahudilerin

¹⁴⁴ Taberi, *Cami'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, III, 353.

¹⁴⁵ Maide 5/75.

geldiğini söyleyebiliriz. Bunlar, üstünlük ve menfaatlerini kaybetmeme adına inkârcı görünümünü terk edip iman kisvesine bürünmüştür. Mâtürîdî, onların birlik ve beraberlik içinde yaşamayı,¹⁴⁶ aralarındaki münasebet ve dostluğu sadece bu dünya hayatından ve kendi ahalisinden ibaret gördüklerini söylemektedir. Oysa Kur'an, ahiret hayatına vurgu yaparak,¹⁴⁷ bu kimselerin birbirlerine düşman olacaklarını ve birbirlerinden uzak duracaklarını haber vermektedir. “İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşacaklar azabı görünce aralarındaki bağlar kopacaktır.”¹⁴⁸ “Allah’a itaatsizlikten sakınlar dışında, dostlar bile birbirinin düşmanıdır.”¹⁴⁹ âyetleri eş, dost, tanrı sayılan putlar, şefaathçi görülen varlıklar dâhil olmak üzere hiç birisinin kimseye, hatta insanın kendisine bile fayda sağlamayacağını haber vermektedir.¹⁵⁰

Yine Kur'an'da, Allah'ın birliği, ilahlığı ve ulûhiyyetinde ortak koşmama durumu “Allah, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarmaktadır.”¹⁵¹ âyetiyle tohum ve çekirdek üzerinden somut bir örnekle anlatılmaktadır. Mâtürîdî, tohum ve çekirdek ölü hükmünde cansız birer bitkidir. Tohum ve çekirdeği çatlatarak içerisinden taze ve canlı bitkiler çıkaran, şüphesiz Allah'tır. Sonra bunlar öldürülür, tekrardan tohum ve çekirdek haline getirilir. İşte ölme ve yeniden dirilme için bu bir delildir. Bu örneklem bir haber değildir. Tıpkı insanın inşası gibi bir yaratmadır. Burada Allah, hububat türünden dünyada var olan her şeyi, bunlardaki bereket ve güzelliği kendisinin nasıl yarattığını ifade edebilme adına tohum ve çekirdeği misal vermiştir. Mâtürîdî, tohumu çatlatıp ondan bitkiler çıkarmak için bütün yaratılmışlar bir araya toplansa bunu başaramazlar demektir.¹⁵² Allah her bir misalle kendisinin yaratma konusunda tek kadiri mutlak olduğunu haber vermektedir. Allah, bu kadar delil ve ispata rağmen aciz olan insana “Nasıl oluyor da yüz çeviriyorsunuz?”¹⁵³ Yani bütün bunları yapan benim, sizin yaptıklarınız ve ulûhiyyete ortak kabul ettiğiniz putlar değildir. Elinizde hiçbir delil yokken, neden başkalarını ilâh edinerek ve kulluğu putlara yaparak doğru yoldan döndürülüyorsunuz? demektir.

¹⁴⁶ Câsiye 45/24.

¹⁴⁷ Duha 93/4.

¹⁴⁸ Bakara 2/166.

¹⁴⁹ Zuhruf 43/67.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 167-168.

¹⁵¹ En'âm 6/95.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 168-170.

¹⁵³ En'âm 6/100.

Allah'a ulûhiyyetinde ortak tanıma durumlarından biri de, Yahudi ve Hıristiyanların “*Allah çocuk edindi*”¹⁵⁴ sözünü söylemiş olmalarıdır. Allah ile yaratılmış olan insan arasında biyolojik ilişki kuranlar için Mâtürîdî, eğer dedikleri gibi Allah'ın bir çocuğu olsaydı onun da ilâh olması gerekirdi. Çünkü çocuk cins ve öz olarak baba ile aynıdır. Babasının özünden olan bu kimse, büyüdüğü zaman ulûhiyyetini kanıtlaya bilme adına bir şeyler yapmak isteyecektir. Böyle bir durumda ise tıpkı dünyadaki hükümdarlar gibi bir birlerine üstünlük kurma savaşı başlatmaları gerekirdi. Oysa onların dedikleri gibi ulûhiyyet/tanrılık konusunda böyle bir üstünlük savaşının şimdiye kadar ortaya çıkmadığını belirtmektedir.¹⁵⁵

2.2.3. Ulûhiyyette Şirk: Müşrikler

Tarihin belirli döneminde ortaya çıkan ve Mekkeli müşrikler diye adlandırılan toplumun en büyük yanlışı, ibadetlerde Allah'a ortaklar koşmak olarak biline gelmiştir. Oysa asıl problem, onların ibadetlerde ortak koşmanın, ulûhiyyette de ortak koşmak anlamına gelebileceğinin farkına varamamalarıdır denilebilir.

Allah'ın affetmeyeceği iki günahtan bir tanesinin O'na, ulûhiyyetinde şirk koşmak¹⁵⁶ olduğu haber verilmektedir. Mâtürîdî, ulûhiyyet bağlamında şirk koşmayı inanç kavramı üzerinden şöyle bir örnekle ifade etmektedir: Mü'min Allah'ın birliğine inanır. Aynı şekilde müşrikte de Allah inancı vardır. Ancak müşrik Allah'a inanmakla birlikte, ibadet ve yardım gibi sebeplerle putları da tanrı gibi görmektedir. Müşrik için bu günahların en büyüğü olan şirktir. Mü'min denilen kimse de zina ve hırsızlık gibi büyük günahlar işlemiştir. Fakat bunu Allah'a ulûhiyyetinde meydan okuyarak, O'na ibadetlerinde başka varlıkları ortak koşarak yapmamıştır. Mâtürîdî, mü'min ile müşrikin işlemiş oldukları günahın konumları farklıdır. Bu sebeple her ikisini de aynı kategoride değerlendirmenin yanlış bir kanat olduğunu söylemektedir.¹⁵⁷

Kimi âlimler, bir beşer olarak insanın hatta Peygamber ve meleklerin de günah işlemeye meyledebileceğini ifade etmektedirler.¹⁵⁸ Kur'an'ın Peygamber'e hitaben “*Eğer seni kararlı hale getirmeseydik neredeyse onlara az da olsa meyledecektin ve şüphesiz o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat be kat tattıracaktık*”¹⁵⁹ ifadesi

¹⁵⁴ Meryem 19/88.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, X, 79.

¹⁵⁶ Nisâ 4/48.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 92.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 104.

¹⁵⁹ İsrâ 17/74-75.

Peygamber'in bile, az kalsın batıl inanç ve ideoloji sahibi müşriklerin davetine icabet edeceği, hatta inkârcıların fitne olan tekliflerine meyledebileceği haber verilmektedir. Peygamber'in bu ayetten sonra “*Ey Allah'ım, sen beni, bir daha bir an bile olsa kendi halime bırakma*”¹⁶⁰ şeklinde dua ettiği nakledilmektedir.¹⁶¹ Yine Kur'an'da melekler için “*Onlardan biri, 'Ben de Allah'tan ayrı bir tanrıyım.' Diyecek olursa biz onu cehennem ile cezalandırırız*”¹⁶² âyetinde ifade edildiği üzere meleklerin de imtihan çerçevesinde günah işleyebilecekleri fakat asla tanrılık iddiasında bulunmadıkları¹⁶³ haber verilmektedir.

Mâtürîdî, melekler Allah'a ulûhiyyet iddiasında bulunmamışlardır. Şayet böyle bir şey yapmış olsalardı, ibadet ve itaat konusunda övülmeye layık görülmeyip cezalandırılırlardı demektedir.¹⁶⁴ Esasında bu durum, insan ve meleklerin Allah'a, ulûhiyyetinde ortak koşma potansiyeline sahip birer varlıklar olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Allah, insanı ilâhlık gibi mümkün olmayan sapkın bir inanç düşüncesine kapılmadan onurlu bir duruş sergilemeye çağırmakta denilebilir.

Birtakım varlıklara dini bir misyon yükleyerek bunları Allah'a ortak koşanların kendi yalan yanlış, inanç ve değer ölçülerini başkalarına da benimsetmeye çalıştıkları söylenebilir. Özellikle Mekke'nin zorba liderleri diye bilinen kimseler, kendi düşünce ve hayat tarzlarını topluma dayatmaya çalışmıştır. Allah'a ulûhiyyetinde şirk koşmayı atalarından miras aldıklarını söyleyerek adeta bunu bir bayrak yarışı haline getirdikleri bildirilmektedir. Mâtürîdî, Kur'an'dan bir ayet örnek göstererek bu kimselerin şirk yönünü şöyle ifade etmektedir: Allah'a isyan eden ve ortak koşanlara “*O gün Allah, 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız'?*”¹⁶⁵ diyecektir. Mâtürîdî, bu âyette ortaklıktan kasıt Allah'a, ulûhiyyetinde şirk koşan müşrik Araplardır. Âyet onların aleyhinde inmiştir. Çünkü onlar kendileri gibi fani olan varlıkları tanrılar edinmişlerdir. Başka varlıkları ilâh edinen müşrikler, ölümden sonra dirilmeyi ve risaleti de inkâr etmişlerdir. Mâtürîdî, bu âyetle ilgili kendi görüşünü açıkladıktan sonra Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî'nin de (ö. 110/728) bu âyet hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır. O, bu âyet müşrikler için değil, münafıklar hakkında inmiştir. Onlar Allah'a ortak

¹⁶⁰ Ebu Dâvûd es-Sicistânî, es-Sünen, thk: Kemal Yusuf Hut, (Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekafiyye, 1988), Edeb 110.

¹⁶¹ Taberî, *Camî'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, V, 303.

¹⁶² Enbiya 21/29.

¹⁶³ Bakara 2/34.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 104.

¹⁶⁵ Kasas 28/62.

koşarlar sonrada Kur'an'ın ifadesiyle; *“Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık derler.”*¹⁶⁶ Bu sebeple Allah, onlara müşrik ismini koydu. Çünkü onlar gizlice Allah'a şirk koşuyorlardı demektir. Mâtürîdî, Hasan-ı Basri'nin görüşünü aktardıktan sonra şöyle bir yorum daha yapmaktadır: Burada bahsedilen Mekke müşrikleridir. Allah, hesap günü tevhid ehlinin yapmış olduğu hataları görmezden gelecek. O zaman müşrikler, Allah'ın yargısının kendi aleyhlerinde gerçekleşeceğini görünce bizde tevhid ehliyiz, Allah'a ulûhiyyetinde, rablığında ortak koşanlar biz değildik sözleriyle aklanmaya çalışacaklardır. Durumları açığa çıktığı zaman Kur'an'ın ifadesiyle; *“Bak, onlar dünyada tanrı diye uydurdukları şeylerden dolayı, kendi aleyhlerinde nasılda yalan söylediler ve uydurdukları putlar, kendilerini nasıl da bırakıp gitti.”*¹⁶⁷ âyeti bağlamında Mâtürîdî, yalan ve inkârlarının yüzüne vurulacağını, daha sonra ise dillerinin mühürlenip, diğer organlarının şirk koştuklarına şahitlik yapacağını söylemektedir.¹⁶⁸

Ulûhiyyetinde hiçbir ortağının olmadığını bildiren Allah, bu durumu birçok misal ve örnek ile açıklamaktadır. Bunu, bazen insan diliyle, kimi zamanda tabiatın diliyle anlatmıştır. Mâtürîdî, bunlardan bir tanesi de ilâhi kudretin tecellisi olan evrendir. Güneşe, ay ve yıldızlara belli bir yörünge tayin edilmiştir. Bunların her biri, günlerce, aylarca ve asırlarca kendilerine tayin edilen sınırlar içerisinde, bir milim dahi ileri geri gitmeden yeryüzünü dolaşmaktadır. Bunu düşünen her birey, kesin olarak anlamalı ki böyle bir düzenin kendiliğinden olması mümkün değildir. Böylesine bir hikmet ve düzen, sadece hiçbir yardımcıya ihtiyacı olmayan yüce bir müdebbirin/idarecinin sayesinde olabilir demektir. Mâtürîdî, Allah'ın, bu tür misalleri vermesinin en önemli ve birinci sebebi olarak, kendisinden başka ilâh olmadığını, insanların kesin olarak inanmalarını sağlamak istemesidir. Böylelikle insanın, Allah'ın dışında başka varlıklara ulûhiyyet nispet etme konusunda, Allah'ın kudret ve imkânının o varlıklarda asla mevcut olamayacağını idrak edeceğini belirtmektedir.¹⁶⁹

Güneş ve ay sistemi öteden beri insan hayatında önemli bir yer edinen ve göze hitap etmesiyle insanların ilgisini celbeden, hatta tanrılaştırma boyutuna varacak kadar ulûhiyyet kavramını etkileyen bir olaydır. Bu sebepten olacak ki Allah birçok şeyi yeryüzü ve gökyüzündeki nesnelere üzerinden misallerle anlatmaktadır. Mâtürîdî, bir önceki paragrafı tamamlar nitelikte ay ve güneş üzerinden ulûhiyyete ilişkin bir örnek daha

¹⁶⁶ En'âm 6/23.

¹⁶⁷ En'âm 6/24.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 43-44.

¹⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 130-131.

vermektedir. Bunu da iki delil şeklinde sunmaktadır: Birincisi, güneş ve ay aydınlık bakımından birbirinden farklıdır. Güneş aydınlatıcı, ay ise aydınlıktır. Gecenin karanlığında ayın ortaya çıkıp kendisini belli etmesi kolaydır. Çünkü karanlık ve aydınlık birbirine zıttır. Ayın ışığı/nuru ortaya çıkınca karanlık bastırılır. Fakat güneş, aydınlık bir ortamda ortaya çıkmaktadır. Aydınlığın aydınlık ortamda etkisinin olmayacağı düşünülür. Oysa güneş hem ısıtıyor hem de aydınlatıyor. Şayet Allah, aya vermiş olduğu aydınlığı/nuru güneşe de verseydi gündüzün alameti güneşin alametinden ayırt edilemez ve denge bozulurdu. Böylece de yaratılmışlar için var edilen menfaatler de ortadan kaybolurdu. Mâtürîdî, bu dengenin ve ihtişamın Allah'ın ulûhiyyetinde tek oluşunun en dikkat çekici örneklerinden birisi olduğunu söylemektedir.¹⁷⁰

Ulûhiyyete ilişkin ikinci delili ise Allah'ın, güneş ve aya yılların sayısını, hesaplanmasını, mevsimleri, namaz vakitlerini ve zamanlarını bildirme özeliğini koymuş olmasıdır. Güneş, bize günleri ve mevsimleri bilmemizde fayda sağlamıştır. Bunların hiçbiri ayın hareketi ile bilinemezdi. Allah, güneşe bağlı olarak ayın hareketiyle de ayları ve yılları bilmemizi sağlamıştır. Sadece güneş ile ay ve yılları, ay ile de namaz vakitlerini ve zamanı bilmenin zor olacağı görülmektedir. Mâtürîdî, buradaki hikmet ve faydayı¹⁷¹ Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm'ın (ö. 200/816) şöyle izah ettiğini aktarmaktadır. “Allah, bütün bunları sadece kendisinin bilinmesine işaret olsun diye yarattı, yani kendisinin yaratıcı olduğuna şahitlik edecek bir nitelik olarak yarattı ki, o da vahdaniyet ve ulûhiyyet şahitliğidir.”¹⁷² demiştir.

Allah'ın ulûhiyyetinde ortaklarının olmadığına dair ikna mahiyetinde birçok deliller sunduğunu daha önce ifade etmiştik. O, kâfiri küfründen ve müşrikleri de tapmış oldukları putlardan vazgeçirebilme adına bu delilleri farklı üsluplarla sunmuştur. Bu üslup bazen sertleşmiş kimi zaman da yumuşak bir lisanla aktarılmıştır. Değişik bir üslupla delil mahiyetinde bir örnekte Kur'an'da “*Eğer Allah kulaklarınızı sağlar, gözlerinizi kör, kalplerinizi de mühürlerse bunları size geri verebilecek Allah'tan başka tanrı kimdir?*”¹⁷³ âyetidir. Allah, bu âyetle Peygamber'inden gidip inkârcılardan, ulûhiyyetinde kendisine karşı ortak koştukları varlıklardan vazgeçmelerini söylemesini istemiştir. Mâtürîdî, Allah'ın ulûhiyyetine delil olan bu ayeti, Peygamber'in müşriklere

¹⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 24.

¹⁷¹ Yunus 10/5.

¹⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 24-25.

¹⁷³ En'âm 6/46.

karşı ikna edici bir üslupla kullandığını ifade etmektedir.¹⁷⁴ Burada kulak, göz ve kalp gibi insanın en dikkat çekici yeteneklerini öne çıkaran organlar örnek verilmiştir. Çünkü bu organların yaratılmasında, tapılan varlıklardan hiç birisinin gücünün yetmeyeceğinin kati bir şekilde anlaşılması istenmiştir.

Peygamber, çeşitli vesileler ile Allah'ın engin merhametinden bahsederek yanlışlardan tövbe edip dönmelerini istemiştir. Çünkü Allah'ın, müşriklerin bu müsbet davranışlarından dönmeleri halinde duyacağı memnuniyeti Mâtürîdî, şöyle bir istidlâl ile dile getirmektedir. Bu duygu Peygamber'in teşbihi ile büyük bir savaş meydanında çocuğunu kaybettiği için çırpınan, onu bulduğu zaman sevinen annenin mutluluğundan daha büyük bir mutluluktur. Bu tür yaklaşımlarla İnkârcıların, itikâd ve amele dair yanlış inançları, kötü yaşayışları ikna yoluyla düzeltmeye çalışılmıştır. Buna rağmen, yine de kendilerine bir faydası olmayan bu putlar yüzünden taptıkları ve ilâh gördükleri nesnelere vazgeçmemişler Allah'a ulûhiyyetinde ortak koşmaya devam etmişlerdir. Hatta vazgeçmeleri bir tarafa Allah için akıl ve iz' ana uygun olmayan sözler söylemekten de çekinmemişlerdir. *"Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi gönder."*¹⁷⁵ âyetinde ifade edildiği üzere Mâtürîdî, onlar bu söylemleriyle âdeta Peygamber ile alay ettiler demektir.¹⁷⁶

Müşrikler, bir varlığı değil birden çok varlığı Allah'ın ulûhiyyetine ortak koşmuşlardır. Bunlar cinler, oğullar, kızlar, melekler¹⁷⁷ gibi varlıklardır. Bu durum Allah nezdinde çirkin vasıflardan biri olarak nitelendirilmiştir. Kur'an yine de Allah'ın, onlara iyilik ve ihsanda bulunduğunu, nimetler vererek onlara güzel davrandığını haber vermektedir. Mâtürîdî, bütün varlıkları kendisinin yarattığını söyleyen Allah, Mü'minlerin de düşmanlarına karşı iyi davranmasını istemiştir. Olur ki düşmanlıklarından vaz geçerler. Ulûhiyyet ve kulluk konusunda ortak saydıkları zelil varlıkların da yaratılmış birer varlık olduklarını anlarlar. Böyle bir ümitten dolayı Allah, Peygamber'e de onlara karşı yumuşak huylu davranması gerektiğini buyurmuştur demektir.¹⁷⁸

İnsanın kendi akli ve iradesini kullanarak doğru ve yanlış ayırt etmesi ümit edilir. Tercihini ise doğrudan yana yapması istenir. Câhiliyye Araplar içerisindeki

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 82.

¹⁷⁵ Sad 38/16.

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 82-83.

¹⁷⁷ En'âm 6/95.

¹⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 180.

müşriklerin de batıl inançlarından vaz geçmesi istenmiştir. Fakat onlar, şirk koştukları putları bırakmak bir kenara dursun inkârlarını daha da artırmışlardır. Mâtürîdî'nin söylemiyle ne vahimdir ki Sâbilik, Mecûsîlik ve kısmen Yahudilik ile Hıristiyanlığın ulûhiyyete aykırı inançlarından etkilenen müşrikler, yaratılışlarını unutup kendilerini Rab yerine koymaya çalışmışlardır. Şöyle ki: Allah'ın haram ve helal sınırlarını aşıp helal olan bazı şeyleri haram olarak adlandırmışlardır. Sonrada dönüp; *“Allah dileseydi ne biz müşrik olurduk ne de atalarımız ne de bir şeyi haram kılabilirdik!”*¹⁷⁹ sözleriyle inkar ve kötülüklerini Allah'ın irade ve meşîetine yüklemeye kalkışarak kendilerini mâzur göstermeye çalışmışlardır demektedir.¹⁸⁰

Mâtürîdî, bu âyet üzerinden müşriklerin ulûhiyyet tanımlamalarında nasıl bir çelişki içerisinde olduklarını gözler önüne sermekte ve bu ayete ilişkin şunları söylemektedir: Putperestler bazı ekin ve hayvanların bir bölümünü putlar ve konuklar için ayırmışlar, istemediği kimselere de haram kılmışlardır.¹⁸¹ Kimi hayvanlar için de bunların sırtına bilinmez şeklinde bir yasak getirmişlerdir. Allah, onların bu söylemlerine karşılık Kur'an'da; *“Koyundan iki, keçiden iki, deveden iki, sığırdan iki olmak üzere sekiz çift: De ki ‘Allah, koyun ve keçiden iki erkeği mi haram kıldı yoksa iki dişi mi ya da dişilerin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Eğer doru iseniz bir bilgi ile bana haber verin!”*¹⁸² şeklinde delilleriyle yalan ve çelişkilerini ortaya çıkarınca, Allah dileseydi ortak koşmaz ve yalan söylemezdik sözleriyle de ironi yapmaktan geri durmamışlardır. Mâtürîdî, şirk koşma konusunda aynı şeyleri Mecusiler için de söylemektedir. Onlara niçin iman etmiyor ve İslâm'ı kabul etmiyorsunuz? diye sorulduğu vakit onlar da putperest Arapların verdiği cevabı vermişlerdir. Şayet Allah isteseydi biz de iman eder ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmazdık şeklindeki sözleriyle günahlardan beri olduklarını dile getirmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.¹⁸³

Allah'a ulûhiyyetinde şirk koşan müşrikler ile alakalı başka bir durum ise bir bela veya sıkıntıya uğradıklarında ilâh gördükleri putları bırakıp Allah'a yalvarmalarıdır. Tıpkı şu âyette olduğu gibi; *“Onlar bir gemiye bindikleri zaman fırtına korkusuyla içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar.”*¹⁸⁴ Mâtürîdî, Allah bu âyetle, müşriklere kulluk ve ulûhiyyette alelâde şeyleri niçin kendisine tercih ettiklerini, o halde neden ortak

¹⁷⁹ En'âm 6/148.

¹⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 266.

¹⁸¹ En'âm 6/138.

¹⁸² En'âm 6/143-144.

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, V, 266-267.

¹⁸⁴ Ankebut 29/65.

koştuklarından, yardım istemediklerini hatırlatmaktadır. Çünkü Allah, müşriklerin şartlı olarak¹⁸⁵ bir şey istediklerini ve şartlarını yerine getirse dahi inançlarındaki samimiyetsizliği ve tutarsızlığı yüzünden şirk koştuktan vazgeçmeyeceklerini¹⁸⁶ biliyordu. Nitekim öyle de olmuştur demektir.¹⁸⁷

Ulûhiyyet ve kullukta kendisine ait alanın başkalarına tahsis edilmesine asla izin vermeyen Allah, insanın şirk mahiyetinde ortak olarak kabul ettiklerini terk etmesini istemiştir. Nitekim bir âyette de bu konuyla alakalı şöyle buyurmaktadır; “*De ki: Siz yeri iki günde yaratana inkâr edip O’na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb’i olan Allah’tur.*”¹⁸⁸ âyetinde O, yeryüzünü düzgün bir şekilde yaratıp dağları üzerine oturtturduktan sonra buraları bereketli kılarak birçok besinin yetişmesini sağlamıştır. Mâtürîdî, bütün bu yapılan ile Allah, başka varlıkları kendisine eş görenlerin iddiasında ne kadar yanlış olduklarını ve tapınılan putların da bunları meydana getirmekten ne kadar aciz olduklarını göstermek istemiştir. Çünkü put denilen varlıkların hiç birinde yönetme ve idare etmeye dair bir emareye rastlanılmadığını ifade etmektedir. Bu demektir ki yaratılmışlık sınırının kapsamına giren her bir şey yönetilme anlamı içermektedir. Aynı zamanda kendisini yaratana muhtaçtır. Birçok konuda da ihtiyaç duyacaktır. Kişinin yaratılış itibarıyla itaat ve ibadet etmesi gerekirken, ulûhiyyet iddiasında bulunması, kendisine zarardan başka bir şey getirmeyecektir. Allah’a ulûhiyyette ortak demek bir benzerinin daha varlığını kabul etmek olur ki; “*Allah ile birlikte başka tanrı yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine galip gelmeye çalışırdı.*”¹⁸⁹ âyetinde haber verildiği gibi Allah’tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle bütün düzenin bozulacağına işaret edilmiştir.¹⁹⁰ Taberi, bütün bu hikmet dolu, anlamlı ve amaçlı işler, kesinlikle üstün bir kudretin birliğine işaret etmektedir. O, varlığında ve birliğinde tek olduğu için, bu varlıkların hayatlarında ve yaşamlarında hikmet dolu düzenin olduğunu belirtmek istemiştir demektir.¹⁹¹

¹⁸⁵ “*İnsanlar içinden kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da ahiretini de yitirmiştir. İşte apaçık hüsrân budur.*” Hac 22/11.

¹⁸⁶ “*Onlar gemiye binip tehlikelerle yüz yüze geldiklerinde dini sadece Allah’a tahsis ederek ona yalvarmaya başlarlar. Fakat Allah kendilerini sağ salim karaya çıkarıp kurtarıncaya da hemen O’na ortak koşturmaya başlarlar.*” Ankebut 29/65.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, V, 77-79.

¹⁸⁸ Fussilet 41/9.

¹⁸⁹ Mü’minun 23/91.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, V, 393-395.

¹⁹¹ Taberi, *Cami’u’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’an*, IV, 97.

“O Allah ki, göklerin ve yerin mülkü O’nundur. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur.”¹⁹² âyeti ulûhiyyetinde Allah’ın tek olduğunu daha iyi anlayabilme açısından bir önceki paragrafı tamamlar niteliktedir. Âyetlerin benzer üslupla sık sık tekrar edilmesinin sebebi Allah’ın ulûhiyyetinde mutlaklığının farklı delillerle vurgulanmak istenmesindedir. Mâtürîdî, Allah her şeyin sahibi olmasına rağmen bu âyette, özellikle yer ve gök kelimelerine vurgu yapmıştır. Çünkü bu ikisi mülk anlamında kişi için en üst seviyededir. Allah, bunların daha üstünde kendisinin olduğunu ve yönetim sahibinin tek olduğunu bildirmek istemiştir. Çünkü Araplar yer ile gök arasında tapmış oldukları her varlığı ilâh olarak isimlendirmişlerdir. Allah’ın, onların taptıkları varlıkların hiçbirinde ulûhiyyet vasfı bulunmadığını, bunun sadece kendisine has olduğunu ifade ettiğini söylemektedir.¹⁹³

Câhiliyye Arapları, ulûhiyyette şirk koşma iddialarını temellendire bilmek adına birçok şey söylemişlerdir. Mâtürîdî, müşriklerin bu söylemleri ile alakalı şöyle bir rivayet aktarmaktadır: “Hz. Peygamber ve Sahabe namaz vaktinde iken, içlerinden birinin dua da “ya Allah, ya Rahman, ya Rahim” dediği rivayet edilmiştir. Müşriklerden biri¹⁹⁴ Muhammed’in arkadaşları tek bir ilâha tapmıyor muydu? O halde bu adam neden iki ilâha dua ediyor demişlerdir.¹⁹⁵ Mâtürîdî’nin aktarmış olduğu bu durumu Taberi, şöyle ifade etmektedir: Müşrikler, sahabe için, birden fazla ilâha ibadet ediyorlar demiştir ama esasında kendileri, Allah’ın isimlerini O’na vermemişlerdir. Bu isimleri putlara vererek ve isimlere bir takım harfler ekleyerek örneğin; Allah lafzına “el-Lât”, Aziz kelimesine “el-Uzzâ” şeklinde adlar vererek, bu isimleri tahrif etmişlerdir demektedir.¹⁹⁶ Allah, müşriklere şöyle demiştir: Putlara dua ettiğiniz isimler benimdir.¹⁹⁷ Bunlarla bana dua edin, putlara dua etmeyin buyurmuştur.

Müşrikler, ulûhiyyet vasfına dair isimlendirmeleri atalarının da verdiğini ileri sürerek haklılığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Mâtürîdî, birçok konuda olduğu gibi müşrikler bu konuda da yalan söylüyorlar demektedir. Çünkü Kur’an onların söylediklerinin tam aksini iddia etmektedir. Allah’ı terk edipte taptıklarınız, yani putlar

¹⁹² A’raf 7/158.

¹⁹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, VI, 96-97.

¹⁹⁴ Taberi bu kimsenin Ebu Cehil olduğunu söylemiştir. Bazı Müslümanlar mescitte Kur’an okurken, “Allah”, “Rahman” gibi kelimeleri telaffuz etmiştir. Ebu Cehil bunları duyduğunda “*Muhammed ilâhın tek bir ilah olduğunu iddia ediyor, hâlbuki o da birçok ilâha tapıyor.*” demiştir. Taberi, *Cami’u’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’an*, IV, 156.

¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, VI, 136-137.

¹⁹⁶ Taberi, *Cami’u’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’an*, IV, 156-157.

¹⁹⁷ A’raf 7/158.

ve heykelleriniz, sizin ve atalarınızın, rablerimiz ve ilahlarımız dediği aciz varlıklardır. Onlar kendilerine kulluk edilmeye ve ilâh diye de isimlendirilmeye yaraşır varlıklar değildir. Mâtürîdî, kulluk ve ilâhlık konusunda hüküm sahibi ve buna layık olan tek kişinin Allah olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Allah, atalarının ve kendilerinin isimlendirmede hiçbir delillerinin olmadığını buyurmakta ve sadece kendisine ibadet edilmesini istemektedir.¹⁹⁸ Bu sebeple ilah diyerek ibadet ettikleri varlıkları da, bunlara taktıkları isimleri de kendilerinin uydurduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹

Mâtürîdî, müşrikler bir takım yapay tanrılara isimler takarak gerçek dinin bu olduğunu dile getirmişlerdir. Onların, bizim dinimiz dediği şeyin hiçbir değeri olmadığı gibi temeli de yoktur. Delil ve kanıtlarıyla gerçek din Allah'ındır.²⁰⁰ O'nun birliğine inanarak yalnız Allah'a ulûhiyyetinde kul olmak dosdoğru dinin ta kendisidir. Bunun aksini düşünmek batıl ve geçersizdir demektir. Bu sebeple Mâtürîdî, gerek müşrikler gerekse bu minval üzere düşünenler için, bu eylemleri cahillikten yapmıştır denilmesinin yanlış bir kanı olduğunu belirtmektedir. Allah, insana kendisini bilme imkânı vermiştir. Bu sebeple kişinin cahil kalması bir mazeret değildir. Müşrikler de bunu biliyorlardı fakat yararlanmak istemiyorlardı demektir.²⁰¹

Ulûhiyyette şirk ile alakalı örnek âyetlerden yine bir tanesi de; “*De ki: Size, gökten ve yerden rızık veren kimdir?*”²⁰²; “*Bol bol su indiren, ondan taneler, üzüm, hayvan yemi, zeytin, hurma ağacı, birbirine girmiş bahçeler, meyveler ve otlar yarattık.*”²⁰³ âyetidir. Mâtürîdî, Allah bu âyetlerde Mekke halkına kendi tevhid ve rablığı konusunda deliller sunmuştur. Onlara, rızık ve bunun dışındaki her şeyi nasıl temin ettiğini, kendisinden başka bunlara kimsenin gücünün yetmeyeceğini tek tek anlattığında onlar, evet “Allah'tır” demişlerdir. Fakat sıradan varlıklara ulûhiyyet atfetmeleri sebebiyle inançlarının şirke bulaşmasına ve kirlenmesine sebep olduğunu idrak etmek istememişlerdir demektir. Mâtürîdî, dini yaşamlarında put denilen olguları ön plana çıkararak, ahlak ve yaşamlarında sadece Allah olması gerekirken, onların ise ilk sıraya putları koyduklarını söylemektedir.²⁰⁴ Bundan dolayı Allah, Peygamber'in diliyle müşrikleri daha önceden belirttiğimiz aksine sert bir üslupla uyarmıştır. Mademki, bu

¹⁹⁸ Yunus 12/40.

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 336. Taberi, *Cami'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, V, 25.

²⁰⁰ Yunus 12/40.

²⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 336-337.

²⁰² Yunus 10/31.

²⁰³ Abese 25-31.

²⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 61-62.

nimetleri size, kendisine ibadet edip taptığınız putların vermediğini söylüyorsunuz neden Allah'ı bırakıp ta, başkasına kulluk yapmaktan, ulûhiyyet ve rablîğında başkasını O'na ortak koştuktan geri durmuyorsunuz? demektir. Esasında burada sadece Arap müşrikler değil, onların nezdinde tevhid akidesine aykırı sapkınlık yapan her türlü inanç sahibi yerilmektedir.

Putperest müşriklerin çarpık inançlarına ve içerisine düştükleri çelişkilere dair başka bir örnek ise inkârcılara sorsan; “*Gökleri ve yeri yaratan kimdir? kesinlikle ‘Allah ‘tır’ diye cevap vereceklerdir.*”²⁰⁵ âyetidir. Mâtürîdî, bu âyet onların, bunlar bizim ilâhlarımız diye tapmış oldukları putların Allah tarafından yaratıldığını ve kendilerine de hiçbir faydasının olmadığını kabul etmeleri manasına gelmektedir. Onların bunu ikrar etmelerinin ise, var olan her şeyin Allah'ın ulûhiyyeti altında olduğunu bilmeleri manasına geldiğini ifade etmiştir. O halde daha önce de belirtildiği gibi yer, gök ve ikisi arasındaki tanrı dedikleri varlıklar da dâhil, hepsinin Rabb'inin Allah olduğu biliniyordu. Fakat öyle olduğu halde neden Allah'ı bırakıp da, hiç bir faydası da yok zararı da yok²⁰⁶ denilen putlara tapılıyordu? Allah'a ulûhiyyetinde ortaklar koşarak ibadetleri O'na değil de putlara yapıyorlardı? diye sorulduğunda verdikleri cevap, biz onlara tapmıyoruz. ‘Bunlar Allah katında bizim aracılarımız’²⁰⁷ diyorlardı. Müşrikler her ne kadar biz putları sadece aracı olarak görüyoruz dese de Mâtürîdî, bu söylemlerinin hiç de doğru olmadığını şöyle ifade etmektedir: Onlar böyle cevap veriyorlar ama gözleri görmeyen, kulakları duymayan, elleri tutmayan bu aciz varlıkların nasıl aracılık yapacaklarını düşünmüyorlar mıydı? Düşünüyorlardı hatta bunların rehber ve kılavuz olamayacağını biliyorlardı. Ancak onların dünyaya tamah etme uğruna, Allah'a yalan söylediklerini belirtmektedir.²⁰⁸ Bir taraftan her şeyin asıl sahibini kabul edip diğer taraftan O'ndan başka varlıkları ulûhiyyet sahibi görmenin tam bir çelişki ve akıl ölçülerinden tamamen uzaklaşma olduğunu söyleyebiliriz.

Mâtürîdî, farklı bir âyet üzerinden ulûhiyyetle ilgili bir durumdan daha bahsetmektedir. Kur'an'da; “*Herkesin yaptığını murakabe eden Allah, her şeyden aciz olan putlara hiç benzer mi? Buna rağmen müşrikler Allah'a ortak koştular.*”²⁰⁹ âyeti tehditkâr bir üslupla müşrikleri eleştirmektedir. Çünkü müşrikler, tanımlanmayacak

²⁰⁵ Ankebût 29/61.

²⁰⁶ Yunus 10/18.

²⁰⁷ Zümer 39/3.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 437-439.

²⁰⁹ Ra'd 13/33.

kadar basit ve değersiz putlar ile Allah'a ortak koşmuşlardır. Onların bu tanımlamasına göre, her şeyi denetleyen, bütün yaratılmışların rızkını var eden ve bâki olan Allah'ın, ulûhiyyetinde tek olmadığı anlamı çıkmakta demektedir. Mâtürîdî, müşrikler için, Allah onları ulûhiyyet ve kendisine kulluk hususunda, putları eş gördükleri için akılsız kimseler olarak nitelemektedir. Çünkü put denilen nesne en basit bir varlığa dahi küçük bir şey vermeye muktedir değildir. Buna rağmen müşrik, putlar için tanrılarımız hitabında bulunmuştur. Allah'a ve Peygamber'e inananları da ayak takımı²¹⁰ olarak nitelendirmiştir. Mâtürîdî, bu sebeplerden dolayı Allah'ın, akıl yoksunu bu inkârcı güruhunu batıl düşünceleriyle baş başa bıraktığını söylemektedir.²¹¹

Allah nezdinde tenkit edilen durumlardan bir tanesi de rızıkta şirktir. Mâtürîdî, nimeti vereni inkâr etmekle de kişinin şirke düşebileceğini söylemiştir. Allah, kimi insanlara diğerlerinden daha fazla mal vermiştir. Yani kimini fakir kimini zengin kılmıştır. Zenginleri, bu konumuyla efendiliğe ve mevlalığa ulaştırmıştır. Onlar ise yoksula vermek yerine yiyecekleri putlara takdimde bulunmuşlardır. Kur'an'da; *"Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a bir pay ayırmakta ve kendilerince, 'Bu Allah için, şu da ortaklarımız olan (putlarımız) için' dediler."*²¹² âyeti inkârcıların, Allah'ın mülk olarak verdiği şeyleri O'nunla putlar arasında ibadette ve rızıkta ortak koştuklarını ifade etmektedir. Mâtürîdî, Allah, onlara canlarını, mallarını, rızık ve evlatlarını nimet olarak vermiştir. Onlarda buna karşılık ulûhiyyetinde O'na ortaklar koşmuşlardır. Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimeti inkâr etmekle asi ve kâfir olmuşlardır. Çünkü nimetleri putlara çevirerek, kimseye hiçbir faydası olmayan taş ve tahta parçalarını, ulûhiyyet sahibi görmenin küfre eş değer olduğunu söylemektedir.²¹³ Genel bir yaklaşımla hayır ve hasenatı Allah'tan daha üstün gördükleri putlara yapan câhiliyye Arapları, sonları hüsrân olan beyinsizler olarak değerlendirilmektedirler.

Bir takım cansız ve güçsüz varlıkları Allah'a denk tutup ve örnek gösteren²¹⁴ müşriklerle alakalı bir durum da şudur: Kadın da erkekte aynı kökten ve aynı cinsten varlıklardır. Dolayısıyla kadın-erkek, baba-çocuk dediğimiz varlıklar ilke olarak birbirlerine eşit oldukları için aralarında bir kıyaslama yapılabilir. Hatta cismanî ortaklık sebebiyle insanla maddî şeyler arasında bile bir benzerlik kurulabilir. Fakat Allah ile

²¹⁰ Hud 11/28.

²¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 467-468.

²¹² En'âm 6/136.

²¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VIII, 170-171.

²¹⁴ Nahl, 16/74.

insan arasında hiçbir benzerliğin bulunmadığı ve ontolojik bakımdan da tamamen farklı olduğu kesinlikle bilinmektedir. İnsana veya cansız nesnelere, Allah'a denk bir değer yüklemek, O'nun birliği ve benzersizliği inancını zedeleyici mahiyette, örnek vermek demektir. Bu ise Allah'a isim, fiil ve sıfatlarında şirk koşmak demektir.²¹⁵

Allah'ı inkâr edip putların kulları olduğunu söylemek, onların önünde eğilip ve ibadet etmek Allah'a karşı yapılan büyük bir nankörlüktür. Mâtürîdî, şirk ehli câhiliyye Araplar, putlar ve benzeri varlıkları Allah'a ulûhiyyet ve ibadette örnek gösterdiler. Bunlar da Allah'ın benzerleri ve emsalleri²¹⁶ gibidir dediler. Oysa ilahlıkta ve kullukta denk tuttıkları varlıkların hiçbir vasfının Allah'a benzemediğini, o putların Allah olamayacağını bilmeleri gerekirdi demektir.²¹⁷

Yine ulûhiyyet kavramına ilişkin Mâtürîdî'nin farklı bir bakış açısıyla Te'vîl ettiği âyetlerden bir tanesi de Kur'an'da; “*Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir.*”²¹⁸ âyetidir. Mâtürîdî bazı Mu'tezile alimlerin, âyetin bu manada kullanılmaması gerektiğini söylediklerini ifade etmektedir. Onların, bu âyet üzerinden şöyle bir yorum yaptığını belirtmektedir: Bazı Mu'tezile alimlerin deyimiyle Allah'ın ahsenü'l-hâlik olması, O'ndan başka tanrıların da olduğu anlamına gelmesi demektir. Nitekim buna benzer nitelemeler de mevcuttur. “erhamu'r-râhimîn”/merhametlilerin en merhametlisi,²¹⁹ “ahkemü'l-hâkimin”/hüküm verenlerin en iyisi²²⁰ gibi. Bu tür kullanımların, Allah'tan başkalarının da merhametli, hüküm veren anlamına gelebileceğini düşünmenin veya bu ifadeleri kullanmanın Allah'a ulûhiyyetinde şirk koşmak anlamına geleceğini söylediklerini aktarmaktadır. Mâtürîdî, insanların böyle lafızlar kullanmasının, Allah'a ulûhiyyetinde başka ortaklar manasına gelmediğini ifade etmektedir. Çünkü kişi bu sözleri konuşma esnasında Allah'ın dışındaki başka varlıklara gerçek manada nispet etme amacı gütmeyen mecaz olarak kullanmaktadır. Mesela Kur'an'da; “*İbrahim gizlice tanrıların yanına vardı.*”²²¹ âyetinde olduğu gibi Hz. İbrahim putların yanına gittiğinde onlara “tanrılar” derken gerçek anlamda ulûhiyyet isnadında bulunarak söylememiştir. Onlara verilen isimlendirmelerden ötürü böyle bir kullanımda bulunmuştur. Aynı şekilde Hz. Mûsâ, Sâmirî için; “*Şimdi şu tapıp durmakta*

²¹⁵ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2006), III, 421.

²¹⁶ Nahl 16/74.

²¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an*, VIII, 176.

²¹⁸ Mü'minun 23/14.

²¹⁹ A'raf 7/152.

²²⁰ Hûd 11/45.

²²¹ Sâffât 39/91.

olduğun tanrına bir bak.”²²² derken gerçek manada tanrılık atfetmemiştir. Onların telakkilerine binaen bu tür kullanımların söylenildiğini belirtmektedir.²²³

Mâtürîdî, ayrıca bununla ilgili Arapların kültürel etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Onlar, yaratılmış bütün varlıkların en güzeli tabirini başka varlıklar için “halik” yani yaratıcı diye kullanmışlardır. Bu sebeple onların gözünde yaratıcılık ifadesi Allah’ın dışındaki varlıklar için hakikat manasına gelmemektedir. Bu geleneğe ait isimlendirme manasındaki kullanımlarından dolayı âyette yer almıştır demektir. Mâtürîdî, evrende bütün canlılar arasında gerek biyolojik gerekse psikolojik yönden en gelişmiş en değerli varlık insandır. Allah yaratmış olduğu, dünyadaki en büyük eseriyle övünmüştür. Bunu da; “*Yapıp yaratanların en güzeli*”²²⁴ ifadesiyle dile getirmiştir. Bu sebeple en iyi, en güzel şekilde verilen bu örnekler üzerinden Allah’tan başka ulûhiyyet vasfına sahip bir tanrının kastedilmediğinin bilinmesi hasebiyle bu tür kullanımlar caizdir demektir.²²⁵

Pezdevî, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’in isim ve müsemmâ birdir, görüşünü aktarmakta ve kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade etmektedir. İnsanlar Allah’a ibadet etmek, O’nu ulûhiyyetinde birlemek ve O’na tâzimde bulunmak için âlimdir, kadirdir gibi sıfatlar kullanmışlardır. Düşünen, akıl eden her bir kimse kesin olarak bilir ki isim verme isimlenenden başka değildir. Şayet isim başka isim verdiğimiz başka denilseydi; “*Allah’a kulluk edin...*”²²⁶ “*Ey insanlar! Rabbinize hürmetsizlikten sakının...*”²²⁷ âyetlerinin birinde Allah diğerinde Rab ifadesi kullanılmazdı. Çünkü bu iki tane ilâhın olması demek olurdu. Fakat bizler, isimlendirme farklı olsa da O, kişinin aynı/tek olduğunu biliyoruz demektir.²²⁸

Ebü’l-Muîn en-Nesefî, “*Allah’ın doksan dokuz ismi vardır.*”²²⁹ denilmesine karşı çıkmaktadır. Şayet denildiği gibi isimlendirme kendi asıl isminden başka bir isimle müsemma kılinsaydı; doksan dokuz tane ilah vardır dememiz gerekirdi. Eğer Allah’ın ismi Allah’tan başka bir şey olsaydı; Tevhid Allah için değil ismi için olurdu. Hint, Arap, Acem ve Türk gibi her bir dili konuşan insanlar, Allah’ı kendi dillerine göre

²²² Tâhâ 20/97.

²²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, X, 25.

²²⁴ Mü’minun 23/14.

²²⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, X, 25-26.

²²⁶ Nisâ 4/36.

²²⁷ Nisâ 4/1.

²²⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 137-140.

²²⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Camiü’s-Sahih* (Kahire: Matbaatü’s-Selefiyye 1989/1400), Şurût 18; Deavât 68; Tevhîd 12.

isimlendirirler. Tesmiye ve ibare farklıdır. Ama Allah birdir. Fatih, âlim, salih, fakih denilebilir. Fakat dört tane fatih vardır diyemeyiz. Neseî, Allah'ı, isimlendirdiğimiz bütün isimlerin, Allah'ın ta kendisi olduğunu söylemektedir.²³⁰

Yine ulûhiyyet ile bağdaştırılmaya çalışılan kavramlardan bir tanesi de zulüm lafzıdır. Allah'ın hakkı olan tanrılığı başka nesnelere vermek Allah'a karşı yapılan haksızlıkların/zulmün en büyüğü görülmüştür. Tevhid inancına bağlı olan Lokmân, oğluna öğüt verirken oğlum! Allah'a hiçbir şeyi sakın şirk koşma. Çünkü Allah'a şirk koşmak büyük bir zulümdür²³¹ ifadesini kullanmıştır. Mâtürîdî, Lokmân, suresi 13. âyet ile alakalı bu konudaki kendi görüşünü şöyle belirtmektedir: Allah, en güzel şekilde yarattığı insana²³² nimetler vermiştir. İnsan, kendisine nimet vereni değil başka varlıklara şükrederek kendine zulmetmiştir. Allah, insanın yaratılışına yani ilk yarattığı andan itibaren düşüncesine, ulûhiyyetine dair şahitlik etme vasfını yerleştirmiştir. Kur'an'da; "*Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin' dememiş miydiniz?*"²³³ âyetinde ifade edilmeye çalışılan şahitliğin ise bu bağlamda olduğunu söylemektedir.²³⁴

Mâtürîdî, bir önceki paragrafta şahitlik ile ilgili söze şöyle bir açıklık getirmektedir: Bu âyetteki söz insanın yaratılış aşamasındaki sözdür. Allah, bütün insanları hilkatinde/yaratılışında ve var edilişinde vahdaniyetine, kendisinden başkasına kulluk etmeyeceğine şahitlik etme özelliğinde yaratmıştır. Fakat insanlar ahdini bozup, kulluğu ve ulûhiyyeti Allah'tan başka varlıklara yöneltmişlerdir. Peygamberlerin diliyle gönderilen emir ve yasaklara uymayıp Allah'ı terk etmişlerdir.²³⁵ Bunun ise Allah nezdinde, insanın kendine yapmış olduğu en çirkin ve en büyük zulüm olarak görüldüğünü söylemiştir. Bununla birlikte Mâtürîdî, aynen nimetlerin yaratılışında olduğu gibi gece ve gündüze ilişkin bütün eylemlerin Allah'ın ulûhiyyet vasfına sahip olduğuna ve kulluk edilmeye layık gerçek ilâhın Allah olduğuna şahitlik ettiğini ifade etmektedir. Allah'ın dışında tapılan sahte putlar asılsız varlıklardır. Asıl olanı bırakıp aslı olmayan bu varlıklara ulûhiyyet atfedenlerin de büyük bir zulüm işlediklerini belirtmiştir.²³⁶

²³⁰ Neseî, *Mâtürîdî Kelâmı*, 99; Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 76-77.

²³¹ Lokman 31/13.

²³² Tin 95/4.

²³³ Yâsîn 36/60.

²³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XI, 266.

²³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XII, 119.

²³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XI, 266-290.

2.2.4. Rubûbiyyette Şirk Kavramı

Rab, bütün Mahlukâtı ve mevcudatı yaratan, diriltip ve öldüren manasında Yüce Allah'ın ismidir. Bu isim Allah'tan başka, hiçbir varlık için kullanılmaz. Rubûbiyyet ise canlı cansız var olan her şeyi yaratan, ıslah ve terbiye eden, rızık veren ve hüküm koyan Allah'ı kabul etmek manasına gelmektedir.²³⁷

Kur'an'da kâfirlerin fiil ve davranışları ile ilgili birçok anlatımlar mevcuttur.²³⁸ Bunlardan bir tanesi onların, Allah'a, Rubûbiyyetinde (Rab oluşunda) iddialı bir şekilde ortak koşmaları denilebilir. Çünkü toplumlar içerisinde hiçbir kimse, insanlar ve cinler olmak üzere Rubûbiyyette Allah'a ortak koşma iddiasında bulunmamıştır. Ancak Firavun böyle bir davranışta bulunarak; “*Ben sizin en yüce rabbinizim*”²³⁹ sözüyle kendi rabliğini ilan etmiştir.

2.2.5. Rubûbiyyet Bağlamında Ehl-i Kitap'ta Küfür ve Şirk

Temel inanç problemi olduğu için itikatta en önemli mesele tevhîddir. Tevhîd'i inkâr ise küfür ve şirktir. Rab, küfür ve şirk kavramları birbirleri ile ilintili olduğundan Mâtürîdî, rubûbiyyet kavramını, küfür ve şirk tasavvuru üzerinden ele almaktadır. Biz bu başlık altında Ehl-i Kitap inancını küfür ve şirk üzerinden araştıracağız.

Küfür, ‘kfr’ kökünden “Örtmek, gizlemek, görmezden gelmek, hoş görmemek” manalarına gelmektedir.²⁴⁰ Muhammed b. er-Râgıb el-İsfahânî (ö. XI. yüzyılın ilk çeyreği), şöyle demektedir; “*Küfran*” daha çok nimeti inkârda; “*küfür*” inançta; “*Kefur*” ise her ikisinde de kullanılır. “*Küffar*”, *kâfir*'in çoğuludur ve genellikle imansızlık anlamındadır.”²⁴¹ Dolayısıyla küfrün, daha çok ‘inançsızlık’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple Mâtürîdî, kâfiri, Allah'ın varlığına, birliğine ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğine kalbi ile inanmayan kimse olarak tanımlamıştır.²⁴² Buradan da anlaşılıyor ki belirtilmek istenen temel şey küfür ve şirkin bir inanç problemi olduğudur.

İnsanı kemal noktasına erdiren ve faydalı bir varlık haline getiren Allah'tır. O, akıl nimetiyle donattığı kimseden kendisinin Rab olduğunun bilinmesini istemiştir. Fakat kimi insan iradesini doğru yönde kullanamamıştır. Mâtürîdî, bu durumla alakalı, Ehl-i

²³⁷ İb Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 399.

²³⁸ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 199.

²³⁹ Nazi'ât 79/24.

²⁴⁰ İb Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, “Nkr”, Md., II, 647.

²⁴¹ İsfahânî, *el-müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, ‘Kfr’, Md., 435-436.

²⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 217.

Kitap'tan bazı Hıristiyanlar için şunları söylemektedir: Onların, Allah'ın rubûbiyyetini kabul etmeleri, küfre düşmelerinden daha hayırlı olurdu. Bu kimseler okuma yazma bilen, araştıran, toplumda saygın ve itibarlı kimselerdi. İnsanlar birçok konuda kendilerine başvurur, onlardan fikir alırlardı. İhtiyaç sahipleri durumlarını onlara arz ederlerdi. Mâtürîdî, onların menfaatlerini kaybetme endişesiyle İslâm'dan yüz çevirip küfrü tercih ettiklerini söylemektedir.²⁴³ Buradan anlaşılıyor ki kişinin Allah'a rubûbiyyetinde şirk koşması sadece akıl noksanlığından kaynaklanmamaktadır. Bu kimi insanların, küfürde direttiklerini ve inkârı içselleştirdiklerini göstermektedir.

Bazı Hıristiyanların, Allah'a rubûbiyyetinde şirk koşma manasında bazı ifadeler kullandıkları görülmektedir. Bunu da bizzat Peygamber'in huzurunda sözlü olarak ifade ettikleri belirtilmektedir. Olay bize şu şekilde intikal etmektedir: Nocrân'lı bir grup Hıristiyan, Hz. Muhammed'e gelip şöyle demiştir: Bizim tanrımız Meryem oğlu İsrâ'ya hakaretler edip ve onun da senin gibi bir insan olduğunu söylüyormuşsun. Oysa O, ölüleri diriltmiş, çamurdan kuş yapıp, onu da diriltmiş, doğuştan âmâyı iyileştirmiş ve insanların yediklerini, sakladıklarını bilmiştir.²⁴⁴ Yeryüzünde onun yaptıklarını yapabilecek bir kul gösterebilir misin? Şeklinde düşüncelerini dile getirmişlerdir. Mâtürîdî, Hıristiyanların bu söylemleriyle hem Müşebbihe'yi hem de Kaderiye'yi andırdıklarını söylemektedir. Müşebbihe Hz. İsrâ'nın; *"Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izni ile hemen kuş oluverir."*²⁴⁵ Sözü, Hz. İbrahim'in *"Benim Rabbim hayat veren ve öldürenidir."*²⁴⁶ Sözüyle kıyaslamışlardır. Mâtürîdî, bunların teşbih inancına düşmüş olup İsrâ'nın da Rab ve Tanrı olduğunu söylediklerini belirtmektedir.²⁴⁷ Bütünü görmezden gelip parça üzerinden hüküm vermek bazen insanın en büyük yanılması olmaktadır. Bir grup Hıristiyan için bunlar söylenebilir. Bir takım olağan üstü durumları bütün âlemi yaratan mutlak kudret sahibine bağlamak yerine, yaratılmış bir varlığı Rab kabul etmek çürük bir zihniyetin ifadesidir.

Kaderiye kullara ait fiilleri Allah'ın yaratmadığını, insanın kendi fiilini kendisinin yarattığını söylemektedir. Mâtürîdî, gerek Müşebbihe'nin gerekse Kaderiye ve Nocrân'lı bilginlerin Hz. İsrâ'nın, bir beşer olduğunu idrak edemediklerini

²⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 431.

²⁴⁴ Âl-i İmrân 3/49.

²⁴⁵ Âl-i İmrân 3/49.

²⁴⁶ *"Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürenidir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi."* Bakara 2/258.

²⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 354.

söylemektedir. Şayet yaratmanın Allah tarafından yapıldığı göz ardı edilmeseydi İsa'nın, çamurdan yapmış olduğu kuşa sadece şekil verdiğini ve aynı şekilde diğer insanların da bunu yapabileceklerine kanaat getirirlerdi demektedir. Mâtürîdî, diriltmek yalnız Allah'a aittir. Bu sebeple Allah diriltmeyi, Hz. İsa'nın Peygamberliğine delil olsun diye onun elinden gerçekleştirmiştir. Kör ve cüzzamlıların iyileştirilmesinin de böyle olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁸

Hıristiyanlığın esasında tek tanrı anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. Kur'an'da, bu hükmü doğrulayacak birçok ifade mevcuttur. Fakat neden Hıristiyanlar Allah'ı değil de Hz. İsa'yı ağırlık merkezi olarak tanımlamışlardır? Hıristiyanların iki sebepten dolayı Hz. İsa'nın rab olduğunu ileri sürdükleri ifade edilmektedir: Biri O'nun babasız dünyaya gelmiş olması, diğeri ise göstermiş olduğu mucizelerdir denmektedir. Kur'an "*Allah nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir.*"²⁴⁹ ayetiyle bu duruma açıklık getirmektedir. Mâtürîdî ise bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır: Birincisi, Allah Âdem'i insan şeklinde topraktan yaptı ve ona ruh verdi. Sadece topraktan yaratılan ve belli bir şekli olan şeyin kendiliğinden hayat bulması mümkün müdür? Aynı şekilde Hz. İsa'nın çamurdan şekilli bir kuş yapmasıyla, Allah'ın ona can vermediği halde, şeklinden dolayı canlandığını söylemek doğru mudur? Mâtürîdî, her iki durumun da doğru olmayacağını bu şekilde delillendirmiştir.²⁵⁰

İkincisi, Hz. Âdem babasız ve annesiz yaratıldı. Buna rağmen kendisine ilâh vasfı yüklenmemiştir. Oysa sadece babasız yaratılan Hz. İsa için tanrı denilmiştir. Âdem'in anne ve babasız yaratılması İlah olmasını gerektirmezken, İsa'nın babasız yaratılması nasıl olur da Rab olmasını gerektirir? Kur'an'da "*Allah, Meryem oğlu Mesih'in kendisidir, diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olur.*"²⁵¹ âyetiyle Hıristiyanların şüphe ve cehalete dayalı bir inkârdan ziyade, büyüklenme ve inâdî bir küfre düştükleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte o ilâhtır demeleriyle, Mâtürîdî, onların Hz. İsa'yı bulunmuş olduğu peygamberlik konumundan daha yukarı çıkarmak yerine, onun kıymetini ve mertebesini daha da aşağıya indirdiklerini söylemektedir.²⁵² Mâtürîdî'nin vermiş olduğu her iki delil de Hıristiyanların kurtuluş yolundan nasıl saptıklarının farklı birer örneğidir. Onlar, bir türlü Allah ile Peygamberini birbirinden

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 354.

²⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/59.

²⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 194.

²⁵¹ Mâide, 5/17.

²⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 194-195.

ayırt edememişlerdir. Gerçek manada rubûbiyyet sahibinin Allah olduğu bilincine varamamışlardır.

Kayıtsız şartsız Allah'ın emrettiği her şeye teslim olmak ve O'nun rubûbiyyetini kabul etmek tevhidin temel alanıdır. Kendisine emredilen şeylere karşı çıkmak ise küfürdür. Allah'a kendi mülkünde/rubûbiyyetinde ortak koşanlar ve azgınlıkta sınır tanımayan Firavun gibiler, küfür ehlidir. Onların kendilerini Rab kabul etmeleri, kibirli ve inatçı tavırlarından vazgeçmemeleri kâfir olarak ölmelerine sebep olmuştur denmektedir. Mâtürîdî, Firavun'un küfür ehli olarak öldüğünü, iki sebeple açıklamaktadır. Birincisi; O, ümidini kaybedip ölüm korkusuyla iman etmiştir. Böyle bir durumda yapılan iman gerçek iman değildir. Can çekişirken veya Firavun gibi belayı gidermek için yapılan iman kabul edilmez. Kur'an'da; *“Onlar, azabımızı gördükleri zaman “Biz yalnız Allah'a iman ettik. O'na ortak koştığımız şeyleri inkâr ettik” dediler. Fakat azâbımızı görünce imana gelmeleri, onlara hiçbir fayda sağlamadı.”*²⁵³ âyetini Mâtürîdî, Firavun'un imansız olarak öldüğüne delil göstermektedir. İkincisi; iman, ruhu Allah'a teslim etmektir. Kişinin ruhu bedeninden ayrılırken iman ettim derse, bu kimse Allah'a teslim olmamıştır. Çünkü canı kendi elinden çıkmıştır. Bu sebeple Mâtürîdî, ölüm gelip çattığı vakit yapılan imanın, gerçek iman olmadığından kabul edilmeyeceğini söylemiştir.²⁵⁴

2.2.6. Rubûbiyyet Bağlamında Müşriklerde Küfür ve Şirk

Doğru yoldan sapıp dalâlete düşmek küfür olarak ifade edilmektedir. Müşriklerin kendilerine vahiy gelmeden önce inkârlarıyla dalâlete düştükleri bilindiği gibi, vahiy geldikten sonra da buna devam ettikleri bildirilmektedir.²⁵⁵ Allah'a şirk koşmak, Kur'an anlayışında küfür kabul edilirken, küfür içinde dalâlet aynı şeydir denmektedir. Kur'anın; *“Müşrik, kendisine faydası ve zararı olmayan şeylere tapar. Bu gerçekten en uzak dalâl'dir.”*²⁵⁶; Hani İbrahim babası Azer'e, *“Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Şüphesiz ben seni de, kavmini de apaçık bir dalâl içinde görüyorum”*²⁵⁷ ayetleri gerçek bir şekilde dalâlete düşmenin de küfür olduğunu haber vermektedir.²⁵⁸ Küfür ve şirk farklı kavramlar gibi gözükse de iç içe geçmiş bir şekilde karşımıza

²⁵³ Mü'min 40/84-85.

²⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 119-120; Taberi, *Cami'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, IX, 238.

²⁵⁵ Nisa 4/167.

²⁵⁶ Hacc 22/12.

²⁵⁷ En'am 6/74.

²⁵⁸ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 218.

çıkmaktadır. Bu sebeple küfrün, putperestlik ile eş değer olduğunu söyleyebiliriz. Bunu da şöyle bir kıyaslama ile örneklendirebiliriz:

Câhiliyye Arapları ile Ehl-i Kitaptan olanlar farklı toplumların insanlarıdır. Fakat onları aynı noktada birleştiren bir değer vardır. Bu da dini inanışlarındaki Rab olgusudur. Allah'ı rubûbiyyetinde inkâr küfür demektir. Dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanların; “*Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız*”²⁵⁹ demeleriyle putperest Arapların, melekleri Allah'ın kızları kabul etmeleri²⁶⁰ arasında çok bir fark görülmemektedir. Kur'an'da; “*Allah çocuk edindi dediler! Hâşâ, O, bundan uzaktır.*”²⁶¹ “*Andolsun, 'Allah, Meryem oğlu Mesih'tir' diyenler kâfir oldular.*”²⁶² ayetleri şirk örneği olan bir inanışın, aslında kâfirlere özgü inanışla aynı noktada buluştuğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bundan dolayı küfür ve şirkin temel inanç ilkeleri bağlamında aynı şeyler oluşunu söylemek mümkündür.²⁶³

Küfür ve şirk ile alakalı hususlardan bir tanesi de şirkin Kur'an'da zan ile ilişkilendirilmesidir. “*Allah'tan başkasına tapanlar, ortak koştukları varlıklara uymazlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve sadece tahmin yürütüyorlar.*”²⁶⁴ Zan, herhangi bir dayanaktan yoksun sezgi ve şüpheye dayalı kesin olmayan bilgi demektir.²⁶⁵ Kuşku götürmez gerçek bilginin dışında zanla hareket etmek, Kur'an'da hoş görülmemiştir.²⁶⁶ “*Şüphesiz ahirete iman etmeyenler, meleklerle dişi isimleri veriyorlar. Oysa onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz ki zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.*”²⁶⁷ âyeti zannın gerçek bilgiye temelden zıt olduğunu ve müşriklerin de tapmış oldukları putların zan ürününden başka bir şey olmadıklarını ifade etmektedir.²⁶⁸

İslâm açısından kişi rubûbiyyeti âlemin tamamında sadece Allah'a özgü kılmak zorundadır. Çünkü Allah, kendisinden başka bir varlık için, Rab ifadesinin kullanılmasını kesinlikle nefyetmiştir. Mâtürîdî, rububiyetin Rab manasına geldiğini, bu sebeple efendi, seyyid gibi manalarda ise kesinlikle kullanılmayacağını belirtmiştir. Rab denildiği

²⁵⁹ Mâide 5/18.

²⁶⁰ Nahl 16/57.

²⁶¹ Yunus 10/68-70.

²⁶² Maide 5/72.

²⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 98, 99; İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 213-215.

²⁶⁴ Yunus, 10/66.

²⁶⁵ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 706.

²⁶⁶ Hucurât, 49/12.

²⁶⁷ Necm, 53/27, 28.

²⁶⁸ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 217.

zaman, yer, gök, efendi ve seyyid gibi bütün varlıkların sahibi akla gelmektedir. Bu sebeple arşın ve benzerlerinin efendisi, seyyidi denilemez. Çünkü bu lafızlar insanlar için kullanılmaktadır. İnsanların da yaratıcısı olan Allah, Rab ismi ile bu manaların tamamını içine almaktadır. Bütün âlemlerin Rabb'inin Allah oluşunda kesinlik vardır. Dolayısıyla Mâtürîdî, geçmişten günümüze kadar hiç kimsenin, bunu yalanlamaya ve rubûbiyyetin bir kısmının kendisinde olduğunu söylemeye güç yetiremediğini ifade etmektedir.²⁶⁹ Allah, hiçbir şekilde kendisine ait olan bu alanın da başka bir varlıkla paylaşılmasına müsaade etmemiştir. Bu sebeple Rab konusunda en küçük bir taviz dahi verilmemiştir.

Allah'ın rubûbiyyetinde Rab oluşunun nişanesinden bir tanesi de insanı yaratmadaki kusursuz ustalığıdır. İnsanlığın tek bir candan/Âdem'den gelmesi muhteşem ve insanı hayrete düşüren bir olaydır. Mâtürîdî, veciz bir üslupla insanın ana rahminde yaratılışını şöyle ifade etmektedir: Kur'an'da "*O sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirmektedir.*"²⁷⁰ âyetinde geçen "üç karanlık" tabirinin Allah'ın rubûbiyyetinin en büyük delillerinden biri olduğunu söylemektedir.²⁷¹ Burada annenin karnında birbirinden farklı üç tabakanın olduğu belirtilmektedir. Konuya esas teşkil eden kısım ise dışardan bakıldığında farkına bile varılmayan bir ortamda yaratılış harikasının gerçekleştirilmesidir. Bu da yaratmaya dair Allah'ın Rab oluşuna işaret eden başka bir kanıttır.

Allah, Kur'an'da rubûbiyyetini tanımayan kâfirleri, Hz. Peygamberi ve Allah'tan getirdiği sabit olan her şeyi yalanlayanlardır.²⁷² İman etmezler,²⁷³ bunu yapmadıkları gibi Allah'ın nurunu söndürmek²⁷⁴ isterler. Hem Kur'an-ı inkâr ederler²⁷⁵ hem de inanmayacakları halde Peygamberden mucizeler isterler²⁷⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Bunlarla birlikte kibirleri yüzünden, güçsüz ve kimsesiz insanları hor gören kâfirlerin²⁷⁷ Tanrı ile de yarattıklarıyla da dalga geçtikleri ifade edilmektedir. Mâtürîdî, bu durumla alakalı şöyle bir rivayet nakletmektedir: Kâfirler, Hz. Peygamber'e senin Rabb'in küçücük bir hacme sahip sivrisineği bizler için misal vermekten çekinmiyor mu? Oysaki dünyadaki birçok hükümdar, bırak sinek üzerinden misal

²⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 37-38.

²⁷⁰ Zümer 39/6.

²⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XIV, 270.

²⁷² Yunus 10/2.

²⁷³ Araf 7/27.

²⁷⁴ Tevbe 9/32.

²⁷⁵ Enam 6/7.

²⁷⁶ Enam 6/37.

²⁷⁷ Hud 11/27.

vermeyi, onun ismini anmaktan hayâ eder demişlerdir. Mâtürîdî, Kur'an onların bu alaycı söylemlerinin aksine; “*Şüphesiz ki Allah, gerçeği açıklamak için sivrisinekle veya ondan daha basit bir şeyle misal getirmekten çekinmez.*”²⁷⁸ âyetiyle şunu ifade etmektedir: Allah için, birliğini ve yaratmadaki ustalığını/rubûbiyyetini göstermesi adına, küçücük bir hayvanı yaratmak büyük bir hayvanı yaratmaktan daha zordur. Çünkü o küçücük hayvanın içine kılcal damarları yerleştirmek, büyük bir hayvanın içine koymaktan daha güçtür. Mâtürîdî, bütün insanlar bir araya gelseler, sivri olsun veya olmasın bir sineği şekillendirmeye, onun ağzını, burnunu ve içerisindeki organları yaratmaya güç yetiremezler demektedir.²⁷⁹

Mâtürîdî, küfredenler denildiğinde genel manada bütün kâfirlerin kastedilmediğine dair bir takım karinelerin olduğunu söylemektedir. Bu düşüncesine binaen de kâfirleri iki kısma ayırmaktadır. Birincisi; bunlardan bir kısmı kalpleri mühürlenmiş²⁸⁰ olanlardır. Bu kimseler sadece bir defa küfre girenler değil, küfürleri iyice ortaya çıkmış ve kalplerine yerleşmiş olanlardır. Bunlar hiçbir şekilde iman etmeyecek inatçı kâfirler olarak tanımlanmıştır. Kur'an, müminler için kalpleri Allah'ı andıkları zaman mutmain olanlar²⁸¹ diye bahsederken, kâfirler için taş kalpli²⁸² kimseler demektedir. Öyle ki örtülü ve kararmış kalpleri, dini gerçeklerin önemini algılayamamıştır. Allah'a ve ilahi ayetlere karşı hep kör ve sağır kalmışlardır. Kur'an onların vasıflarını anlatırken sık sık körlük ve sağırlık²⁸³ benzetmelerini kullanmıştır. Ancak, kör ve sağır bir insanın, bunca ibret levhasına rağmen Allah'a rubûbiyyetinde şirk koşabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca bu kimseler içerisinde, önceleri iman ehli iken sonradan kâfirliği seçenlerin olduğu da görülmektedir.²⁸⁴

İkincisi; Mâtürîdî, sonradan Müslüman olup hatta Allah'tan son derece korkan, ümmet içerisinde seçkin kimseler konumuna gelenlerin olduğunu söylemektedir. Örneğin, Ebu Yusuf Abdullah b. Selâm, (ö. 43/663) Ebu İshâk Kâb b. Ahbâr (ö. 32/652) ve diğerlerinin iman ettikleri ve kâfirlerden hiçbirinin elde edemeyeceği izzet ve şerefe ulaştıkları söylenmektedir. Burada ikinci kısma tabi tutulanlar içerisinde, küfür ile iman

²⁷⁸ Bakara 2/26.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 96; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 198.

²⁸⁰ Bakara, 2/7.

²⁸¹ Râd 13/28.

²⁸² Bakara 2/74.

²⁸³ Ahkaf 46/26; Hacc 22/46; Enfal 8/20-23.

²⁸⁴ “İblis büyüklük tasladı ve böylece kâfirlerden oldu.” Bakara 2/34.

arasında gelip giden münafıkların olduğu da belirtilmektedir. Bunlardan iman edenler mümin, iman etmeyenler ise ilmen ve amelen şüpheci kâfirler olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁵

Allah'ın ulûhiyyet ve rubûbiyyetini ortaya koyan en temel vasıflar, O'nun isim ve sıfatlarıdır. Özellikle de rubûbiyyet kavramını tamamen isim ve sıfatlar üzerinden tahlil etmekteyiz. Bunlardan bir tanesi de Allah'ın rubûbiyyetinin delaleti olan "Rezzak" ismidir. Mâtürîdî, Allah'ın yaratmış olduğu rızkı inkâr sebebiyle Allah'a şirk koşan kâfirin durumunu şöyle tanımlamaktadır: Kâfir, ne kadar bolluk ve rahatlık içerisinde olursa olsun Allah'a karşı daima kibirli ve inatçı olmuştur. Kendisine verilen nimete şükretmeyi bilmemiş, rahatlık içerisinde olduğu halde günahkârlık yapmaktan vaz geçmemiştir. Ne zaman başlarına kötü bir iş gelir, bir musibete uğrarlar, o zaman ululuk kuruntusundan vazgeçmiş görünürler. Kendilerinin de, daha önce bel bağladıkları varlıkların da, hiçbir güç ve kuvvete sahip olamadıkları zihinlerinden silinir. Bu kez Kâfirler, duayı sadece Allah için yaparlar. Mâtürîdî, can ve mal güvenlikleri tehlikeye girmediği müddetçe Allah'a olan muhtaç ve acizliklerini belli etmediklerini söylemektedir.²⁸⁶ Bunların durumu Kur'an da şu şekilde anlatılmaktadır. "*İnsan bir darlık gelince, yan yatarken, oturur veya ayakta iken bize yalvarır yakarır; biz darlığını giderince, başına gelen darlıktan ötürü bize hiç yalvarmamışa döner.*"²⁸⁷ âyeti dışında bu konuyla ilgili başka bir durum ise Firavun ve yardımcılarının başlarına gelenlerdir.

Onlar için şöyle denilmektedir: Allah tarafından Firavun ve yardımcılarına çeşit çeşit azap ve işkenceler musallat edilmiştir. Kuraklık, ürün kıtlığı, tufan, çekirge, haşerat ve kan²⁸⁸ bunlardan bazılarıdır. Büyüklük taslayarak Allah'a rubûbiyyetinde ortak koşan bu günahkâr kavmin üzerine bu türden azap verici şeyler gönderilince dediler ki: "*Ey Musa! Rabbine, sana verdiği söz aşkına bizim için yalvar. Eğer bizden bu azabı kaldırırsan, yemin olsun ki, mutlaka sana iman ederiz.*"²⁸⁹ âyetinde ifade edilen bu söylemlerine rağmen ne zaman üzerlerinden bela ve azap kaldırıldıysa, tekrar küfür ve inkâra dönmüşlerdir. Her defasında değişik azaplarla deliller gösterilse de, aynı şeylere

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 431; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 198.

²⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XIII, 164-166; Sefer bin Abdurrahman el-Havali, *Mürchie İnancı ve İslâm Ümmeti Üzerindeki Kötü Tesirleri*, çev: Ebu Abdurrahman Azadi, (İstanbul: İstikamet Yayınları, 2012), 112.

²⁸⁷ En'am 6/63-64; Yunus 12/22-23-49; Nahl 16/53-54; İsra 17/67-68; Lokman 31/32; Zümer, 39/49.

²⁸⁸ A'raf 7/133.

²⁸⁹ A'raf 7/134.

devam etmişlerdir ve bu durum Kur'an'da dokuz kez tekrar edilmiştir. Mâtürîdî, Firavun ve arkadaşlarının, ebediyen suya batmalarıyla inkârlarına son verilmiştir demektedir.²⁹⁰

Kur'an'da, lütuf ve kerem sahibi olan Allah'ın rubûbiyyetinde her şeye kadir olduğu en güçlü kelimelerle vurgulanmaktadır. Varlık sahasına çıkarmış olduğu insan her şeyini, varlığını, rızkını Allah'ın sonsuz lütuf ve keremine borçludur. Bu sebeple insanın, yaşamı boyunca kendisine yapılan bu iyiliğe karşılık, Allah'a minnettarlığını ifade etmesi gerekmektedir. Kâfir Allah'ın lütuf ve merhametine mazhar olsa da, davranışlarında hiçbir minnet olgusuna rastlanılmadığı gibi ihsanda bulunan Kerem Sahibi'ne karşı da isyankâr tutumundan vaz geçmemiştir.²⁹¹ Kur'an'da; “ *Onlar gemiye bindikleri zaman, dini yalnızca Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar. Ama onlar karaya çıkarıp kurtarıncaya, hemen şirk koşarlar.*”²⁹² âyetiyle Kâfirlerin, takındıkları bu tavırları sebebiyle zalim, adaletsiz ve haksız kimseler olarak görüldükleri ifade edilmektedir.

2.2.7. Ubûdiyyette Şirk Kavramı

Allah'ın bir olduğunu vurgulayan üç temel esas bulunmaktadır. Bunlar ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyettir. Bunların her biri her ne kadar ayrı gözükseler de iç içe geçmiş kavramlardır. Bu sebeple bunlardan birini inkâr etmek hepsini reddetmektir. Müşrikler Allah'ın ulûhiyyetini ve rubûbiyyetini kabul etmişlerdir. Fakat ubûdiyyette Allah'a ortak koşmaları şirke düşmelerine mani olamamıştır. Bu durum ise onların ulûhiyyet ve rubûbiyyet inançlarının da yok olmasına sebep olmuştur denilebilir.

Mâtürîdî, bu üç kavramı toplumların inanç sistemi üzerinden ele almıştır. İslâm'ın anlaşılması açısından bu kavramlar önem arz etmektedir. Bu sebeple Mâtürîdî, yer yer örnekler vererek zaman zaman da bu kavimlerin inançlarını karşılaştırarak bu kavramlara açıklık getirmiştir.

Mâtürîdî, ulûhiyyet ve rubûbiyyet kavramında olduğu gibi, ubûdiyyet kavramını da belirli bir sistem üzerinden ifade etmektedir. Biz de bu başlık altında ubûdiyyet anlayışını Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnet Kelamcılarının yorumları çerçevesinde değerlendireceğiz. Bu değerlendirmemizi ise müşrik ve münafıkların inanç tasavvuru üzerinden ele alacağız.

²⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VI, 46-47; Havalı, *Mürchie İnancı ve İslâm Ümmeti Üzerindeki Kötü Tesirleri*, 114.

²⁹¹ Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 200.

²⁹² Ankebût 29/65.

2.2.8. Ubûdiyyet: Müşrikler

Ubûdiyyet kelime olarak kul, köle, itaat, şefkat ve merhamet anlamlarına gelmektedir. Genel bir tanımlamayla kişinin kulluk bilinciyle ibadetlerinde yalnızca Allah'a yönelmesidir.²⁹³ Kişinin bütün söz ve davranışlarını samimiyetle Allah için yapması, ubûdiyyet kavramı içerisinde değerlendirilmektedir.

Ubûdiyyette şirk denildiği zaman, Allah adına başka varlıklara da ibadet eden müşrik toplumu akla gelmektedir. Bu söylem, Allah'ın ubûdiyyette şirkle mücadelesinin, tamamen Arap müşrikleri kapsadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü bu mücadele Hz. Nuh'un kavmini, putlara ibadetten arındırıp Allah'a ibadete çağırdığı günden itibaren devam etmektedir. Son Peygamber döneminde de yoğun bir şekilde şirkle mücadele edildiği bilinmektedir.

Allah'ın zatında kendisi gibi ubûdiyyet sahibi olan başka bir varlık mevcut değildir. O, bu durumu yaratmış olduğu her varlığa bildirmiştir. Mâtürîdî, müşrikler Allah'ı tam anlamıyla bilemediklerinden ubûdiyyet ifade eden ibadetleri Allah'a değil de başkalarına yapmışlardır. Ahiret hayatına inanmadıkları²⁹⁴ için de Allah'ın varlığına inanmalarının onlara bir fayda sağlamadığını bildirmektedir. Mâtürîdî, ayrıca müşriklerin putlara yapmış oldukları tazimi de dünya menfaatleri için yaptıklarını söylemektedir.²⁹⁵ Mâtürîdî'nin bu konuda vurgulamak istediği temel şey Allah'a ortaklıktan kaçınmanın sadece ulûhiyyet ve rubûbiyyetle tamamlanmış olmayacağıdır. Çünkü ubûdiyyette Allah'ın en temel esaslarından biridir. Bu sebeple kişi ubûdiyyette kulluğu yalnızca O'na yöneltmek zorundadır. Allah, insanlara yaratılışı gereği akıl vermiş ve bu akılla ubûdiyyetini anlayabilecek bir fıtratta yaratmıştır. Mâtürîdî, müşrik Arapların bunu bildiği halde yine de Allah'a ibadetlerde kulluğu terk ettiklerini söylemektedir.²⁹⁶

Mâtürîdî, ubûdiyyet bağlamında müşriklerin inanç zayıflığını Kur'an'da; *“Örümcek kendine bir yuva yapar, fakat yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”*²⁹⁷ ayeti üzerinden bir örnekle anlatmaktadır. Allah'ı bırakıp putları dost edinerek onlara ibadet edenlerin durumu örümcek ağının durumu gibidir. Bu örümcek ağı çürük bir temel üzerine inşa edilmiştir. Bu yuvanın örümceği, sıcak ve soğuktan koruması mümkün değildir. Mâtürîdî, Allah'ı bırakıp ubûdiyyeti başka

²⁹³ İb Manzur, *Lisanu'l-Arab*, III, 270; İsfehani, *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'an*, 479.

²⁹⁴ Kâf 50/3.

²⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 76.

²⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 334-335.

²⁹⁷ Ankebut 29/41.

varlıklara yapanların durumunun da, böyle olduğunu belirtmektedir. Putların hiçbir yarar sağlamadığı gibi kendisine ibadet edenlerin de hiçbir ihtiyacını gideremeyeceği ifade etmektedir. Allah, müşriklerin putlara tapmasını ve onları ilah edinmelerini, hiçbir değeri olmayan örümceğin evine benzetmektedir.²⁹⁸

İslâm dininin bir takım buyruk ve yasaları vardır. Bu kanunlar insanın sınırsız istek ve arzularını sınırlamak için konulmuştur. Aklını ve vicdanını, nefsinin emrine verenler iradelerini inançlarıyla bütünleştirip yeri göğü yaratanın Allah olduğunu söylemişlerdir. Ancak ubûdiyyette kulluğu başkalarına yaptıkları görülmüştür. Putperestler, sahte tanrılar ihdas edilerek Allaha ait olan hakkı, uydurma putlara vermişlerdir. Mâtürîdî, nefsinin aklın ve naklin emrine verenler, sadece her şeyin sahibi Allah demekle kalmazlar, bütün itaat ve ibadetlerini yalnız O'na yaparlar. Bu kimseler şirkten uzak durdukları gibi Allah'a ait olan hakikati başka nesnelere vermekten uzaktırlar demektir. Bu sebeple Mâtürîdî, Allah'ın hakkını başkalarına vermeyi de büyük bir zulüm olarak nitelendirmektedir.²⁹⁹

Mâtürîdî, Allah'a ubûdiyyetinde şirk koşanları günahkâr, ümitsiz ve şaşkın³⁰⁰ kimseler olarak tanımlamaktadır. Çünkü bu kişiler, tapmış oldukları putların aracı ve şefaathçi olduklarına inanmaktaydılar. Oysa ubûdiyyet nispet ettikleri putlar, umduklarını vermek bir tarafa, kendilerine atfedilen tanrılığın reddedip müşrikleri suçlayacaklardır. Mâtürîdî, hatta putların, biz bunları tanımıyoruz diye müşriklere lanet okuyacağını söylemektedir.³⁰¹ Böylelikle müşrikler ümitsiz kalıp, rezil olacaklardır.

Allah, ubûdiyyetini zedeleyen Mekke müşriklerinin telakkilerinden vazgeçmesi ve ubûdiyyet konusunda muhakeme arızalarının giderilmesi için birçok uyarılar yapmıştır. Bunlardan bir tanesi de Kur'an'da; “*Allah'tan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz!*”³⁰² ayetidir. Mâtürîdî, Mekke döneminin ilk yıllarında inen bu ayetin, ubûdiyyette övgü ve teşekkürü putlara yapan müşrikler hakkında indiğini belirtmektedir. Dua ve tövbe ilahi kudret sahibi Allah için yapılmalıdır. Fakat müşriklerin bu eylemlerini, ubûdiyyetinde bir olan Allah için yapmadıklarını ifade etmektedir. Onların ibadetlerindeki duayı, aracılarımız dedikleri putlara yaptıklarını söylemektedir. Allah, müşriklerin acizliklerini; “*Onlara yalvarsanız da duanızı işitmezler, işitseler bile*

²⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XI, 148-149.

²⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XI, 177.

³⁰⁰ Rûm 30/12.

³⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XI, 194-195.

³⁰² Fâtır 35/3.

size karşılık veremezler.”³⁰³ âyetiyle dile getirmekte ve yapılan duanın da ibadetlerin de yersiz olduğunu bizlere haber vermektedir. Mâtürîdî, müşriklerin putları şefaathçi görmelerine bir anlam veremediğini ifade etmektedir. Çünkü putların ubûdiyyete layık varlıklar olduğuna dair kitapta da Peygamberin sözlerinde de herhangi emare bulunmadığını belirtmiştir. Böyle bir işaretin olmasının da önemi yoktur. Olsa da müşriklerin zaten, Kur’an ve Peygamber’e inanmadığını belirtmektedir. Allah, Kur’an’da müşriklerin durumuna ilişkin, birçok somut örnek vermiştir. Mâtürîdî, buna rağmen müşriklerin, ubûdiyyeti Allah’ın dışındaki varlıklara yapmasının çok abes olduğunu belirtmektedir.³⁰⁴

Müşriklere göre tapılan her şey ilâhtır. O ilâh, kendisine ibadet edilecek tek mabuttur. Ubûdiyyet niteliği taşımadıklarını bildikleri halde de her mabuda ilâh ismini vermişlerdir. Kur’an’da; “*Allah, benden başka ilâh yoktur.*”³⁰⁵ buyurmaktadır. Mâtürîdî, bu âyeti ise şu şekilde yorumlamaktadır; “Müşriklerin taptığı varlıklar ne ibadete ne de kulluğa lâayık varlıklardır. İlâh diye isimlendirdikleri nesnelere de ilâh değildir. Allah’tan başka ubûdiyyet niteliği taşıyabilecek başka kimse de yoktur. Allah, onların da onların atalarının da Rabb’idir. Müşriklerin ibadet ettiği putların ibadetleri anlama yetisi yoktur. Bu sebeple Allah, müşriklerin hiçbir şeyi ortak koşmadan ibadetleri halisane bir niyetle kendisine yönelmesini istemiştir demektir.”³⁰⁶

Mâtürîdî’nin ubûdiyyete ilişkin yaptığı açıklamalardan bir tanesi de Kur’an’da “*Ve Rabb’ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*”³⁰⁷ âyetidir. Müfessirler, bu âyetin gerçek manada kâfirlerin, ibadet konusunda Allah’a şirk koşmaları hususunda indiğini ifade etmektedirler. Mâtürîdî ise, bu beyanın bazı tevhid ehlinin itaat ve hayır konusunda aklına geleni yaparak sâlih amellerde gösteriş yapmaları üzerine inme ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir.³⁰⁸ Bu da gösteriyor ki insanın gösterişle de şirke düşebilme ihtimali vardır. Taberi’de bu görüşü desteklemekte ve bu durumu şöyle izah etmektedir: Kişi yaptığı ameli, görünüşte Allah için yapıyorum der; fakat içinden/kalbenden o amelle dair Allah’ın rızasından başka bir maksat taşırsa bu riyakârlık olur. Ve böylece kişi Rabb’ine ibadette ortak koşmuş olur demektir.

³⁰³ Fâtır 35/14.

³⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, XII, 21.

³⁰⁵ Duhan 44/8.

³⁰⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, XIII, 316.

³⁰⁷ Kehf 18/110.

³⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, IX, 155.

Pezdevî, Allah'a ubûdiyyetinde başkalarını ortak koşan müşrikleri şöyle tanımlamaktadır: Onlar, Allah'ın dışında başka varlıklara tazimde bulunan kimselerdir. Mekke müşrikleri Allah'ın var olduğunu söyleseler de, Allah'ın büyüklüğüne inanmaz ve tek ilah olduğunu kabul etmezler. Bu durum ise Allah'a ubûdiyyetinde yapılmış büyük bir ihanettir. Buna Mekke müşriklerinin yapmış olduğu ameli bir eksiklik de denilemez. Bu ameli eylemlerden ziyade bir inanç problemidir. Pezdevî müşrik için onların durumu, Peygamber'i veya İslâm'ın bir esasını inkâr edenin durumu gibi değildir. Müşrik, ubudiyette tevhid'i bir tarafa bırakıp, Allah'a tâzimde bulunmayı terk etmiştir. Bu sebeple müşriğin Allah'ın ilahlığını kabul etmesi çelişki içermektedir. Kişi, Allah'ın Peygamberlerine inanan, onlardan hiçbirini ayırt etmeden saygıda kusur etmeyen ve Allah'ın kanunlarını kabul ederek ibadetlerinde hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayandır. Bunlardan birini inkâr söz konusu olduğunda kulluktan çıkmış demektir. Bunun ise onu, Allah'ı ulûhiyyetinde ve ubûdiyyetinde inkâr konumuna düşüreceğini³⁰⁹ ifade etmiştir.

Mâtürîdî kelamcılardan Nesefî, tevhid ve şirk'in birbirine zıt iki kavram olduğunu söylemektedir. Müşriğin Allah'ın varlığına inanması ve bununla birlikte ibadetlerinde çokluk ifade eden şirk inancına da yer vermesinin Allah'ı, ubûdiyyetinde reddetmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Nesefî, ubûdiyyeti, kişinin ibadetlerinde Allah'ın eş ve benzerlerini yani şirk ve putperest unsurları nefyetmek³¹⁰ olarak

Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî (ö. 786/1384), Allah'tan başka ilah yoktur demek, O'nu zatında, hükmünde ve Rab oluşunda birlemek ve bunun dışındaki tüm yaratılmışları reddetmektir. O, rubûbiyyette, başkasına değil, kendisine ibadet edilendir. Mekke müşrikleri Allah'a ulûhiyyetinde değil, ubudiyetinde şirk koşmuşlardır. Yani hem Allah'a inanmışlar hem de Rubûbiyyetinde O'na ortak koşmaktan geri durmamışlardır³¹¹ demektir.

Muhammed İzzet b. Abdulhâdî b. Dervîş (Derveze) (ö. 1984), Arapların ubudiyette Allah'a şirk koşmalarını ise şöyle ifade etmektedir: Câhiliyye Araplar, eğer yaptığımız bu şeyler doğru olmasaydı, her şeyi yaratan, güç ve kudret sahibi Allah buna razı olmazdı. Taptığımız bu tanrılara ibadet etmemize izin vermezdi diyorlardı. Bununla birlikte Araplar, atalarından kendilerine miras kaldığını söyledikleri, bu inanç sisteminin

³⁰⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 205-206.

³¹⁰ Nesefî, *Mâtürîdî Kelâmı*, 23.

³¹¹ Ekmelüddîn el-Bâbertî, *Tâhavî Akâidi Bâbertî Şerhi*, çev: İzzet Karasakal, (Ankara: Ay Yayınları, 2017), 34.

ve elleriyle yapmış oldukları putların kendilerini özgür kıldığını belirtmişlerdir. Derveze, bundan dolayı müşriklerin, Allah'a ubûdiyyetinde şirk koştuklarını ifade etmektedir.³¹²

Kur'an, müşriğin, tevhide çağrıldığı halde Allah'a şirk koşma ısrarından vaz geçmediğini,³¹³ Allah'ın haram kıldıklarını helal gördüğünü belirtmekte³¹⁴ ve bu tür eylemlerinden vaz geçmesi halinde de kendisinin bağışlanacağını açıklamaktadır. Belirtilen ayetlerdeki temel düşüncenin şirkin, ameli eylemlerden ziyade inanç unsuru olarak ön plana çıkmasıdır. Bunun da ubûdiyyet kavramı ile doğrudan ilintili olduğu görülmektedir.³¹⁵

Mâtürîdî ve takipçileri, günahı itikâdî ve ameli olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Bu durum şöyle bir örnekle ifade edilebilir. Allah'a ubûdiyyetinde şirk koşmak büyük günahdır. Hırsızlık ve zina da büyük günahlardandır. Görüldüğü üzere şirk de hırsızlık da nitelik olarak aynı görünmektedir. Mâtürîdî âlimleri, bu günahların konum itibari ile aynı gibi görülsede mahiyet olarak farklılık arz ettiğini söylemektedirler. Bu sebeple şirk, Allah'a ulûhiyet ve ubûdiyyetinde yapılan, bağışlanmayacak en büyük günah olarak görülmektedir. Mâtürîdî, birçok yerde ifade ettiği üzere burada da günah kavramında öne çıkan temel unsurun inanca dayalı bir problem olduğunu ifade etmektedir.

2.2.9. Ubûdiyyet: Münafıklar

Mâtürîdî, münafıkların durumlarını Bakara suresinde; "*Münafıklar, yalancı kimselerdir.*"³¹⁶ ayeti bağlamında şu şekilde tanımlamaktadır: Din konusunda bunların durumu, sürekli ıstırap içerisinde olan kimselerin durumu gibidir. Münafık dediğimiz bu kimseler iman ettiklerini söyleyerek müminlerle birlikte olup; fakat kalplerinde müminin iyiliğine dair hiç olumlu bir duygu beslemeyen kimselerdir. Bu sebepten dolayı olacak ki onların durumu, ölümle hayat arasında sürekli gidip gelen hastaya benzetilmiştir. Hasta bir taraftan ölüme yaklaşır, diğer taraftan da ölümden kurtulacağını umar. Hayatı boyunca ikisi arasında sürekli zikzak çizmekle meşgul olur. Mâtürîdî, dini inançlarında bu gelgit durumlarını yaşama sebebiyle Allah tarafından bu kimselerin hastalar diye tanımlandığını ifade etmektedir.³¹⁷

³¹² Derveze, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in hayatı*, 369.

³¹³ Zümer 39/3.

³¹⁴ Yunus 10/18.

³¹⁵ Nesefî, *Mâtürîdî Kelâmı*, 121-123.

³¹⁶ Bakara 2/10.

³¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 66.

Mâtürîdî, ubûdiyyetle ilgili bir durumdan daha bahsetmektedir. Bunu da Kur'an'da; “*Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar.*”³¹⁸ âyeti üzerinden anlatmaktadır. Mâtürîdî, bu ayetin Allah’a ubûdiyyetinde ortak koşan münafıklar hakkında indiğini söylemektedir. Bunlar Müslümanlığını gizleyebilmek için mecburen namaza katılmak zorunda kalmışlardır. Bu ise onların ibadetlerinin sadece şekilden ibaret olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Mâtürîdî gösteriş için namaz kılan bu kimselerin Allah’a ubûdiyyetinde riya şirkine düştüklerini ifade etmektedir. Ayrıca Mâtürîdî, bu konuyla ilgili Hasan-ı Basri’nin şu sözünü de aktarmaktadır: “Vallahi, münafık dediğimiz bu kimseler gösteriş için yaptıkları bu ibadetlerin çok az bir kısmını Allah rızasına uygun yapsalardı Allah onu kabul ederdi” demiştir.³¹⁹ Münafıkların hayatı tam bir istikrarsızlık içinde geçmiştir. Ne tam bir mümin olabilmişler ne de münafıklığı ortaya çıkar korkusuyla kâfirlerle işbirliği yapabilmişlerdir. Allah’ı memnun etmekten ziyade, ömürlerini insanları hoşnut etmekle tükettiklerini söyleyebiliriz.

Taberi, Allah’a ubûdiyyet ve diğer alanlarda şirk koşan münafıkları; isyankâr, yasakları çiğneyen, farzları terk ederek Allah’a ortak koşan, Allah’ın dininden şüphelenerek, yeryüzünde fesat çıkaran kimseler olarak vasıflandırmıştır. O, münafıkların, Allah’ın Kitap ve Peygamberlerini yalanlamakla birlikte yalanlamak isteyene, yol bulmak için her türlü yardımı da yaptıklarını söylemektedir. Bu şekilde müminlerle kâfirlerin arasını bulmaya çalıştıklarını, çünkü bunların bozgunculuk yaptıklarını, kendilerinin ise ıslah edici olduklarını iddia etmişlerdir.³²⁰ Taberi, Allah, onların bu iddialarını reddederek birçok tehdit ayetiyle kendilerini ifşa etmiştir.³²¹ Kur’an’da “*İyi bilin ki asıl bozguncular onlardır. Fakat farkında değillerdir.*”³²²; “*Biliniz ki, gerçekten ahmak kendileridir.*”³²³; “*Allah onları, karanlıklar içinde bırakmıştır.*”³²⁴; “*Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler*”³²⁵ ayetleriyle ağır bir ithama tutulmaları, Allah’ı birçok alanda ve ubûdiyyette inkâr etmelerindedir demektir.³²⁶ Münafıklar, İnanmış gibi gözükmüşler, inanmamışlar, Allah’a ibadet etmiş gibi gözüküp

³¹⁸ Nisâ 4/142.

³¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, IV, 87-92.

³²⁰ Bakara 2/8-204; Âl-i İmran 3/167; Nisâ 4/61; Enfâl 8/49.

³²¹ Taberi, *Cami’u’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’an*, I, 160.

³²² Bakara 2/12.

³²³ Bakara 2/13.

³²⁴ Bakara 2/117.

³²⁵ Bakara 2/118.

³²⁶ Taberi, *Cami’u’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’an*, I, 556.

gösteriş için ibadet yapmışlardır. Mümin gibi görünüp kâfir gibi hareket etmişlerdir. Bu ise onların inanç bakımından çok farklı bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir.

Kur'an da münafıkların içinde buldukları durumu anlatan birçok ayet indirilmiştir.³²⁷ Kur'an, başta ubûdiyyet olmak üzere diğer alanlarda da şirk koşan münafıkların özelliklerini açık bir şekilde bildirmiş olmasına rağmen münafıklar, İslâm toplumu tarafından dışlanmamıştır. Yazır, bu durumu: Onlar, küfrü gerektiren her durumu gizlemişlerdir. Sadece görüntüyü muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple de İslâm toplumu tarafından çıkarılmamışlardır şeklinde yorumlamaktadır.³²⁸ Bu durum onların iman ettiklerini söylemeleri sebebi ile İslâm toplumundan dışlanmadıklarını göstermektedir.

Münafıkların inanç biçimi anlaşılmaya çalışıldığında tamamen çıkar ve menfaat üzerine kurulduğu görülmektedir. Mâtürîdî, münafık denen kimseler, Müslüman toplumunun savaşlarda elde ettikleri ganimetleri, ticaretteki bol kazançlarını ve siyasi olarak da emniyette olduklarını görerek, bu durumdan fayda sağlamayı hedeflemişlerdir. Bu şekilde yaşamları içinde başlarına bir bela veya musibet geldiği vakit ve ticaretleri de kar sağlamayınca faydaları hangi yönde ise oraya tabi olmuşlardır demektedir.³²⁹

Mâtürîdî, mü'min ve kâfirler üzerinden münafıklar için şöyle bir kıyaslama yapmaktadır. Mü'minlerin kadın ve erkekleri birbirlerinin velileridir.³³⁰ Kâfirler de birbirlerinin velisidir.³³¹ İman sahibi kimselerin aralarında yardımlaşmaları ve insanları davet ettikleri bir dinleri vardır. Aynı şekilde inkârcıların da kendi aralarında dostları ve benimsedikleri bir dinleri vardır. Münafık kimselere gelince ne benimsedikleri bir din ne de bir mezhepleri vardır. Onlar birbirlerinin dostu da değildirler. Onlar nimet ve refahın kullarıdır. Allah'ın birliğine iman gibi güzellikleri inkâr edip aklın kötü gördüğü eylemleri özendiren şirk ve mâsiyet sahibi kimselerdir. Mâtürîdî, bunların durumunun günahkâr kimselerin durumundan daha kötü ve çirkin olduğunu söylemektedir.³³²

Üç ara başlık altında ele aldığımız bu kavramlarla alakalı olarak Mâtürîdî, genel bir değerlendirme yapmaktadır. Şirk koşmak inançla ilgili bir durumdur. Ortak koşmak, bir takım varlıkları rab ve ilâh edinmek, ibadetlerde onlara da yer vermek gibi fiillerin hepsi Allah'a şerik koşma anlamına gelmektedir. Bir kimsenin, Rab ve ilah olarak

³²⁷ Bakara 2/8-20.

³²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 202.

³²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 79.

³³⁰ Tevbe 9/71.

³³¹ Enfâl 8/73.

³³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VI, 427-428.

başkalarını Allah'a ortak koşması ile ibadetlerinde birilerini O'na denk tutması arasında bir fark olmadığını belirtmektedir. Yani Mâtürîdî, ulûhiyette ve rubûbiyette şirk koşmayla, ubûdiyette şirk koşmayı birleştirmiştir. Bunların hepsini, Allah'a şirk koşmak olarak belirtmiştir.³³³

³³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 45.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ VE RADİKAL SELEFİLİK

3.1. SELEFİLİĞİN TANIMI VE TARİHÇESİ

Mâtürîdî'nin yüzyıllar önce İslâm düşüncesine yapmış olduğu katkılar inkâr edilemez bir gerçekliktir. Mâtürîdîliği benimseyen topluluklardaki kabulünün hala geçerliliğini koruması bunu göstermektedir. Fakat İslâm coğrafyasının birçok yerinde yaşatılmaya çalışılan Mâtürîdî düşünce sisteminin etkileri tekfircikle, radikalizm ve mezhepçilik gibi düşünceler ekseninde Sünnilik, Bâtınlık gibi yorumlarla silinmeye çalışılmaktadır.³³⁴

İslâm'ın temel esasları çerçevesinde ele alınan birçok kavram gereken değeri bulamamış ve bazı gruplarca farklı yorumlanmıştır. Bu kavramlardan bir tanesi de şirk kavramıdır. Günümüzde şirk kavramı kendilerini Selefiliğin devamı olarak gören bazı gruplarca³³⁵ toplumda ve insanın kendi vicdanında fitne yaratan görüşler olarak yorumlanmaktadır. Oysa Mâtürîdî, her insanın temiz bir fitratla yaratıldığını, imanın kalpte gerçekleşen bir tasdik olduğunu ve buraya müdahale edilerek insanların küfürle itham edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Mâtürîdî, Ehl-i kiblenin tekfir edilmeyeceği ilkesiyle, insanların inançlarından dolayı yargılanmamasının önünü kapatmaya çalışmaktadır.³³⁶ Mâtürîdî döneminde, inanç bağlamında şirk kavramına dair radikal sefeli âlimlerce yapılan yorumlar, günümüzde ameli boyutun üzerine çıkarılmış türbe ve yatırlarda mum yakıp dilek tutmak, dövme yaptırmak, nazarlık takmak, muska kullanmak, fal bakmak gibi işlenen fiiller şirk kabul edilmiştir. Bu değişimleri sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için öncelikle Selefiliğin tarihçesini bilmek gerekmektedir.

Günümüzde sefeli olarak adlandırdığımız bu düşünce ekolünün köklerinin hicri 2.ve 3. asra kadar ulaştığı görülmektedir. Bugün sefeli olarak isimlendirilen bu

³³⁴ Mustafa Şahin, *Uluslararası İmam Mâtürîdî ve Maturidilik Literatürü Sempozyumu*, (Beyşehir: Diyanet Yayınları, 2018), 14-15.

³³⁵ Kadir Gömbeyaz, "Haricilerin Günümüzdeki Devamı İbadiler mi Selefiler mi?", *Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*, (Konya: Olgun Yayınları, 2015), 58.

³³⁶ Sönmez Kutlu, *Uluslararası İmam Mâtürîdî Çalıştayı*, erişim tarihi: 05 Mayıs 2018 <http://www.maturidi.org/16>.

sistem, erken dönemde selefi olarak adlandırılmamıştır. Onlar için, itikâdda Kur'an ve sünneti olduğu gibi alıp te'vîli kabul etmeyen,³³⁷ Sahabenin yolunu takip edenler anlamında "ehlü's-sünne"; geçmiş ve geleneğe bağlı kalanlar anlamında "ehlü'l-eser" denilmiştir. Bununla birlikte dinin esaslarını korumaya çalışanlar, sahâbe ve tâbiînin çalışmalarını esas alıp, hadis ve eser konusunda uzmanlaşarak sünneti kendine yol edinenler anlamında "ehlü'l-hadis" isimleri de kullanılmıştır. Ayrıca bu düşünce mensupları için "selef mezhebi, selef yolu, selef taifesi ve selef metodu" gibi kavramlarda kullanılmıştır.³³⁸

Yukardaki isimlendirmelerin Hz. Peygamberden sonra birkaç nesil için kullanılıp daha sonraları terk edildiği görülmektedir. Muhalifler selef olarak bilinen bu kimseleri, Ehl-i Hadis, Müşebbihe, Haşeviyye, Mücessime gibi isimlerle adlandırmışlardır. Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin eserlerinde selefiyye isminin sıkça kullanıldığı ve kendisiyle selefiyyenin kavramsal içeriğe kavuşturulduğu kabul edilmektedir. Bu kabule göre selefiyyenin sistematik bir ekol haline gelmesi İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyım el- Cevziyye'ye dayandırılmaktadır. Bu dönemde selef olarak adlandırılan kimselerin düşünce bağlamında, kendilerinden önce Ashabu'l-Hadis diye bilinen selefi gruplardan farklı özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir. İbn Teymiyye ve dönemindeki alimleri Ashabu'l-Hadis'ten ayıran en önemli özellik ise yeni gelişim ve değişimlere açık olmalarıdır. Kalam, felsefe ve tasavvufu, görüşlerinde etkin bir şekilde kullanmış olmaları bunu göstermektedir.³³⁹

3.1.1. Vehhâbiliğin Selefilikle İlişkisi

18. yüzyılda Arabistan yarımadasında ortaya çıkan Vehhabilik, günümüz selefililiğinin arka planını oluşturmuştur. Vehhâbiliğin kısa bir zaman içerisinde bölgede hâkimiyetini kurup, Arabistan'ın tamamında etki sahibi olan bir harekete dönüştüğü görülmektedir. Önceleri Arabistan yarımadasında yayılan bu hareket, daha sonraları dünyanın değişik bölgelerinde önemli sayılabilecek bir oranda kendine taraftar bulmuştur.³⁴⁰ Bu hareket, Balkanlardan, Kafkas ve Afrika'ya kadar geniş bir zemine yayılmış ve Müslümanların dini ve geleneksel ilmi düşüncelerini büyük ölçüde

³³⁷ Gömbeyaz, *Haricilerin Günümüzdeki Devamı İbadiler mi Selefiler mi?*, 63.

³³⁸ Türkel, *Suûdî Arabistan Dışında Vehhabilik Etkisi 19.ve 20. Yüzyıl, Selefilik Çalışmayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*, 115.

³³⁹ Türkel, *Suûdî Arabistan Dışında Vehhabilik Etkisi 19.ve 20. Yüzyıl*, 116.

³⁴⁰ Türkel, *Suûdî Arabistan Dışında Vehhabilik Etkisi 19.ve 20. Yüzyıl*, 117.

etkilemiştir. Bunun neticesinde İslâm'da birçok eser şirk âbidesi olarak görülmüştür. Müslümanlar ise yapmış olduğu ameli eylem sebebiyle, müşrik olarak vasıflandırılmıştır.³⁴¹ Bundan dolayı Vehhâbiliğin ve bu hareketin yayılmasına öncülük eden Muhammed b. Abdülvehhab'ın tevhid anlayışını incelemek gerekmektedir.

Abdülvehhab'ın anlayış biçiminin temelini tevhid algısı oluşturmaktadır. Onun kabir ziyareti, şefaât, dua, bid'at, şirk gibi kavramları tevhid anlayışı içerisinde ele aldığı görülmektedir.³⁴²

Muhammed b. Abdulvehhâb (ö. 1206/1792), tevhidi, bir kimsenin samimi bir niyetle iradesini Allah'a tahsis etmesi ve O'ndan başka hiçbir ma'buda kullukta bulunmaması olarak tanımlamaktadır.³⁴³ Ona göre, tevhid sağlam bir kulptur, takvadır. Tevhidsiz amelin bir hükmü yoktur. Allah'ın en büyük emri olan tevhid, kalp, dil ve amellerin bütünüdür. Şayet bunlardan birine hâlel gelirse kişi için küfür söz konusu olmaktadır. Bu üç unsurdan herhangi birini ihlal eden kimse Firavun gibi kâfir olmuştur. Bununla beraber kalben inanmadığı halde, tevhid ile zahiren amel ediliyorsa bu kimse münafiktir demektir.³⁴⁴

Abdülvehhab'a göre, Tevhid, Rubûbiyyet Tevhid-i, Ulûhiyyet Tevhid-i, İsim ve Sıfatlar Tevhid-i olmak üzere üçe ayrılmıştır. Rubûbiyyet Tevhid-i, Allah'ın yaratma hususunda her şeyden bağımsız ve tek olmasıdır. Yaratan, rızık veren, öldüren, diriltten, yağmuru yağdıran ve bu gibi bütün fiillerin yegâne yaratıcısı Allah'tır.³⁴⁵ Ulûhiyyet Tevhid-i, kişiyi İslâm dairesi içerisinde gören tevhid çeşididir. Dua, tevekkül, korku, recâ, istek, adakta bulunma, sevmeye, yüceltme ve diğer ibadet türlerinin hepsinin Allah'tan istenmesidir. Her kim Allah'tan başka yaratılmış bir varlıktan, (bu kimse gerek Peygamber gerek sahabe gerekse veli ya da kabir ehli bir zat olsun) yardım isterse, bir şey umarsa bu kişi putperestlerin küfre düştüğü gibi küfre düşer demektir. Bu kimseler oruç da tutsa, namaz da kılsa, gece gündüz Allah'a ibadet de etse bütün ameller boşa gitmiştir. Şirk unsurlarını içinde bulunduran bu tür amelleri kim benimseyip severse o da şirke düşmüş olacak, amelleri kabul görülmeyip bağışlanmayacaktır. Bunların ebedi

³⁴¹ Ramazan Altıntaş, Vehhabilikten İşid'e Günümüz Selefiligi, *Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*, (Konya: Olgun Yayınları, 2015), 14-15.

³⁴² Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1998, 100-101.

³⁴³ Muhammed b. AbdulVehhab, *Kitab'ut-Tevhid*, çev: Ebu Turab Murad b. AbdurRahman es-Sivasi, (İstanbul: Kitap ve Sünnete Davet Yayınları 2013), I, 105.

³⁴⁴ Ebu Umeyr b. Muhammed et-Turki, *Tevhid İmamı Muhammed b. AbdulVehhab*, (İstanbul: Kitap ve Sünnete Davet Yayınları, 2013), 22-25.

³⁴⁵ Yunus 10/31.

olarak kalacağı yer cehennemdir demektedir. İsim ve Sıfat Tevhid-i, Allah'ı Kur'an'da da belirttiği üzere şanına uygun sıfatlarla nitelendirmektir. Rubûbiyyet ve ulûhiyet tevhidinin yerine getirilmesinin bu sıfatlara bağlı olduğu, kim bu sıfatları inkâr ederse durumunun kâfirin durumundan daha kötü olacağını söylemektedir. İsim ve sıfatlar Allah ve Resulünün bildirdiği gibidir. Bunun dışına çıkmak imanın gitmesine sebep olur demektedir.³⁴⁶

Abdulvehhâb'ın tevhid anlayışı ile ilgili görüşleri sonucunda Vehhâbiliğin “Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker” anlayışı şekillenmiştir. Bu akıma göre, İyiliği emredip kötülüğü yasaklama gücü yettiği kadarıyla³⁴⁷ bütün İslâm ümmetinin görevidir. Temelini cihâd anlayışı oluşturur. Bu sebeple insanlar öncelikle tevhide davet edilmeli, kabul etmezlerse onlarla savaşılmalıdır. Çünkü artık kanları helal olmuştur. Abdulvehhâb'ın bu görüşlerinin, katı bir din anlayışını benimsemiş olan Arap yarımadasında, kısa bir zamanda etkili bir harekete dönüştüğü görülmektedir.³⁴⁸

18. yüzyılda Arabistan yarımadasında ortaya çıkan Vehhabilik hareketini, Selefilik'in arka planı olarak görmenin yanlış bir kanaat olduğu ifade edilebilir. Böyle bir ilişkilendirmenin etimolojik benzerlikten başka bir şey olmadığı, bu akımın temsilcilerinin selefilik söylemleriyle kendilerine meşruiyet kazandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Selefilik tanımlaması bir mezhep ve hareketten ziyade Sahabe ve Tabiin dönemi ve bu dönemde yaşayan âlimlerin yapmış olduğu içtihatlar için kullanılmıştır. Bu sebeple Vehhâbîlik selefi bir hareket değildir. Selefilik adı altında sonraki dönemlerde ortaya çıkan dini-siyasi bir harekettir. Vehhabi hareketini; “Bu hareket 19. Yüzyıldan günümüze kadar farklı çehrelere bürünmüş, genişleyerek büyümüştür. 20. Yüzyılda ehlisünnetin bir kolu olarak görülen selefilik DEAŞ ile birlikte birden radikal ideolojilerin “din yorumu” haline gelmiştir.”³⁴⁹ şeklinde yorumlayanlar da vardır.

Radikal selefi grupla ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: “Bunlar, amel imanının temel esasıdır demektedir. Bu sebeple iman tanımının içine organlarla amel etmeyi de katmakta, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olsa da amel etmeyi kâfir olarak kabul etmektedirler. Bunlar, Tevhid'i üç sınıfa ayırmaktadırlar. Bunlar, Ulûhiyet Tevhid-i, Rubûbiyyet Tevhid-i, İsim ve Sıfatlar Tevhid-i'dir. Yapılan bu tasniften hareketle bu

³⁴⁶ Turki, *Tevhid İmamı Muhammed b. AbdulVehhab*, 26-28.

³⁴⁷ Müslim İmân/78.

³⁴⁸ Türkel, *Suûdî Arabistan Dışında Vehhabilik Etkisi 19.ve 20. Yüzyıl*, 117-120.

³⁴⁹ Demir, *Nedir bu Selefilik?* Erişim tarihi: 3 Mart 2018,

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/603837.aspx>.

tanımlamayı kabul etmeyen Müslümanları şirkle itham etmektedirler. İtikâdî bir inanç olan küfür ve şirk kavramlarını amele indirgeyerek hem amelleri itibarsızlaştırmakta hem de Müslümanları kâfir ve müşrik olarak isimlendirmektedirler. Bunlar, Kur'an ayetlerini ve hadisleri asıl bağlamından kopararak, fikirlerini meşru bir zemine oturtabilmek için, amacı dışında kullanmaktadırlar. Mümin, fasık, mürtet, kâfir, tevhid ve şirk gibi kavramlara, tek bir amaca yönelik ideolojik anlamlar yükleyerek kavram kargaşası oluşturmaktadırlar. Özellikle de Kur'an'ın önemle vurguladığı şirk kavramı üzerinden müminlerde dinden çıkma korkusu oluşturulmaya çalışılmaktadır. Vehhabi gruplar içerisinde Daeş gibi bazı uç zümreler, dini görünüm adı altında hem İslâm'ın hem de Müslümanların dini duygularını istismar etmektedir.”³⁵⁰

Balkanlardan Kafkas ve Afrika'ya kadar geniş bir zemine yayılan³⁵¹ Vehhabilik hareketin Müslümanların dini ve geleneksel ilmi birikimlerini büyük ölçüde etkilediği ve toplumun yapısına, tarihine, kültürüne, sanatına tümüyle karşı bir tutum sergiledikleri görülmektedir.³⁵² Bu tutumlarını Türk İslâm geleneğine de yansıtmaya çalışmışlardır. Türkiye'deki din anlayışını, İslâm ve batı karışımı bir din olarak düşünmüşler ve din anlayışının temelini farklı inançlara dayanan İrani, tasavvufi ve batı sentezli laik bir din olarak görmüşlerdir.³⁵³ Bu sebeple Türk İslâm geleneğinde birçok eser ve tasavvuf ürünü, bid'at ve hurafeler ile içi doldurulmuş şirk abidesi sayılmıştır.³⁵⁴ Selefî davetçilerde temel argüman, hurafe ve şirke dayalı dini bir yaşam içerisinde olan Müslümanların kendi yorumları doğrultusunda İslâm dininin aslına ve özüne dönmesi gerektiğidir. Bununla birlikte, toplumda yaygın bir şekilde varlığını sürdüren, insanların dinden uzaklaşmasını ve dinin bozulmasını sağlayan hurafe ve şirk unsurlarının ancak kendi davetleriyle düzelebileceğini ifade etmektedirler.³⁵⁵

³⁵⁰ Demir, *Nedir bu Selefîlik?* Erişim tarihi: 3 Mart 2018, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/603837.aspx>.

³⁵¹ Altıntaş, *Vehhabilikten İşid'e Günümüz Selefîliği*, 14.

³⁵² Mehmet Evkuran, Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefîlik, Selefî İdeoloji ve İslâm Dünyasındaki Etkileri Üzerine Bir Analiz, *İlahiyat Akademi Dergisi*, sy. 1 (2015): 75.

³⁵³ Ahmet Yöner, *Selefîlerin Türkiye'deki Faaliyetleri, Selefîlik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*, (Konya: Olgun Yayınları, 2015), 138.

³⁵⁴ Altıntaş, *Vehhabilikten İşid'e Günümüz Selefîliği*, 15.

³⁵⁵ Evkuran, Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefîlik, Selefî İdeoloji ve İslâm Dünyasındaki Etkileri Üzerine Bir Analiz, 81.

3.1.2. Geleneksel ve Günümüz Selefiligi

İman kavramının temeli tevhittir. Tevhit ise bir olanı, birlemek demektir. İslâm dini, insanları sağlam bir itikâd üzerine yaşamaya çağırmıştır. Fakat buna rağmen dini inancı doğru bir biçimde anlama ve yaşamada bir takım yanlış uygulamaların varlığına şahit olunmuştur. Dini değerlerle bir bağlantısı olmayan bu yanlış uygulamalardan biri de birtakım âdet ve geleneklerin itikâdî anlamdan çıkarılıp, ameli eylemlere hasredilerek şirk kapsamında değerlendirilmesidir.

Mâtürîdî ve kendi döneminde yaşayan pek çok âlim, hem dini ve dünyevi ilimlerin gelişmesi için çalışmış hem de itikâdî anlamda dine zarar veren inançların yayılmasını engellemişlerdir. Mâtürîdî, kendi döneminde aklî ve naklî bilgileri uzlaştırma mücadelesi verdiği gibi, bugün de eserleriyle bizlere, bu mücadeleyi devam ettirecek yollar göstermiştir.³⁵⁶ Mâtürîdî, bir uçta hakikati yalnız kendisinde gören ‘aklı olanın dini olmaz. Akıl, İslâm’a girene kadar gerekir. Dine girdikten sonra akla ihtiyaç yoktur’ diyen selefi düşünceye,³⁵⁷ diğer uçta akli bilgileri birincil kaynak kabul eden Mûtezilî düşünce gibi iki problemlili din anlayışına karşı, aklî ve naklî bilgileri uzlaştırarak mutedil bir din anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır.³⁵⁸

Birçok konuda olduğu gibi, aklî ve naklî deliller eşliğinde çözüme kavuşturulması gereken konulardan bir tanesi de günümüz Selefleri olarak adlandırılan İslâm Devleti/İD, Irak el-Kaidesi/İK, Irak ve Şam İslâm Devleti/IŞİD gibi Allah yolunda cihat ve halifeye bağlılık söylemleriyle insanları küfür ehli görenlerdir.³⁵⁹ Bu kimseler, bunu da inanca dair dini değerler üzerinden yapmaktadırlar. Yapılan bu fiiliyatlar hiçbir dini delile dayanmayan, akla aykırı, İslâm inancı ile alakası bulunmayan zararlı batıl birtakım fiil ve davranışlardır. Dini cihat denilerek, inanç sahibi insanların, özellikle de gençlerin böyle aslı olmayan şeylerin dinimizde olup olmadığını araştırmadan inandıkları görülmektedir. “*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*”³⁶⁰ ayeti bu tür davranışları reddetmekte ve uyulması halinde de kişiyi sorumlu tutmaktadır.³⁶¹

³⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 19.

³⁵⁷ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 297.

³⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, I, 19.

³⁵⁹ Muammer İskenderoğlu, *Günümüz Selefiligi Tasfiyeci, Siyasi ve Cihatçı Eğilimler*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 78.

³⁶⁰ İsrâ 17/36.

³⁶¹ Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı, *Güncel Dini Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016. 339-340.

İnsanın hayatında karşı karşıya geldiği yalnızlık, çaresizlik, korku ve felaketler karşısında aramış olduğu ümit ve tesellinin kaynağı dindir. Din bir tarafta toplumda adaleti, iyiliği,³⁶² barış ve huzuru temin etmeye çalışırken, diğer taraftan çirkin işlerden ve kötülüklerden uzak durmayı,³⁶³ kendisi için istediğini başkaları için de istemeyi öğütlemektedir. Aklın ve bilginin yol göstericiliğine ve mantıklı düşünmeye büyük önem vermektedir. Bundan dolayı, dini inancımızı bir takım zararlı inanç guruplarından korumak için sahih bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Sahih bilgi: Şirk ve cehalet ile mücadele etmektir. İslâm dini varlık sahasına çıktığı andan itibaren, küfür ve şirkle mücadele ettiği gibi, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bu kavramları kullanan, akıl ve mantık ilkeleriyle bağdaşmayan yanlış inanışlarla da mücadele etmiştir. En başta da şirk unsurlarını toplumdan temizlemeyi kendine hedef edinmiştir. Bu sebeple Allah, Peygamberler göndererek insanları şirk, nifak ve batıl inançlardan korumaya ve İslâm'ın özü olan tevhid inancını yerleştirmeye çalışmıştır.³⁶⁴

Kültürümüzde, akli ve mantikî dayanağı olmayan birçok inanç ve uygulamalara şahit olunmaktadır. Bu uygulamaların başında da kendilerini, Ahmed b. Hanbel ve Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîn İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) mirasçıları ve geleneksel Selefiliğin devamı gören günümüz selefleri gelmektedir. Oysa her iki gurup arasında bariz farklılığın olduğu ifade edilmektedir.³⁶⁵

Geleneksel Selefilik, İslâm düşünce sisteminin ilk dönemlerinde hayat bulmuş, Ahmed b. Hanbel ile sınırları çizilmiş bir anlayış biçimidir. Geleneksel Selefler de akıl ikinci plana itilmiştir. Onlarda daha çok hadis merkezli bir düşünce hâkimdir. Çağdaş selefler olarak tanımlanan kimseler, şiddet yanlısı, ötekileştirici ve tekfirci tutumları ile ön plana çıkmaktadır. Günümüz Selefleri olarak adlandırılan bu kimseler, düşünce ve davranışlarıyla geleneksel Seleflere değil, sert, katı, kural ve ahlak tanımaz dışlayıcı tavırlarıyla Hariciliğe benzemektedir. Onlar, büyük-küçük demeden her günahkârı kâfir ilan eden Hariciler ve sigara içen herkesi müşrik kabul eden vehhabi zihniyetini esas alan kimseler olarak tanımlanmaktadır. Oysa Ahmed b. Hanbel imanı amelden bir parça kabul etse de günahkârı küfür ve şirk ehli görmemiştir. Hatta günahkârın tövbe etmeden ölmesi halinde Allah'ın affına mazhar olacağını belirttiği görülmektedir. Ayrıca Ehl-i Kible

³⁶² Nahl 16/90.

³⁶³ Nahl 16/90.

³⁶⁴ Ali Bardakoğlu, Hurafeyi Sahih Bilgi ile Aşmak, *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran sy. 186 (2006): 3-4.

³⁶⁵ Mehmet Kubat, Geleneksel Selefî Anlayışı ile neo-Selefî Tavır Arasında Bazı Temel Farklar, *Selefîlik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*, (Konya: Olgun Yayınları, 2015), 159.

bir kimse büyük günah işlese de mü'mindir, cenaze namazı kılınır ve kendisine dua edilir demesi Selefler olarak adlandırılan bu iki grup arasında bariz bir farklılığın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple çağdaş selefilik, vehhabi zihniyetinin kurucusu sayılan Abdulvehhâb'ın düşünce sisteminin ifrad derecesine vardırıılarak Hariciliğin modernize edilmiş halidir³⁶⁶ denilmektedir.³⁶⁷

Abdulvehhâb'ın düşünce sisteminde, Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münkerden sonra ikinci sırayı bid'at ve hurafeler almaktadır. O'na göre, toplumun Peygamber, veli ve şeyh gibi kimselerin kabirlerini yüceltmesi, kabirler üzerine gösterişli kubbeler yapması, buralarda kurban ve adaklar kesmesi, bunlardan dua ve şefaah istenmesi içerisinde şirk unsurları taşıyan kaçınılması gereken bid'at ve hurafelerdir.³⁶⁸ Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) bid'at itikâdda, amelde ve âdette olmak üzere üçe ayırır. Âdet olarak görülen bid'atların yapılmasında sapıklık ve doğru yoldan ayrılma yoktur demektedir.³⁶⁹

Akıllı bir varlık olan insanın bu tür tutum ve davranışları yapması makul görülmemektedir. Fakat yine de hurafe ve batıl inanç denilen fiillerin, toplum tarafından şirke götürecek bir unsur olarak düşünülmeden yapıldığı görülmektedir. Çünkü toplum, bu tür fiiliyatları sadece alışıla gelen adet ve gelenek olarak bilmektedir. Toplumda bu tür fiillerden birini, inanarak veya inanmayarak yapan herhangi bir kimseye: Yaptığın bu davranışlar şirke götürecek şeyler değil midir? diye sorulsa, bilmem cevabı alınacaktır.³⁷⁰ Mâtürîdî, Allah ve Peygamber inancına sahip bir kimsenin bilmeyerek yapmış oldukları bu davranışları şirk değil günah kapsamında değerlendirmektedir.³⁷¹

Kur'an'da hurafe ile ilgili doğrudan bir ifade yoktur. Fakat bu anlama gelecek çeşitli ifadeler kullanılmıştır. "Esatirul evvelin"³⁷² eskilerin uydurdukları masallar, "Tekavvul"³⁷³ uydurma söz, "Hulukul-Evvelin"³⁷⁴ eskilerin adetleri gibi ifadelerin tamamı İslâm'ı kabul etmeyen müşriklerin tutumlarını gösteren ve bu davranışları

³⁶⁶ Bkz. Çağdaş Selefilik'in Haricilere benzetilmesinin sebebi: Haricilerin Ezârika kolunun günahkâr Müslümanlara karşı dışlayıcı hatta tekfire varan söylemleri ve şiddeti meşru görme gibi tutumlarıdır. Bu da tabii bir devamlılıktan ziyade, zihniyet ve uygulama yönünden bir benzerlik olarak görülmektedir. Gömbeyaz, *Haricilerin Günümüzdeki Devamı İbadiler mi Selefler mi?*, 57.

³⁶⁷ Kubat, *Geleneksel Selefi Anlayışı ile neo-Selefi Tavır Arasında Bazı Temel Farklar*, 160.

³⁶⁸ Türkel, *Suûdî Arabistan Dışında Vehhabilik Etkisi 19.ve 20. Yüzyıl*, 120.

³⁶⁹ Muhammed b. Pir Ali Birgivi, *Birgivi Vasiyetnâmesi Kadızâde Şerhi*, Sad: Faruk Meyan. (İstanbul: Bedir Yayınları, 2009), 264.

³⁷⁰ Halil Altuntaş, Hurafelerin Dayanılmaz Cazibesi, *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran sy. 186 (2006): 12.

³⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IV, 45.

³⁷² En'âm 6/25.

³⁷³ Tûr 52/33.

³⁷⁴ Şuarâ 26/137.

reddeden Kur'an'ın ifadeleridir. Din sahibinin ve tebliğcisinin câhiliyye insanların yapmış olduğu bu eğilimleri reddetmesinin sebebi, onların bid'at ve hurafeleri bilinçli bir şekilde inanç haline getirmeleridir. Geçmiş toplumların farklı inanç ve kültürleriyle günümüze sirayet eden birçok hurafe bilgi çağımızda da yoğun bir şekilde itibar görmektedir. Kâhinlik, medyumluk, büyücülük ve falcılık bugün toplumumuzda popüler bir meslek haline getirilmiştir. İnsanlarda kaybettiğini hemen bulma inancı, kısmetinin kapalı olduğu düşüncesi, yarın neler ile karşılaşacağı merakı bu meslekleri daha da cazip hale getirmektedir.³⁷⁵

Dün olduğu gibi bugünde hurafeler insanlığın terk edemediği davranışlar arasındadır. Gazete köşelerinde günlük, haftalık yıldız falları, gençlerin hayat bakış açısını, hangi karakteri yansıttığını öğrenmek için, sen hangi burçtansın soruları, derslerinde başarısız olan öğrencilerin gereği gibi ders çalışıp Allah'a güvenmek yerine türbe duvarlarına kalemle yazı yazıp, o kalemle sınava girmesi gibi durumlar insanımızın vazgeçemedikleri yönelişler arasındadır.³⁷⁶ Bu fiiller, tevhidin esaslarına aykırı olmadığı müddetçe, kişinin şirke düşmesine sebep olmaz.³⁷⁷

Bu durumla alakalı olarak, Müfessir Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım'dan (ö. 1914) şöyle bir olay nakledilmektedir; "Mısırdaki bulunduğum sırada Hz. Hüseyin mescidine uğradım. Kıssacılardan birisi, elinde içerisinde dua yazılı bir kâğıt ile etrafındaki insanlara bağıyordu. Elimde görmüş olduğunuz bu dua Hz. Musa'nın duasıdır. Şayet içinizden kim bu duayı alır okur veya yanında bulundurursa, o kimse farz olan namaz borçlarından kurtulur. Öyle ki işin garip tarafı içinde ne yazdığı belli bile olmayan bu mesnetsiz dua için ellerinde paraları ile insanlar kuyruk oluşturmuştu. Bir dua ile namaz borçlarından kurtulmak için adeta can atıyorlardı." Kâsımî, bu durumun, sadece bu dua ile bütün dert ve sıkıntılarını kurtulacağına inanan insanların cahilliğini ve kolayca kaçmasını gösterdiğini ifade etmiştir.³⁷⁸

Daha çok dinin inanç ve ibadet boyutunda görülen, sanki dinin bir emriymiş gibi telâkkî edilmeye çalışılan hurafeler, ne yazık ki zengin fakir ayrımı yapılmadan toplumun her kesiminde görülmektedir. Toplumun bu tür davranışları benimsemesinin sebebi olarak dini kaynakların yeteri kadar bilinmediği ifade edilmektedir. Oysa din; insanı

³⁷⁵ Altuntaş, *Hurafelerin Dayanılmaz Cazibesi*, 13.

³⁷⁶ Altuntaş, *Hurafelerin Dayanılmaz Cazibesi*, 14.

³⁷⁷ Abdurrahman el-Hümeyyis, *Beyani 'ş-Şirk ve Vesailühü İnde Eimmeti 'l-Hanefiyye*, çev: M. Emin. Akın, (İstanbul: Guraba Yayınları, 1994), 6.

³⁷⁸ Altuntaş, *Hurafelerin Dayanılmaz Cazibesi*, 14.

okumaya,³⁷⁹ öğrenmeye, düşünmeye,³⁸⁰ aklını kullanmaya,³⁸¹ araştırmak suretiyle inancını temellendirmeye davet etmektedir. Bu sebeple kişinin, başta iman ve inanç esasları olmak üzere dini değerler alanında gerekli eğitimi alması gerekmektedir.³⁸²

Bir mümin, dinin kendisinden istemiş olduğu ameli eylemlerden birini veya birkaçını terk eder ya da dinin yasak kıldığı fiillerden birini işlerse Allah'a isyan etmiş ve günah işlemiş olur. Fakat kalbinde iman olduğu sürece kâfir olarak görülmez. İman esaslarından birini inkâr etmediği müddetçe mümindir, Müslümandır. Mesela; namazı terk eden bir kimse, eğer “*Namaz Allah’ın emridir, bir Müslüman olarak namaz kılmam gerekir, bu benim görevimdir, bu ibadeti yapmadığım için sorumluyum, tembellik ve nefsim uyma gibi sebeplerle kılamıyorum.*” şeklinde bir düşünce ile kılmıyorsa bu kimseye kâfir denilemez, günahkâr da olsa Müslümandır. Bu durumda tövbe etmeden ölse dahi, kendisi İslâm muamelesi görür demektedir.³⁸³ Kişinin yapmış olduğu fiil ve davranışlar şayet cahillik, kültürel etkileşim, gelenek ve adet haline getirilmiş ameli eylemler ise küfür ve şirk olarak değerlendirilmez.³⁸⁴

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzalî (ö. 505/1111), bugün, Allah’a daha çok yakın olmak için cedel ve istidlal gibi ilimleri öğrenmek, bu gibi ilimlerin incelikleriyle meşgul olmak bir vasıta sayılırken, selef zamanında, bunlar ile uğraşmanın bid’at ve hurafe sayıldığını ifade etmiştir. Kur’an’da ve ezanda sesi alçaltıp yükseltmeyi de buna örnek göstermiştir.³⁸⁵

Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan her şeyi şirk diye tamamen reddetmek mümkün değildir. Çünkü geleneğimize, örf ve âdetimize bağlı olarak ortaya çıkan tutum ve davranışlar, geçmiş inanç ve yaşantıların kaçınılmaz olarak hayatın içerisinde yer bulduğu unsurlardır. Bu türden değişim ve dönüşümlerin, teknolojik gelişim ve yeni icatların itikâdı zedeleyen şeyler olarak görülmemesi gerekmektedir.³⁸⁶

Bugün kendilerini Selefiliğin devamı gören düşünce ekolü, erken dönemde selef olarak isimlendirilen düşünce mensuplarından birçok yönüyle ayrılmaktadır. Bu sebeple

³⁷⁹ Alâk 96/1.

³⁸⁰ En’âm 6/50.

³⁸¹ En’âm 6/32.

³⁸² Fikret Karaman, Modern Hayat ve Hurafeler, *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran sy. 186 (2006): 15-16.

³⁸³ Lütî Şentürk-Seyfettin Yazıcı, *Güncel Dini Meseleler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 76.

³⁸⁴ Karadaş, *Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid’at ve Hurafe*, 33; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 72.

³⁸⁵ Gâzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, 204.

³⁸⁶ Recep Aslan, Risal-i Nur Çerçevesinde Sünnet Karşıtı Bir Kavram Olarak Bid’at, *Muş Alparslan Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi* sy. 4 (2017): 165.

selefi düşünce yapasını Ahmed b. Hanbel dönemi, İbn Teymiyye dönemi, Abdulvehhâb dönemi ve günümüz Selefilîği şeklinde düşünce bağlamında farklı dönemlere ayırabiliriz. Biz burada genel bir selefilikten ziyade, kendilerini ilk dönem Selefilîğin devamı gören günümüz selefilîğinin anlayış biçimini kastetmekteyiz. Mâtürîdî, günümüz Selefilîği denilen düşünce yapısını iman-amel hakkında yapmış olduğu yorumlarından dolayı eleştirmektedir. Harici, Mu'tezile ve Ehl-i Hadis'in Günah ve Şirk Konusundaki İddialarını da bu bağlamda ele almaktadır.

3.2. HARİCİ, MU'TEZİLE VE EHL-İ HADİS'İN GÜNAH VE ŞİRK KONUSUNDAKİ İDDİALARI MÂTÜRÎDÎ'NİN BU İDDİALARA CEVABI

Mâtürîdî, Allah'a şirk koşmayı büyük-küçük günah kavramı içerisinde, amel-iman bağlamında ele almaktadır.³⁸⁷ Günah kapsamında ele almasının sebebi ise, iman-amel ayrımı yaparak, şirki ameli bir eylem kapsamında değil, itikâdî bir inanç kapsamında değerlendirmiş olmasındandır.³⁸⁸ Harici ve Mu'tezile âlimler ise şirkin ameli bir günah kapsamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Mâtürîdî ise asıl olan şeyin inanç olduğuna dair deliller ortaya koyarak, âlimlerin bu konudaki fikirlerinin yanlışlığını ispata çalışmaktadır.

3.2.1. Haricilerin İddiaları ve Mâtürîdî'nin Bu İddialara Cevabı

Mâtürîdî, Harici âlimlerden bir kısmının, günahların dindeki konumu, yeri ve günah işleyenlerin dini durumu gibi meselelerde farklı görüşlere sahip olduklarını ifade etmektedir. Büyük günah işleyeni Haricilerin Ezârîka grubu kâfir, Necedat kolu ise müşrik kabul etmektedir.³⁸⁹

Mâtürîdî, bunların ileri sürmüş oldukları fikirlere cevaben şöyle demektedir: Bazı âyetleri delil olarak gösteren bir grup Harici âlimi, büyük ve küçük günahların kişiyi iman dairesinden çıkaracağını söylemektedir. Örneğin; "*Kim de Allah'a ve Peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır.*"³⁹⁰ âyetine göre her kim Allah ve Peygamber'in emir ve yasaklarını terk ederse kâfirdir şeklinde hüküm vermişlerdir.³⁹¹ Mâtürîdî, bu âyette

³⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 487.

³⁸⁸ Hilmi Demir, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*, (Ankara: Ay Yayınları), 2017, 98.

³⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 417.

³⁹⁰ Nisâ, 4/14.

³⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 417.

Allah'ın emir ve yasaklarından kasıt şerri hükümlerdir. Hitap ise bu itikâdî hükümleri hak olarak görmeyen kimselerdir.³⁹² Allah'ın emirleri denildiği zaman ibadetler de bunun içine girmektedir. İbadetler de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: birincisi, Kulluk anlamı taşıyan ibadetler, ikincisi ise tevhidden sayılan ibadetlerdir. Biri inançla diğeri ise kulluk ile alakalıdır. Kişi ibadet ve kulluğunda Allah'a başkalarını ortak koşarsa bu O'na Rablık ve İlahlığında ortak koşmaktır. Bu küfür ve şirktir. Kişinin, ibadet ve kulluğunda Allah'a ortak koşmayacak şekilde hata etmesi ise günahdır demektir.³⁹³

Mâtürîdî, bazı Harici âlimlerin, kişinin yapmış olduğu itaatsizliğin itikâdî ve ameli olup olmadığına bakmadan, işlemiş olduğu günaha baktıklarını belirtmektedir. Bunlar, Mümin için, kadın erkek ayrımı yapmadan bu kişilerin cehennemde ebedi kalacaklarını söylemişlerdir demektir.³⁹⁴

Mâtürîdî, Harici âlimlerin dediği gibi günahkâr ebedi cehennemlik olsaydı Allah, Hz. Peygambere hem kendisinin hem de kadın ve erkek müminlerin günahları için istiğfarda bulunmasını emreder miydi?³⁹⁵ Örneğin bu âyette olduğu gibi; “*Şunu bil ki Allah'tan başka ilah yoktur. Hem kendinin hem de mümin erkek ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile.*”³⁹⁶ âyetini delil olarak kullanan Mâtürîdî, âyette geçen zenb kavramı günah manâsındadır. Peygamberler ismet sıfatıyla nitelendirildikleri için günah işlemekten beridirler. Burada Peygambere nispet edilen zenb, zelle manâsındadır. Peygamberler her daim Allah'ı zikretmekle emrolunmuştur. Fakat bazı zamanlarda hata yapmışlardır.³⁹⁷ Bu sebeple kınanmış ve ilâhi hitap ile ihtar edilmiştir. Bu zelle miktarınca ifade edilmiştir. Bundan dolayı da hem kendisinin hem de ümmetinin istiğfara, devamının lüzumu gerekmiştir demektir.³⁹⁸

Taberi, Ebu'l-Hasan İsmail el-Eş'arî'den (ö. 324/936) şöyle bir rivayette bulunmaktadır. “Resulullah şöyle dua ederdi; “Ey rabbim, sen benim hatamı, cehaletimi ve benden daha iyi bildiğin kusurlarımı affet. Allah'ım, sen benim hatalarımı da, kasten yaptıklarımı da, cehaletimi de şakamı da affet. Bütün bunlar bende mevcuttu. Allah'ım, sen benim geçmişte yaptıklarımı da gelecekte yapacaklarımı da affet.”³⁹⁹ Burada

³⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 75.

³⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 195.

³⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 419.

³⁹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 420.

³⁹⁶ Muhammed 47/19.

³⁹⁷ Tevbe 9/43, Abese 80/1-2-3.

³⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VI, 391; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 157; Vehbi *Hulâsat'ul Beyân fî Tefsir' il Kur'an*, XIII, 5397.

³⁹⁹ Taberi, *Cami'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, XI, 318.

Peygamber'in de küçükte olsa hata edebileceği ve bağışlanacağı ifade edilmektedir. Buna binaen insanın da bir takım hata ve günahlar işleyebileceği kaçınılmaz olacaktır. Bu sebeple Mâtürîdî'nin ifade etmeye çalıştığı durumlardan bir tanesi budur.

Allah, şirk içerisinde olan günahkâr için değil, mümin olan günahkâr kadın ve erkek için af dilenmesini istemiştir. Allah, Hz. Peygamber'den şirk koşanların, bunlara akrabaları da dâhil bu eylemlerini bırakana kadar onlar adına bağışlanma ve istiğfarda bulunmasını yasaklamıştır. Mâtürîdî, Peygamber'in, müşrik için değil, mümin için bağışlanma dilediğini ifade etmektedir. *“Müşriklerin cehennemlik oldukları, müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar Peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.”*⁴⁰⁰ ayetiyle müşrik için af dilemenin yasaklandığı ve Allah'ın onları bağışlamayacağı haber verilmektedir. Mâtürîdî, bu ayeti yorumlarken öncelikle inanç bağlamında mümin ve müşrik ayrımının yapılması gerektiğini belirtmektedir. Mâtürîdî, bu bağlamda Allah'a ulûhiyetinde ortak koşan müşrik ile iman ehli günahkâr bir mü'minin farklı konumda olduklarına dikkat çekmektedir.⁴⁰¹

Mâtürîdî, küfür ehlinin Allah ve Peygamber'i inkârda ısrar etmeleri yüzünden⁴⁰² bağışlanmayacağını bildiğimiz halde Allah'tan, bağışlanması isteminde bulunmanın faydasız olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde şöyle demenin de caiz olmadığını belirtmektedir. Allah için, cehenneme atılacağı kesin olan bir kişinin bağışlanması söz konusu olamayacağı gibi ebedi olarak iman etmeyeceğini bildiği kimse için de iman irade buyurmuştur denilmesi uygun görülmemektedir. Bu söylemin, aynı zamanda Mûtezile'nin Allah, bütün kâfirler için iman irade buyurmuştur, ancak onlar iman etmemişlerdir tarzındaki beyanlarına reddiyedir demektedir.⁴⁰³ Mâtürîdî'nin, Allah'ın kâfirin iman etmeyeceğini bilmesi kabulü Ehl-i Sünnet'in Allah'ın ilminin ezeli olduğu görüşüyle örtüşmekte ve onun bu konuda Mu'tezileyi eleştirdiği görülmektedir.

Allah, müşrik için af dilemeyi Peygambere yasak kıldığı gibi, nifak ehli için de yasaklamıştır.⁴⁰⁴ Mâtürîdî, bu görüşüne örnek olarak Allah, Peygamber'i münafıkların cenaze namazını kılmaktan ve kıldırıktan men etmiştir demektedir.⁴⁰⁵ Kur'an; *“Onlardan ölmüş bulunan hiç birine asla namaz kılma, onların kabri başında da durma!*

⁴⁰⁰ Tevbe 9/113.

⁴⁰¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 420.

⁴⁰² Nisâ 4/150-151

⁴⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VI, 495.

⁴⁰⁴ Fetih 48/11.

⁴⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 420.

*Çünkü onlar Allah ve Resul'ünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.”*⁴⁰⁶ âyeti ile münafıkların inkârla da yetinmeyip itaatten tamamıyla çıkmış olduklarını ve Allah'ı, inançla birlikte amelde de inkâr etmiş olduklarını haber vermektedir.⁴⁰⁷

Mâtürîdî, af günahkâr müminler için söz konusudur. Allah bunu âyetle de teyit etmiştir.⁴⁰⁸ Günah şirk, af söz konusu değildir diyen Hariciler, burada kendi sözleriyle çelişmektedir. Âyette de ifade edildiği üzere şirk koşan için af dilenilmesi istenmemekte, tam tersine onlar için şirkten vaz geçinceye kadar affin söz konusu olunmayacağı belirtilmekte demektir.⁴⁰⁹

Mâtürîdî, bir gurup Haricinin, günah konusunda mümin için meleklerin istiğfarda bulunmalarını ifade eden; *“Arşı taşıyan ve bir de onun çevresinde bulunan melekler rablerini hamd ile tesbih ederler. O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını isterler.”*⁴¹⁰ âyeti delil olarak kullandığını söylemektedir. Mâtürîdî, onların Mü'minlerin affedilmesi ayetini delil olarak kabul etmelerini ve bu konudaki düşüncelerini şu şekilde yorumlamaktadır: Günahkâr için af dilenmesi gerekirken, neden mümin için af dileniliyor? Haricilerin bu âyette ifade etmeye çalıştıkları şey budur. Çünkü Haricîlere göre mümin için affin istenmesi demek, müminin her şekilde günahkâr olarak görülmesi demektir. Mâtürîdî, müminin her durumda günahkâr olması farklı şey, günahkâr olması başka bir şeydir. Her halükarda günahkâr demek sürekli küfür ve şirk içinde olmak demektir. Bu müminin değil müşrikin vasfıdır. Mü'min de günah işleyebilir. Fakat gınahtan dönmenin her durumda günah içinde olma anlamına gelmediğini belirtmektedir.⁴¹¹

Yine Allah'ın; *“Eğer yasakladığım büyük günahlardan sakınırsanız sizin küçük günahlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere koyup yerleştiririz”*⁴¹² ayetini Mâtürîdî, günah kavramı bağlamında iki şekilde yorumlamaktadır. Birincisi: Allah, küçük günahların tövbe ile örtüleceğini buyurmuş dedikten sonra, Kur'an'da; *“Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter.”*⁴¹³ âyetiyle de ilahi bir vaadden bahsedildiğini ve kul hakkı hariç samimi bir tövbe yapıldığı takdirde küçük

⁴⁰⁶ Tevbe 9/84.

⁴⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 453.

⁴⁰⁸ Muhammed, 47/19.

⁴⁰⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 421.

⁴¹⁰ Mü'min 40/7.

⁴¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 421.

⁴¹² Nisa 4/31.

⁴¹³ Tahrîm 66/8.

günahlar ile birlikte büyük günahların da bağışlanacağını ifade etmektedir.⁴¹⁴ İkincisi: Âyette kastedilen hata ve gaflet yüzünden işlenen günahların kastedilmiş olmasıdır. Mâtürîdî buna da şu âyeti delil olarak göstermektedir. “*Yanılarak işlediğiniz şeylerde üzerinize bir günah yoktur.*”⁴¹⁵ ayetinde olduğu gibi hadislerde⁴¹⁶ de yanılma ve unutma ile yapılan günahların bağışlanacağını ifade etmektedir.⁴¹⁷

Mâtürîdî, Hariciler’in Ezârîka gurubu içerisinde bazı âlimlerin küfür ve günah hakkında görüşlerini ortaya koymuştur. Daha sonra da Necedat kolunun bu konu hakkındaki görüşlerini ele almıştır. Bu gurubun küçük-büyük hiçbir günahı ayırmadan, bütün günahların kişiyi iman dairesinden çıkardığını söylemektedir. Mâtürîdî, bu gurup şu istidlâlde bulunarak fikirlerini ispata çalışmıştır demektedir: Allah, birçok âyette küçük günahlara ceza vereceğini beyan etmiş ayrıca nankör olanı da cezalandıracağını ve onları cehenneme atacağını buyurmuştur dedikten sonra Kur’an’da; “*Kim kötülükle gelirse o sadece onun dengiyle cezalandırılır.*”⁴¹⁸ ayetini delil olarak göstermişlerdir.⁴¹⁹ Mâtürîdî, bu ayetin öncesinde⁴²⁰ yapılan bir iyiliğe on katı mükâfatın haber verildiğini belirtmektedir. Küçük bir iyiliğe karşılık on katı mükâfatın yanında, kötülüğe karşılık verilecek ceza yok hükmündedir. Çünkü her bir iyiliğin bir kötülüğü yok ettiğini⁴²¹ söylemektedir.

Yine bu zümre içerisinde bir gurup: Bütün müminler, Allah’ın yasakladığı ve emrettiği şeyleri yapacaklarına ve O’na karşı gelmeyeceklerine dair kesin söz vermiştir. Kur’an’ın ifadesiyle; “*Onlar ki Allah’ın ahdini yerine getirirler, verdikleri sözü bozmazlar.*”⁴²² âyetine rağmen Allah’a karşı günah işleyen kimse, O’na verdiği sözü yerine getirmemiş demektir. Bu sebeple, onlara göre, mümin olarak vasıflandırılan kişinin inancındaki samimiyetsizliği yüzünden kâfir olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Çünkü insan işlediği günah sebebiyle Allah’a karşı gelmiştir. Şeytanın yolundan giderek onun davetine icabet etmiş ve onun emrine boyun eğmiştir. Bu kişinin yapmış olduğu şey onun şeytana taptığını göstermektedir. Ona tapan kişi de kesinlikle

⁴¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 198; Vehbi, *Hulâsat’ul Beyân fi Tefsir’ il Kur’an*, XIV, 6002.

⁴¹⁵ Azhâb 33/5.

⁴¹⁶ “*Allah, yanılarak, unutulmuş ve zorlama ile işlenen günahın sorumluluğunu ümmetinden kaldırmıştır.*” İbn Mâce, Talâk 16.

⁴¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, 418.

⁴¹⁸ Enâm 6/160, Zilzal 99/8.

⁴¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, 418.

⁴²⁰ “*Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa sadece onun dengiyle cezalandırılır.*” En’âm 6/160.

⁴²¹ Hud 11/114.

⁴²² Ra’d 13/20.

kâfir statüsünü hak etmiştir ifadesini kullanmışlardır.⁴²³ Bu gurup her ne kadar küfür ve şirki âyet bağlamında ele almış gibi gözükse de bu hususu, nakli delilden ziyade akli deliller ışığında ortaya koymaya çalışmışlardır.

Mâtürîdî, Allah'ın sözünü yerine getirmemekle kişiyi küfür ehli gören Necâdât'a cevaben şunu söylemektedir. Küfür ve şirk, çirkin ve gayri meşru şeylerdir. Bunlar, haram ve günahlar gibi değildir. Misal, Tebuk seferine mazeretsiz katılmayarak günah işleyen ve haklarında âyet ininceye kadar cezaları devam eden, sonra cezası kaldırılan sahabeler, bu duruma birer örnektir. Onlar, itaatsizlik gibi bir günaha düşmelerine rağmen küfür ehli görülmemiştir. Küfür ve şirkte, tevhid anlamında Allah'ın alanına müdahale vardır. Bu hiçbir şekilde kabul edilmemiş kesinlikle reddedilmiştir. Mâtürîdî, kâfir için küfrüne devam ettiği sürece bağışlanmanın söz konusu olmayacağını belirtmektedir. Örneğin, kâfir hırsızlık yaptı ve tövbe ederek bundan vaz geçti, ama küfüründen vazgeçmedi, bu sadece insanlar nezdinde affedilebilir. Bu durumda iken Allah için af söz konusu edilmemektedir. Bununla birlikte onların nimeti vereni tanımadıkları gibi, bu tavırlarında da haklı olduklarını düşündüklerini söylemektedir. Bu onlar için nimetin boşa gitmesi, affin da zayi olması demektir. Oysa küfür ve şirk harici, günahkârların durumu böyle değildir. Mü'min, nimet vereni inkâr etmemiştir. Hatasını da haklı görmemiştir. Mâtürîdî, bu düşünce ile günahını dile getiren kimsenin affedilebileceğini söylemektedir.⁴²⁴

Mâtürîdî, Necâdât içerisinde bir gurup ise günahkârı kâfir⁴²⁵ değil müşrik⁴²⁶ olarak görmekte ve müşriğin, sözleriyle değil fiilleriyle şirke düştüğünü söylemektedir. Onlar, fiili şirke; "*Artık rabbine kavuşmayı arzu eden kimse iyi iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*"⁴²⁷ âyetini delil göstererek, ibadetlerin fiili amel olduğunu ve ortak koşmak anlamına geldiğini söylemişlerdir.⁴²⁸ Mâtürîdî, bu görüşü doğrulamakta ve âyet doğrultusunda amel yoluyla da şirk koşulacağını söylemektedir. Müşriğin şirk unsuru taşıyan ameli eyleminden vazgeçerek hatasının farkına vardığı takdirde affedilebileceğini savunmaktadır. Aynı şey küfür ehli içinde geçerlidir. Mâtürîdî, Tevhid ehli de olsa, kulluk ve ibadetlerinde Allah'a ortak koşuyorsa bağışlanacağını

⁴²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 418.

⁴²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 446.

⁴²⁵ Kâfir: Allah'ın dinini kabul etmeyen Peygamberi, Kur'an-ı, Melekleri, Ahireti kabul etmeyen, Allah ve O'nun emirleriyle alay eden, Kur'an'ın Allah tarafından gönderilmediğini ve ölümle her şeyin sona ereceğini iddia eden kişidir. Sinanoğlu, "*Küfür*", XXVI, 536.

⁴²⁶ Müşrik: Allah'ın varlığını inkâr etmeyip, O'ndan başka ilahlar olduğunu kabul edip Allah ile birlikte onlara da tapan kimsedir. Sinanoğlu, "*Küfür*", XXXIX, 193.

⁴²⁷ Kehf 18/110.

⁴²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 419.

söyleyemeyiz. Biz hata ve icbar yoluyla işlenen günahların bağışlanacağını söylüyoruz demektir.⁴²⁹ Mâtürîdî'nin, bu zümre için asıl söylemek istediği şey kâfir ve müşriği ameli eylemlerine göre ayırmış olmasıdır. Oysa bu ayrımın öncelikle itikâda göre yapılması gerekmektedir. Müşrik, Allah'ı kabul eder. Yağmuru yağdıranın, topraktan bitkileri çıkarmanın, sıkıntıya uğradığında yardım edenin Allah olduğunu bilir ve söyler. Müşrik, rubûbiyyette değil ubûdiyyete Allah'a şirk koşmaktadır. Kâfir ise hem rubûbiyyetinde hem de ubûdiyyetinde Allah'a ortak koşmaktadır. Müşrik, ameli eylemlerinden vaz geçtiğinde var olan Allah inancıyla kurtuluşa erebilir. Kâfir'in ameli eylemlerini terk etmesi ve Allah'ın varlığını da kabul etmesi gerekmektedir. Bu şekilde müşrik ile aynı konuma geleceği söylenilebilir. Bununla birlikte, Mâtürîdî, ameli eylemlerle müşriklere hasredilen bu âyetin kâfirler hakkında inmesinin muhtemel olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁰

Mâtürîdî, Haricilerin, Müşrik ile günahkâr mümini, günahı sebebiyle aynı konumda ele aldıklarını ifade etmektedir. Müşriğin konumu farklı, günahkâr müminin konumu farklıdır. Müşrik Allah'ı kabul eder, fakat başka varlıkları da O'na ortak koşar. Mü'min için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Günahkâr da olsa, mümin Allah'ı ve dinini kabul eden, Allah'tan başka ortak kabul etmeyen, fakat fiilleri ile günaha giren kimsedir demektir.⁴³¹ Mâtürîdî küçük-büyük günah işleyen herkesi kâfir veya müşrik gören Hariciler' in bu yanlış tutumlarını kınamaktadır. Günah işleyenlere küfür veya şirk nispet etmenin tutarlı bir yanının bulunmadığını söyleyerek, bir mümine küfür ve şirk nispet edilmemesi gerektiği konusunda düşüncelerini şu şekilde ifade etmeye çalışmıştır.⁴³²

Allah'a şirk koşarak günah işleyen kişi, yapmış olduğu iyi, güzel şeylerin hayrını ve mükâfatını göremeyeceği gibi, küfür halinde iken yapmış olduğu kötülüğün ve şerrin cezasını da, iman ettikten sonra görmeyecektir. Şayet öyle olsaydı Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, gibi sahabelere günahkâr müminler dememiz gerekirdi. Kur'an'da; "*İnkâr edenler tutumlarından vaz geçerse geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle.*"⁴³³ âyeti kâfir ve kendine kötülük eden günahkârın durumunu net bir şekilde açıklamaktadır. Kur'an'daki bu âyet insana en çok ümit veren âyettir. Allah'ın kitabında iki âyet vardır ki eğer günah

⁴²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 420.

⁴³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, IX, 155.

⁴³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 420-423.

⁴³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 422.

⁴³³ Enfal 18/38.

işleyen bir kimse bu âyetleri okur da sonra Rabbinden bağışlanma dilerse mutlaka bağışlanır.⁴³⁴ Bu âyetlerden birincisi: “Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelip Allah’tan bağışlanma dileselerdi, Peygamberde onlar için mağfiret dileseydi elbette Allah’ı ziyadesiyle affedici bulurlardı.”⁴³⁵

Diğer âyet ise “Kim bir kötülük yapar da nefesine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse”⁴³⁶ âyetidir demiştir. Bu âyetler, kulun küçük-büyük, birçok günahı da olsa tövbe ile affedileceğine işaret etmektedir.

Mâtürîdî, bir kimse Allah’a şirk koşmada süreklilik arz ediyorsa, Allah bu kimseyi bağışlamaz. Fakat bundan vaz geçmişse Allah’ın affına mazhar olmayı hak etmiştir. İkincisi eğer af söz konusu olmasaydı, Allah, şirk ve isyan içinde olan toplum için Peygamberler gönderip onları, şirkten vazgeçirip tevhide dönmelerini istemezdi. “Asla bağışlamaz” sözü günah işleyen kimse için değil, işlediği günahında ısrar eden kimse içindir. Şirkin bile tövbe ile affedileceği yönündeki Allah’ın vaadi karşısında, Harici gurupların isnadının yersiz ve yetersiz olduğunu söylemektedir.⁴³⁷

Küçük bir günahla kişiyi tekfir cihetine giden Haricilerin söylemlerini reddeden diğer bir mevzu da, Peygamber ve velilerin de zelle/en küçük günah diye ifade edilen bir takım hata yapmış olmalarıdır. Şayet denildiği gibi tekfire sebebiyet veren küçük bir günah olsaydı, nübüvvet mertebesinin ortadan kaldırılması gerekirdi. Peygamber ve Velinin imanı hakkındaki bu düşünceleri, esasında onları inkâr konumuna düşürmektedir. Mâtürîdî, herhangi bir şekilde kişiyi tekfir etmenin yanlış bir kanaat olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁸

Maturidi, Hariciler içerisinde bazı kimselerin, Peygamber ve veli dâhil olmak üzere inanan müminlerin yapmış olduğu hata ve günahları aşırı görmelerini ve bu kimseleri küfür ehli ilan etmelerini isabetli bir düşünce olarak görmemiştir. Küfür ve benzeri konularda kişi veya kişiler hakkında herhangi bir hüküm verirken Allah’ın çizmiş olduğu sınırlar dışına çıkılmaması gerektiğini öngörmektedir.

⁴³⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, IV, 37-38.

⁴³⁵ Nisâ 4/64.

⁴³⁶ Nisâ 4/110.

⁴³⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, IV, 38.

⁴³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, 423.

3.2.2. Mu'tezilenin İddiaları ve Mâtürîdî'nin Bu İddialara Cevabı

Mâtürîdî, Harici fırkaları ile şirk konusundaki tartışmayı büyük ve küçük günah çerçevesinde yapmıştır. Mu'tezile kelamcılar ile yapılan söz münakaşası ise, daha çok büyük günah alanında olmuştur. Mâtürîdî, Mu'tezile kelâmcılarını, büyük günah hakkındaki katı ifadelerinden dolayı eleştirmiştir.

Mâtürîdî, büyük günahların af kapsamına girme ihtimali düşünüldüğünde, küçük günahların bağışlanma kapsamına girme olasılığının daha fazla olacağını söylemektedir. Vâsıl b. Atâ ve onun gibi düşünen Mûtezilî âlimlerin, büyük günah işleyen ne mümin ne de kâfirdir. O fâsıktır.⁴³⁹ Şeklinde büyük günah hakkındaki düşünceleri, Müslümanlar üzerinde olumsuz bir etki bırakmakta demektedir.⁴⁴⁰

Mûtezilî âlimler, büyük günah işleyen ne mümin ne de kâfirdir. Onlar günah işlediği için imandan çıkmıştır fakat küfre girmemiştir. Yani fâsık noktasındadırlar. Bu halde iken tövbe etmeden ölürse Allah'ın âdâleti gereği ebedi cehennemde kalır. Fakat cezasının, kâfirin cezasından daha hafif olacağını ifade etmektedirler.⁴⁴¹

Mâtürîdî; *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki günahları dilediği kimse için bağışlar."*⁴⁴² âyetinde ifade edildiği üzere Allah, kendisine ortak koşulmasının dışında dilediği büyük günahı af edeceğini buyurmaktadır⁴⁴³ diyerek bu türden günahların af edileceğini söylemektedir.

Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet alimlerinin günah ilgili bir noktada ittifak ettiklerini söylemektedir. Bu da kişinin işlemiş olduğu günahlardan vazgeçip tövbe etmesi halinde Allah'ın, bu kimsenin günahlarını affetmesi durumudur. Buna şirk ve diğer günahlar da dâhil demektedir. O, delil olarak da; *"İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır."*⁴⁴⁴ âyetini göstermiştir.⁴⁴⁵ Bu âyet nazarında, Mâtürîdî, büyük günahla ilgili şu iki kanıyı dile getirmektedir:

Birincisi: Yüce Allah müminleri, şirk dışında işlenen günahlar için mağfirete özendirmiştir. Eğer aklen böyle bir bağışlanma caiz olmasaydı, kullarından böyle bir şeyi arzu etmelerini istemezdi. Çünkü aklen caiz olmayan bir şeye özendirmek caiz değildir.

⁴³⁹ Muhammed b. Abdül kerim b. Ahmed Ebu'l-Feth eş-Şehristani, *el- Milel ve'n Nihâl*, çev: Mustafa öz. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 56.

⁴⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 424.

⁴⁴¹ Şehristani, *el- Milel ve'n Nihâl*, 56.

⁴⁴² Nisâ 4/48.

⁴⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 436.

⁴⁴⁴ Enfâl 8/38.

⁴⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 229.

Böyle bir şeye tamah ettirilmenin, şirk dışındaki günahların bağışlanma durumunun aklen caiz olması anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁶

İkincisi: Allah'ın irade sıfatı vardır. Dilediğine azap eder, dilediğini affeder. Ancak şirk koşan ve koşmaya da devam eden bir kimse için bağışlanma ümit etmek aklen caiz değildir. Çünkü bir kimse, bir dine ebedi olarak inanır, ama günah işleyen günahını ebedi olarak devam ettirmez. Kişi o an için nefesine yenik düşmüş, şehvet nedeniyle günah işlemiş ve arkasından buna pişman olmuştur. Bu yüzden şirk dışındaki günahların affi için istekli olmanın aklen caiz, ancak şirk içerisindeki kişi için caiz olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴⁷

Hız. Âdem'in kesin bir şekilde asi olduğu bilindiği halde O, Allah'ın affına mazhar olmuştur. Âyette; “*Âdem'i önemle uyarıştık. Fakat o, ahdimizi unuttu. Biz gereken azmi kendisinde bulamadık*”⁴⁴⁸ denildiği halde yine de affedildiği bilinmektedir. “*Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu.*”⁴⁴⁹ âyeti Mâtürîdî'nin büyük günah hakkındaki görüşüne delil mahiyetindedir.

Mâtürîdî, Allah âyette “*Dilediği kimse hakkında*”⁴⁵⁰, diye buyurmuştur. Burada da büyük-küçük günah belirtilmemiştir. Şirk dışında birçok büyük günah vardır. Allah, şirkin dışındaki günahları, dilediği kimse için bağışlayacağını haber vermiştir. Fakat Mûtezile âlimler, bu âyete göre, küçük günahların vâadle değil hikmetle bağışlanacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca âyette vâadin büyük günahlar için olduğunu söylemişlerdir. Mâtürîdî, bu durumu iki şekilde yorumlamaktadır: Birincisi, büyük günahlardan sakınıldığında, hikmet yönünden küçük günahların aklen bağışlanması mümkündür. Hatta büyük günah işlemekten sakınan kişiye, küçük günahından dolayı azap etmenin aklen caiz olmayacağını söylemektedir. İkincisi, Allah şirkin dışındaki günahları bağışlayacağını vâdetmiştir. Aklen vacip olan bir şeyi dilemek ve bunu kayıtlandırmak caiz olmaz. Çünkü dilemek, varlığı ve yokluğu caiz olan şeyler içindir, vacip/zorunlu olan için değildir. Burada küçük günahlar değil, büyük günahların kastedilmesi vacip olur ki nassın iptaline sebep olmasın demektir.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 229-230.

⁴⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 230.

⁴⁴⁸ Tâhâ 20/115.

⁴⁴⁹ Bakara 2/37.

⁴⁵⁰ “*Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki günahları dilediği kimse için bağışlar*”. Nisa 4/48.

⁴⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 231.

Mâtürîdî, bir kimse şirke bulaşmış ve tövbe etmemişse Allah onu bağışlamaz, ancak bunun dışındaki günahları tövbe etmese de dilediği kimse için bağışlar. Şayet şirkin dışındaki günahların bağışlanma ihtimali olmasaydı Allah, bu ihtimali imkânsız kılar, ihtimal dâhilinde bulunanla birleştirmezdi. Bunda da aynı zamanda umut ve umutsuzluk kastedilmektedir. Kur'an'da; “Allah’ın rahmetinden sadece kâfir topluluklar umut keser.”⁴⁵² âyetinde buyrulduğu üzere eğer şirkin haricindeki günah sebebiyle ümit kesmek gerekseydi, bu küfürle nitelenirdi demiştir.⁴⁵³

Mûtezile, kebire işleyeni fâsık olarak nitelendirmiştir. Kebire işleyenler, Kur'an'da hoş olmayan isim ve sıfatlarla adlandırılmıştır deyip şu âyeti de delil göstermiştir. “Allah küfrü, fıska ve isyanı size çirkin göstermiştir.”⁴⁵⁴ Ayrıca bu âyete göre küfür fiilini işleyen kâfirdir. Âyetteki isyan kavramı ise küçük günahlar içindir. Fısk büyük günahlar için kullanılan bir kavramdır. Bu durumda fâsık dediğimiz kimseler ne iman sahibi ne de küfür, bu ikisinin dışında kalan üçüncü bir zümreyi oluştururlar. Fâsık tövbe etmeden ölürse durumunun kâfirinki ile aynı olacağını ileri sürmektedir. Birde Kur'an'da; “Mümin bir kimse, fâsık bir kimse gibi olabilir mi? Bunlar bir olmaz. İman edip Salih amel işleyenler için Me’va cennetleri var. Ama fâsıklık yapanların varacakları yer cehennemdir.”⁴⁵⁵ âyetini delil göstererek fâsık kimselerin cehennemlik olduklarını söylemişlerdir.⁴⁵⁶

Mâtürîdî, mümin, iman eden kimsedir. İşlediği günah sebebiyle fâsık değil günahkâr olmuştur. Fâsık kimseler Allah’ın sınırları dışına çıkmışlardır. Mûtezile âlimleri günahkâr mümini fâsık gibi görmekteler, fâsığı ise kâfirle aynı konumda değerlendirmekteler, oysa bunların durumu birbirinden farklıdır. Her kâfir fâsıktır ama her fâsık kâfir olmayabilir demektedir.⁴⁵⁷

Mâtürîdî, Mu’tezile âlimler, iman vasfına vaad⁴⁵⁸ nispet etmişler ve Allah’ın vaadinin bütün günahkârları kapsayacağını belirtmişlerdir. Va’din bir şarta bağlanıp tahsis edilmesi mümkün değildir. Çünkü bütün günahlar denilince, bunun içerisine şirk

⁴⁵² “De ki: Ey kendileri aleyhine israf eden(günah işleyen) kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah sizin bütün günahlarınızı bağışlar.” Zümer 39/53.

⁴⁵³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, III, 231.

⁴⁵⁴ Hucurât, 49/71.

⁴⁵⁵ Secde, 32/18-19.

⁴⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, 429; Yavuz, “Fasık”, c. 12, 203.

⁴⁵⁷ Yavuz, “Fasık”, c. 12, 203.

⁴⁵⁸ Vaad, herhangi bir kimse hak etsin ya da etmesin gelecek zamanda fayda göreceğini veya zarardan kurtulacağına dair vaad edilen haberlerdir. Vaad edilen şey iyi bir şey olabileceği gibi kötü de olabilir. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l Usûli’l-hamse*, I, 33-34.

ve kul hakkının da gireceğini ifade etmiştir. Mâtürîdî, büyük günah işleyene ise Mûtezile âlimlerin vaîd⁴⁵⁹ isnat ettiklerini ileri sürmektedir. Bu kimsenin imanla vasıflandırılmadığı halde mümin, küfürle vasıflandırılmadığı halde kâfir olmasını isabetli görmediklerini, fakat bu kişiyi durumundan dolayı fisk, fücür ve zulümle nitelendirdiklerini söylemektedir. Bununla birlikte Mu'tezilenin; *“Eğer siz yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”*⁴⁶⁰ âyetini delil göstererek vaîd ile alakalı haberlerin umum içerdiğini söylediklerini belirtmektedir.⁴⁶¹

Mâtürîdî, Allah'ın, bu âyette bağışlayacağı ve bağışlamayacağı günahları açıkladığını ve bu âyetle ilgili farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü ifade etmektedir. Buna göre Mâtürîdî, bu âyetten kastedilen büyük günahların, şirk kapsamındaki günahlar olduğunu söylemekte ve bu günahları şöyle sıralamaktadır: Allah'tan başka bir varlığa tapınmak, Peygamberlerin tamamını ya da bir kısmını inkâr etmek, Allah için yapılan ibadetleri inkâr etmek, haramı hâle, hâleli haram kabul etmek gibi günahlar olduğunu söylemiştir. Bu türden fiillerin işlenmesi Allah'a şirk koşmaktır. Bu nedenle Allah kebâir kavramı ile ortak koşmayı kastetmiştir. Bir kimse şirke vesile olan bu kebâirlerden kaçınırsa, bunun dışında bulunan günahlar Allah'ın dilemesi ve bağışlamasıyla affedilebilir. Çünkü Allah, bu âyetle şirkin altındaki kebâirleri dilemesine bağlı olarak bağışlayacağını vadedmekte demektedir.⁴⁶²

Mâtürîdî, Cenab-ı Hak kebâir sözü ile İslâm'daki büyük günahları kastetmiştir. Bunu iki şekilde açıklamak mümkündür: Birincisi: Büyük günahlardan kaçınmakla küçük günahların bağışlanacağıdır. İkincisi: Yapılan güzel bir amelle yine küçük günahların bağışlanabileceğidir. Zatı itibarı ile Allah, âyetin sonunda; *“Sizin küçük günahlarınızı örteriz.”*⁴⁶³ buyurmaktadır. Bir günahın örtülmesi, buna karşılık yapılan bir iyilikle olur. Başka bir âyette şöyle buyrulur; *“Güzellikler kötülükleri yok eder.”*⁴⁶⁴ Allah burada da yapılan iyilik sebebiyle kötülüklerin bir kısmını affedeceğini haber vermektedir. Mâtürîdî, bir kimse işlediği gûnahtan sakınmasa da bu günahların örtülme ihtimalinin olabileceğini ifade etmektedir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Vaîd: bir kimse hak etsin ya da etmesin gelecekte zarar göreceğini veya faydadan mahrum kalacağına dair Allah'ın vaadinde bulunduğu haberlerdir. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l Usûli'l-hamse*, I, 33-34.

⁴⁶⁰ Nisa 4/31.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 501.

⁴⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 169.

⁴⁶³ Nisa 4/31.

⁴⁶⁴ Hud 11/114.

⁴⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 170.

Mâtürîdî'nin, büyük günahların mahiyeti ile ilgili bir diğer görüşü de şudur: Zina, hırsızlık, iftira ve had cezalarını gerektiren günahlar, büyük günahlardır. Bir kısmı ise, Allah'a şirk koşmak, hukuka aykırı adam öldürmek,⁴⁶⁶ yalan söylemek, hırsızlık yapmak, şarap içmek, yetim malı yemek, faizle para kazanmak, iftira atmak, gıybet etmek ve savaştan kaçmaktır.⁴⁶⁷ Abdullah İbn Musûd'a, büyük günahlar nedir diye sorulunca: Nisa suresinin başından otuz birinci âyete kadar haram olarak zikredilen şeyler büyük günahlardır cevabını vermiştir.⁴⁶⁸ Başka bir rivayette İbn Abbâs'a, "Abdullah b. Ömer büyük günahlar dokuzdur diyor" siz bu konuda ne diyorsunuz diye sorulunca şöyle cevap verir: "Büyük günahlar doksana yakındır, fakat bir kimse tövbe ettiğinde büyük günahlar silinir, ısrar ederse küçük günahları büyür" demiştir.⁴⁶⁹ Mâtürîdî, 'Eğer büyük günahlardan kaçınırsanız' âyetinde Allah, büyük günahlardan uzak durulduğu takdirde diğer kötülüklerin örtüleceğini zikretmiş, lakin sakınılmadığı zaman hükmün ne olacağını açıklamamıştır. Burada Allah'ın bu günahları örtmeyeceğine dair de bir beyanı yoktur. Bu Allah'ın dilemesine bağlıdır, dilerse siler, dilerse azap eder. Bir şey ister haram olsun, isterse helal olsun. Böyle bir konuda hükmün vacip olması, başka bir konuda da hükmün vacip olmasını gerektirmez demektir.⁴⁷⁰

Mâtürîdî, Mûtezile âlimlerden bazı kimselerin, adam öldürmenin en büyük günahlardan bir tanesi olduğunu ve böyle bir günah işleyenin, ebedi cehennemde kalacağını söylediklerini ifade ettikten sonra bu durum için şöyle bir kıyaslama yapmaktadır: Adam öldürme günahı birçok gûnahtan daha aşağı seviyede bir gûnahtır. Bu durum Kur'an'da; "*Sana haram ayı, o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki haram ayda savaşmak büyük bir gûnahtır. Fakat Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir gûnahtır.*"⁴⁷¹ âyetiyle Allah'ı inkâr ve benzeri durumların cinayetten, kan dökmekten daha büyük bir gûnaha sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. Aynı zaman da insan öldürme gûnahı

⁴⁶⁶ İslâm ceza hukukuna göre bir Müslümanı haksız yere ve bilerek öldüren kimsenin cezası kısas, yani idamdır. Bunu affetme selâhiyeti yalnızca maktulün ailesine aittir. Bunlar isterlerse kısas yerine diyet talep edebilirler yahut ta her ikisini de bağışlarlar, Bakara 2/178-179.

⁴⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 170.

⁴⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 171.

⁴⁶⁹ Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es- Süyûtî. *Fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, (Beyrut: ed- Dürru'l-mensûr, 1993), II, 500.

⁴⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, III, 171.

⁴⁷¹ Bakara 2/217.

cehennemde ebedi kalmayı gerektirseydi, adam öldürme fiili ile inkâr etme fiili eşit konumda tutulurdu demektir.⁴⁷²

Mâtürîdî, kâfir ne kadar iyi ameller işlerse işlesin inkârı sebebiyle amelleri yok hükmündedir. Şayet bu kimseler inkârlarından önce güzel amellerde bulunup sonra inkârlarından tövbe ederek geri dönerlerse, pişmanlık sebebiyle küfür halinde işlemiş olduğu kötü fiilleri sevaba çevrilir; “*Ancak tövbe ve iman edip, iyi işler yapanlar başka. Çünkü bunların kötülüklerini Allah iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır çok merhametlidir.*”⁴⁷³ âyetinden hareketle Mâtürîdî, Mümin’in işlemiş olduğu günah sebebiyle durumunun, kâfirin durumu gibi olmayacağını belirtmektedir.⁴⁷⁴

Mâtürîdî, bir kimsenin Allah’ın göndermiş olduğu Peygamberi kabul etmesi, tanınması ve saygı duyması herkes için geçerlidir. Bunun aksini düşünmek küfürdür. Çünkü bu inançla alakalı bir durumdur. Fakat bir insanın namazı terk etmesi, zekât vermemesi küfrü gerektirmez. Bunlar ameli eylemlerdir demektir.⁴⁷⁵ Şirk kavramına dair de şöyle bir ayırım yapmaktadır: “Kur’an’da yer alan şirk kavramının iman etmeyenlerden bir kısmını içine alırken, küfür kavramının şirk, günah gibi kavramları da kapsadığını ifade etmektedir.”⁴⁷⁶ Bu sebeple her kâfir aynı zamanda müşriktir denilebilir.

İnkârcılar şirk inancında ortaktırlar. İnkârlarından dolayı yapmış oldukları fiil ve davranışları inançlarından ayrı tutmak mümkün görünmemektedir. Mâtürîdî, bu durumla alakalı Ehl-i Kitap üzerinden şöyle bir örnek vermektedir: Kur’an’da “*Gerek kitap ehlinden olsun, gerekse Allah’a ortak koşanlardan inkâr edenler, muhakkak cehennem ateşindedirler.*”⁴⁷⁷ âyetinde Allah, insanları din ve ırklarına göre değil, inancına göre değerlendirmektedir. Mâtürîdî, bundan dolayı, bunların konumu ile günahkâr bir mü’min’in durumunun farklılık arz etmesi gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü burada

⁴⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, II, 28-29.

⁴⁷³ “Tövbe, kulun vicdan muhasebesi sonucunda duyduğu pişmanlığın ardından inkâr ve isyandan, her türlü kötülükten gönüllü bir vaz geçişi ve ona bir daha dönmeme kararlılığını ifade eder. Kur’an birçok âyette, bu şekilde bir dönüşü son derece değerli bulur. İşlenen kötülükten dolayı pişmanlık duyup sağlam bir iradeyle vaz geçmeye karar verilmesi, ilgili kötülüğün tamamen terkedilmesi ve ona bir daha asla dönülmemesi şartıyla inkâr, şirk gibi en büyük günahlar da dâhil olmak üzere bütün batıl inanç, düşünce, kötü duygu ve davranışlar için yapılan tövbelerin makbul olacağı haber verilmektedir”. Furkân 25/70. Kur’an Yolu Tefsiri, IV, 139.

⁴⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, II, 31.

⁴⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, II, 44.

⁴⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, II, 51.

⁴⁷⁷ Beyyine 98/6.

inkârcılar için, yapmış oldukları günahından dolayı cehennem söz konusu iken, mü'min için işlediği günahından dolayı ceza⁴⁷⁸ durumunun dile getirildiğini belirtmektedir.⁴⁷⁹

Mâtürîdî, hidayet konusunda farklı bir yaklaşım sergileyerek hem Mu'tezile gibi hidayetın "beyan" olduğunu hem de ilâhî tevfiik (lütuf) olduğunu söyler. Şu kadarı var ki; Mâtürîdî'nin hidayeti beyan olarak açıklaması, Mutezile'deki gibi hidayetın salt beyan olduğu düşüncesi gibi değildir. Ona göre hidayeti beyan olması, ilâhî vahyin insanlara tebliği edilmesi anlamına gelir.⁴⁸⁰ Bu bağlamda Mâtürîdî'ye göre hidayet, sonuçlanmış bir karar değil, kişinin yaşamı boyunca devam eden bir süreci ifade eder.⁴⁸¹

Mûtezilî âlimlerinden kimisi "*Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.*"⁴⁸² ayetine binaen büyük günah işleyenlerin mümin olmadıklarını söylemişlerdir. Şayet bu kimseler mümin olsalardı Allah dostu olurlardı. Allah dostlarına korku ve üzüntü yoktur. Günah işleyenlerin ise korku ve üzüntü duymayacaklarına şüphe yoktur. Bu sebeple onların, mümin olmadığını ve iman dostluğunun bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.⁴⁸³

Mâtürîdî, Allah dostu için işin başından sonuna kadar hiçbir üzüntü ve korku yoktur. Fakat günahkâr için belli vakte kadar korku da üzüntü de vardır. O vakitler ise tövbe vaktidir veya Cenâb-ı Hakkın onları bağışladığı haldir ya da cennette kalpleri iman üzere mühürlendikleri zamandır veya günahları kadar cehennemde yanıp sonra kurtuldukları zamandır demektedir. Bu kimseler mümindir günahkârdır. Bunların mümin olmadıklarını söylemenin doğru olmadığını ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Büyük günah işleyen ne mümin ne de kâfirdir diyen Mutezile âlimlerine Mâtürîdî'nin cevaplarından biri de şudur: Dünyada iki din vardır. Biri küfür dini, diğeri İslâm dinidir. Yusuf suresinde geçen ayet bu durumu teyit etmektedir. "*Allah'a inanmayan, aynı zamanda âhireti de inkâr etmekte olan bir kavmin dininden uzaklaşp geldim.*"⁴⁸⁵ âyetinin tamamıyla küfür ehli olan bir millete işaret etmekte olduğu haber verilmektedir. Hz. Yusuf, bu toplumun iman etmemesinden dolayı bu milletten uzaklaştı denilmiştir. Tamamıyla inkâr ehli bir kavimden uzaklaşan Hz. Yusuf; "*Atalarım İbrahim,*

⁴⁷⁸ Mâide 5/38.

⁴⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 187.

⁴⁸⁰ Harun Çağlayan, *Etik Açından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 158.

⁴⁸¹ Harun Çağlayan, "*İmam Mâtürîdî'de Hidayet-Ahlak İlişkisi*", İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü, Editör: Prof. Dr. Sıddık Korkmaz (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 84.

⁴⁸² Yunus, 10/62.

⁴⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 91.

⁴⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 91-92.

⁴⁸⁵ Yusuf 12/37.

İshak ve Yâkub'un dinine uydum."⁴⁸⁶ diyerek Allah'a ve ahirete inanmayan bir kavmin dininden vazgeçip Allah'a ortak koşmayan atalarının dinine⁴⁸⁷ tabi olduğunu söylemektedir. Mâtürîdî, bu durum küfürle iman arasında üçüncü bir yol olduğunu söyleyen Mutezile âlimlerin düşüncelerinde yanıldıklarını göstermekte demektedir. Hz. Yusuf'un küfür dininden vazgeçip İslâm'a girmesinin, üçüncü bir yolun olmadığına örnek olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁸

Mutezile âlimlerinden Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bi (ö. 319/931), namazı zayi edenler ve nefislerinin arzularına uyanlar⁴⁸⁹ Allah ve Peygamber'ine karşı isyan etmiş, sınırları aşmış ve şirk sayılan en büyük günahı işlemiştir. İlahi sınırları aşmaları sebebiyle de bu kimselerin küfür ehli olduklarını ve ebedi cehennemde kalacaklarını⁴⁹⁰ söylemektedir. Mâtürîdî, Kâ'bi'nin ayetlerden hüküm çıkarırken, yaptığı yorumlarda yanıldığını ifade etmektedir. Namazı zayi edenler⁴⁹¹ ayetinde bu kimseleri küfür ehli gördüğü, Allah'ın indirdiği vahiyle hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir⁴⁹² ayetindeki kimseleri ise, küfür ehli görmediğini belirtmektedir. Mâtürîdî', namazın zayi edilmesinden kasıt onu terk etmek veya kazaya bırakmak değildir. Burada kişiyi küfre götürecek şey namazın vücûbunu inkâr etmektir.⁴⁹³ Bir anlık gaflet, öfke ile Allah'a asi olmakla büyük günah işleyen kimse, bu isyanı sırasında mutlaka azap korkusu, Allah'ın gazabına uğrama endişesi, rahmetinden ümit var olması ve keremine güvenmesi hislerini taşıyacaktır. Kişinin günah işlerken bu duygular içerisinde olması hayırdır. İşlediği mâsiyet ile kazandığı hayırlar karşılaştırılacak olsa, hayrın şerre galip gelmesi gerekir. Çünkü bu kimse Allah'ı inkâr eden ve O'na ortak koşan değildir. Günahkâr da olsa Allah'ın varlığını benimseyen, ilahî rahmetini uman kimsedir. Böyle birinin sürekli azaba uğratılması, Allah'ın lütuf ve keremiyle çelişmekte demektir.⁴⁹⁴

Müşrikler ve inkârcılar Allah'a, Peygamber'e ve müminlere karşı çok büyük günahlar işlemişlerdir. Örneğin: Allah'a ulûhiyetinde ortak koşmaları, ibadetlerini

⁴⁸⁶ Yusuf 12/38.

⁴⁸⁷ Hz. Yusuf'un tabi olmuş olduğu atalarının dini, Allah inancı olan İslâm dinidir. Allah Kur'an'da bu durumu "*İbrahim ne Yahudi ne hristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi*" âyetiyle açıklamaktadır. Âl-i İmrân 3/67.

⁴⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 334-335.

⁴⁸⁹ Meryem 19/59.

⁴⁹⁰ Nisâ 4/14.

⁴⁹¹ Meryem 19/59.

⁴⁹² Maide 5/45.

⁴⁹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 452.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 468-469.

O’ndan başkası adına da yapmaları, müminlerin O’na ibadet etmelerini engellemek için işkence yapmaları, Müslümanlarla savaşmak, kan dökmek için türlü bahaneler uydurmaları, insanlara zulüm etmeleri helak edilmelerine sebep olacak günahlardan sadece bir kaçıdır. Yapılan bunca kötü fiillere rağmen onlar için “*İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır.*”⁴⁹⁵ ayeti Allah’ın keremini ve cömertliğini göstermektedir. Allah, kâfir ve müşriklerin yaptıklarına son vermeleri halinde onları bağışlayacağı vâadinde bulunmuştur. Mâtürîdî, bu kimseleri affa uğramalarıyla birlikte işlemiş oldukları günahlarının da bir daha kendilerini hatırlatılmayacağını ifade etmektedir.⁴⁹⁶ Bu sebeple Mâtürîdî, inkârcılar için böyle bir durum söz konusu iken, günahkâr müminler için neden söz konusu edilmesin demektedir.

Bazı Mu’tezile âlimleri, mümin de olsa Allah’ın vaadine karşı gelerek günah işleyen ebediyen cehennemde kalacaktır. Allah, büyük günah işleyen için gerek mümin gerekse müşrik olsun hiçbir ayırım yapmayacaktır. Çünkü ayette; “*Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah’ın öfkesine uğramış olur.*”⁴⁹⁷ beyanı müminlere yöneliktir. Burada Allah’ın tehdidine maruz kalan kişiler cehennem ehli kimselerdir. Bu durumda böyle bir kişinin büyük günah işlemesi onun imandan çıktığını ve cehennemde ebedi kalacağını göstermektedir. Bu ayetler Bedir savaşında inmiştir. Münafıklar hakkında olması da mümkün değildir demişlerdir.⁴⁹⁸

Mâtürîdî, Mu’tezile âlimlerinin belirtmiş olduğu bu görüşe şöyle cevap vermektedir. “*O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, ‘Bunları dinleri aldattı’ diyorlardı*”⁴⁹⁹ sözünü Bedir günü münafıklar söylemişlerdir. Savaşta yer değiştirmek ya da başka bir birliğe katılmak için ruhsat verilmiştir. Fakat Bedir günü Müslümanların savaştan kaçarak katılacakları bir birlikleri de yoktu. Bu durumda ayette beyan edilen durumun münafık ve kâfirler için olduğunu söylemektedir. Bu durumla alakalı İbn Ömer’den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir; “Resûlullah bizi bir seriyyeye gönderdi. Burada insanlar kaçarcasına döndüler. Bunun üzerine Medine’ye geldik. Orada saklandık ve dedik ki: Helak olduk. Sonra Rasûlullah’ın yanına gelerek “Ya Rasûlallah! Biz kaçanlardanız” dedik. O da buyurdu ki: “Hayır, aksine siz yeniden saldırmak üzere

⁴⁹⁵ Enfâl 8/38.

⁴⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, VI, 233.

⁴⁹⁷ Enfâl 8/15-16.

⁴⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, VI, 201-202.

⁴⁹⁹ Enfâl 8/49.

gerideki birliğe kaçanlardansınız. Ben sizin katılmış olduğunuz birliğinizim.”⁵⁰⁰ Bu rivayet devlet başkanını korumak için savaşta geri dönüp kaçmanın günah olmadığını haber vermektedir. Şayet savaştan dönülüp kaçınılsa bile bu durumun ebedi cehennemi gerektirmeyeceği düşünülmektedir. Böyle bir durum Uhud savaşında da vuku bulmuştur. İki ordu karşılaşmış savaş başladıktan kısa bir süre sonra Müslümanların bozguna uğramasının sebebi içlerinden bazılarının yaptığı eylemlerle şeytana uymasındır. Buna rağmen Allah, onları affetmiştir.⁵⁰¹ Bunlarla birlikte Mâtürîdî, burada bağışlananların tövbe ettiklerine dair herhangi bir rivayetin de söz konusu olmadığını ifade etmiştir.⁵⁰²

3.2.3 Ehl-i Hadisin İddiaları ve Mâtürîdî'nin Bu İddialara Cevabı

Ehl-i Hadis âlimleri, inançla birlikte bir takım ameli fiilleri inkâr ederek yerine getirmeyen kimselerin günahkâr ve küfür ehli kişiler olduğunu ifade etmektedirler. Misal namaz gibi ameli bir fiilin terki söz konusu olduğunda bu kimseler için küfür durumunun söz konusu olduğu ifade edilmiştir: “*Muhakkak ki, kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır. Müslüman bir kimse namazı terk ettiği zaman kesinlikle Allah'a şirk koşmuş olur*”⁵⁰³ denilerek namaz kılmamanın küfrü gerektiren hususlardan biri olduğunu dile getirmişlerdir.

Maliki ve Şafii âlimleri, bir kimse namazın farzietini inkâr edip hafife alarak terk ederse bu kişi tövbe etmediği takdirde mürteddir diyerek öldürülmesi gerektiğini söylemişlerdir. İrtidad sebebiyle öldürülen şahsın yıkanıp, kefenlenip, namazının kılınarak bir Müslüman mezarlığına gömülmesini de caiz görmemişlerdir.⁵⁰⁴ Delil olarak Hz. Ömer'den rivayet edilen şu hadisi göstermişlerdir. “*Ben Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Resülü olduğuna şahadet edinceye ve namazı kılıp zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum.*”⁵⁰⁵ hadisiyle namaz kılmayan kimsenin namazı inkâr etmedikçe kâfir olmayacağı, fakat cezasının ölüm olacağına söylemişlerdir.

Hanefi âlimleri, bu konuda daha itidal bir yol benimsemişlerdir. Onlara göre tembellik gibi bir sebepten dolayı namazı terk eden kimse, bunu inkâr etmediği müddetçe kâfir değildir. Ancak bu kişi için fâsık denilebilir. Kendisi için tövbe etmesi istenilir.

⁵⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 110; Ebu Dâvûd, Cihâd, 96.

⁵⁰¹ Âl-i İmrân 3/155.

⁵⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VI, 203.

⁵⁰³ Müslim, İmân 134.

⁵⁰⁴ Vehbe ez-Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuh*, (Dimişk: 'y.e.y' 1985), I, 503.

⁵⁰⁵ Buhari, İman 16; Müslim, İmân 8.

Kişilere kötü örnek olmaması hasebiyle toplum tarafından uzaklaştırılır demişlerdir. Ebu Hanife, Abdullah İbn Mesud'dan şöyle bir rivayet nakletmektedir: Resûlullah şöyle buyurdu: “*La ilahe illallah deyip Allah'tan başka tapılanları inkâr edenin malı ve kanı korunmuştur; kanının dökülmesi ve canının alınması haramdır. Bu kimsenin hesabı Allah'a aittir.*”⁵⁰⁶ hadisine dayanarak namazı terk edenin öldürülmesinin caiz olmadığını belirtmiştir.⁵⁰⁷

Ehl-i Hadis âlimlerinden kimileri, büyük günah işleyeni münafık olarak görmektedir.⁵⁰⁸ İbn Hacer, nifak ehlinin durumunu itikâdî ve ameli olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Bu kimselerin de ameli eksikliklere sahip kimseler olduğunu belirtmektedir. Amelde bir takım eksikliklerin ise kişinin münafık olarak görülmesine sebebiyet verdiğini ifade etmektedir.⁵⁰⁹

Mâtürîdî, münafık içi ve dışı başka olduğu halde Müslüman görünümü vermeye çalışmakta ve yapmış olduğu amellerle cenneti hak ettiğini zannetmektedir. Bu durum imana ve yerine getirmeye çalıştığı imanın gereklerine ters düşmektedir. “*Allah elbette, iman etmiş olanları mutlaka bilir ve elbette münafıkları da kuşkusuz bilir.*”⁵¹⁰ Âyetiyle bu kimselerin dilleri ile söylediklerinin doğru veya yalan oluşunun sınanmakla ortaya çıkacağını belirtmekte⁵¹¹ ve durumlarını ise bir parça toprağa sahip kimselere benzetmektedir. Şöyle ki: Adam gençlik döneminde gücü kuvveti yerinde iken meyveler diker, bunların hazırlıklarını yapar. Bu kimsenin gayesi, ihtiyaç duyduğu ve düşkün hale geldiği dönemde tarlasından yararlanmak istemesidir. Fakat bu zamana ulaşıldığında bu kişinin bahçesinden yararlanmasına engel olunur. Dindarlığı, dünya menfaatleri ve çıkar uğruna kurulu olan, münafığın durumu bu kimseye benzetilmektedir.⁵¹² Oysa Müslümanın durumu, münafıktan çok çok farklıdır demektedir.

Hasan-ı Basrî, büyük günah işleyen kimselerin münafık olduğunu ve bunların büyük günahları işleyerek küfrü açığa vurduklarını ifade etmektedir.⁵¹³ Mâtürîdî, büyük günah işleyen her bir insanın münafık olamayacağını, müminin günahından dolayı

⁵⁰⁶ Müslim, İmân 37.

⁵⁰⁷ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz b. Ahmed b. Abdurrahim İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*, nşr: Adil Ahmed Abdulmecid, Ali Muhammed Muavvez, (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut 1994), I, 326.

⁵⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 425.

⁵⁰⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bari bi şerhi sahihi'l-Buhari*, thk. Muhibbüddin el-Hatib, (Kahire: 'y.y.' 1409/1988), I, 111.

⁵¹⁰ Ankebût 29/11.

⁵¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 428.

⁵¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 209.

⁵¹³ Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, nşr: Claude Saleme, (Dımaşk: 'y.y.' 1990), II, 778.

günahkâr mümin olarak, münafığın da günahkâr münafık olarak adlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Mâtürîdî, *Te'vilatta* bunların arasındaki farkı şöyle ifade etmektedir: Mümin, başına bir kaza, bela veya yakınlarına bir ölüm geldiğinde ona sabreden, Allah'tan sevap bekleyen kimsedir. Münafık, bu durumlar için Allah'tan sevap beklemeyen sabırsız kimselerdir. Allah münafıkların bu durumunu müminlere göstermek⁵¹⁴ için onları imtihan etmiştir. Münafıklar, dilleriyle iman ettiklerini söyleseler de imandan ziyade küfre daha yakın kimselerdir. Çünkü bunlar, azîz ve celîl olan Allah'ı tanımayan, O'na kulluk etmeyi kendi çıkarları uğruna kulluk etmekten daha aşağı görenlerdir.⁵¹⁵ Çıkarları müminle olmayı gerektiriyorsa müminle, müşrikle olmayı gerektiriyorsa müşrikle olurlar. Kur'an "*İnsanlar içinden kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk ederler*"⁵¹⁶ ayetiyle bunların müminlerden farklı yönlerinin olduğunu haber vermektedir.

İbn Abbas bunların durumu ile ilgili şöyle bir rivayette bulunmaktadır: "Münafıklar müminlere karşı küfürlerini gizliyorlar, imanlarını açığa vuruyorlardı. Oysa kulun içinde gizlemiş olduğu şey diliyle söyleyip yapmış olduğu şeyden daha gerçekçidir. Nitekim bunlar da kalplerinde olmayı ağızlarıyla söylüyorlardı. Çünkü kâfirlerin yapmış oldukları fiilleri işliyorlar, onların dinleri üzerine bulunuyorlardı. Bu sebeple gerçekten kâfir idiler" demektedir.⁵¹⁷

Mâtürîdî, münafıklar kalben hiçbir vakit küfürden uzak durmamışlardır. İman ve tevhid hakkında konuştukları sadece dillerinde emanet bir sözden ibarettir. İman ettik deseler de, bir süre sonra dillerinden uzaklaştırıp şüpheye düşüyorlardı. Bir kimse küfür ve iman konusunda içinde şüphe barındırıyorsa imanını terk etmiş olur. Çünkü imanın özü bilerek ve isteyerek tasdiktir. Onların ise, Allah'a olan inançlarında, müminlere karşı tutumlarında, hayır işlerinde, cihatla ilgili davranışlarında söz ve fiilleriyle küfür alâmetlerini göstermeye çalıştıklarını belirtmektedir.⁵¹⁸

Mâtürîdî, kalbin tasdiki olan imanın zorunlu bir sonucu olarak, iyi ve doğru amelden ziyade, sağlam ve mâkul bir temele sahip tevhid anlayışının esas alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹⁹ Bu sebeple Peygamberlerin, sağlam bir inanç temeli

⁵¹⁴ Al-i İmrân 3/166-167.

⁵¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 521.

⁵¹⁶ "*Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, fakat başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da ahiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsrân işte budur*". Hac 22/11.

⁵¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 522.

⁵¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 523.

⁵¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 502.

oluşturmak için öncelikli görevi, gönderildikleri topluma tevhid anlayışını yerleştirmek olmuştur. Bu süreç içerisinde bireylere herhangi bir baskı yapılmayıp, iman ve küfrün seçimi, bireyin kendi özgür iradesine bırakılmıştır.⁵²⁰ Mâtürîdî, iman sahibi bir kimse tevhidi nasıl ki kendi isteği ve seçimiyle gerçekleştirdiyse, inkârcı da aynı şekilde kendi iradesiyle gerçekleştirmiştir. Kişinin imanı veya küfrü seçtiğinde sonucun nasıl gerçekleşeceği hususu kendisine açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda inkâr edip imanlarına zulüm karıştıranlar yaptıklarından dolayı uyarılırken, Allah'a inanan ve kendi yararına iyi iş yapanların da çabalarının asla boşa gitmeyeceği⁵²¹ kendilerine müjdelenmiştir demektedir.⁵²²

Ebû Hüreyre, şirkle ilgili şöyle bir rivayet nakletmektedir: “Kim bir düğüm atar ve ona üfürürse sihir yapmış olur. Kim de sihir yaparsa şirke düşer. Kim fayda umarak hayvan tırnağı, nazarlık gibi Câhiliyye adetlerinden bir şeyi bir yere asarsa, o astığı şeyden dolayı Allah'ın yardımından mahrum bırakılır”⁵²³ denilerek bu tür davranışların büyük günahlardan olduğunu haber vermiştir.

Mâtürîdî, büyük günah işleyen her mümin kendisine vahyedilen tüm inanç esaslarına⁵²⁴ kalben inanmaktadır. Allah, bu kimselere imanlarından dolayı mümin demiştir. Allah'ın davetine icabet eden bu müminlerin yapmış oldukları günahlarından dolayı müşrik ve küfür ehli görülmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵²⁵

İnsan, bir beşer olarak kendini sürekli hata ve günahlardan beri tutacak bir eğilimde yaratılmamıştır.⁵²⁶ Allah yaratmış olduğu kullarının bu durumunu en iyi bilen olması hasebiyle insana bu günahlardan korunma ve kurtulma yollarını da beyan etmiştir. Bu kimselerin günahlarını ortadan kaldıracak durumlardan bir tanesi tövbe ve niyazda bulunmaktır.⁵²⁷ Bir diğeri ise bizden istenen fiil ve amelleri işlemektir. Allah, en güzel şekilde yaratmış olduğu⁵²⁸ kulunu, zora sokmayı değil ahiret mutluluğuna kavuşturmayı

⁵²⁰ Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 81.

⁵²¹ “*Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır*”. A'raf 33/14.

⁵²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 174.

⁵²³ Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem* 19.

⁵²⁴ “*Peygamber, rabbi tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve gönderdiği elçilerine iman ederek, “O'nun Peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız”*” ikrarında bulundular. Bakara 2/285.

⁵²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, II, 253-254.

⁵²⁶ “*Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tövbe eden kullar yaratırdı*”. Müslim, *Tövbe* 9.

⁵²⁷ “*Bütün âdemoğulları günahkârdır, günahkârların en hayırlısı ise tövbe edenlerdir.*” İbn Mâce, *Zühd* 30.

⁵²⁸ *Tîn* 95/4.

murad eder.⁵²⁹ O'nun, kulları için affin söz konusu olmadığı iki durum vardır. Bunlardan bir tanesi şirk⁵³⁰ üzerine ölmek, diğeri ise kul hakkına girmektir. Bunların dışındaki günahlar için kullarını tövbe' ye çağırmaktadır.⁵³¹ Bu sebeple günaha bulaşan bir kul olarak Allah'ın rahmetinden umut kesilmemesi⁵³² gerektiği ifade edilmeye çalışılmaktadır.⁵³³ Hz. Osman'dan rivayet edilen bir hadiste Allah Resulü şöyle buyurmuştur; “*Her kim abdestini güzel bir şekilde alırsa, tırnaklarının altındaki günahlarına varıncaya kadar işlediği günahları bedeninden çıkıp gider.*”⁵³⁴ dolayısıyla insan, nefsani arzular, gaflet, öfke ve tarafgirlik gibi psikolojik sebeplerle kötü olarak kabul edilen bir takım günahlar işlemektedir. Kabuni, insan, Allah'ı ve dini gerçekleri inkâr etmediği müddetçe, bu kimseyi yapmış olduğu hata ve günahlardan dolayı küfür ehli görmek yanlış bir kanaattir. Küçük günah işlemeyen veya bu eğilimde olmayan kimse yoktur. Çünkü insan fitri olarak günah ve sevap işleme özelliğinde yaratılmış bir varlıktır demektedir.⁵³⁵

Mâtürîdî; “*İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu.*”⁵³⁶ şeklinde ayette ifade edilen inanç farklılığı ve fitrat ile ilgili düşüncelerini şu şekilde yorumlamaktadır: Bütün varlıklar yaratılış itibariyle tek bir halde idiler. Her bir varlık yaratılış itibariyle Allah'ın varlığını, birliğini ve ulûhiyetini kabul etme inancına sahiptir. Bu durum Kur'an'da; “*Göklerde olanlar da yerde olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir.*”⁵³⁷ “*Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel!*”⁵³⁸ ayetlerde ifade edilen durum karşısında, kimisi o fitrat üzere kaldı kimisi de küfrü tercih etti demiştir. Hz. Peygamberden yapılan bir rivayette; “*Her doğan fitrat üzere doğar, anne babası onu Yahudileştirir veya Hristiyanlaştırır veya Mecûsîleştirir.*”⁵³⁹ denilerek kendi hallerine bırakılmaları halinde herkesin fitrat üzere olduğunu ancak anne ve babanın bu duruma mâni oldukları haber verilmektedir. Mâtürîdî, Allah, insanlara akıl, iyi ve kötüyü ayırt

⁵²⁹ İnşirâh 93/4.

⁵³⁰ Nisâ 4/48.

⁵³¹ Nur 24/31.

⁵³² Zümer 39/53.

⁵³³ İmam Ezrai el-Kabuni, *Beşaretu'l Mehub bi Tekfiri'z Zünub*, çev: Ersan Urcan, (İstanbul: Risale Yayınları, 2018), 7-8-9.

⁵³⁴ Müslim, Tahâre 247.

⁵³⁵ Kabuni, *Beşaretu'l Mehub bi Tekfiri'z Zünub*, 9.

⁵³⁶ Yunus 10/19.

⁵³⁷ Âl-i İmrân 3/83.

⁵³⁸ Rûm 30/30.

⁵³⁹ Buhârî, Cenâiz 92; Müslim, Kader 22.

etme gücü verdiği halde, beşer olan insanın bir şekilde batıl inançlar içerisine düştüğünü, Allah'ın ulûhiyetine ve rablığına, başkalarını ortak ederek şirk koştuklarını söylemektedir.⁵⁴⁰

Mâtürîdî, her insanın temiz bir fitratla yaratıldığını, imanın kalpte gerçekleşen bir tasdik olduğunu ve buraya müdahale edilerek insanların küfürle itham edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Mâtürîdî, Ehl-i kiblenin tekfir edilmeyeceği ilkesiyle, insanların ameli eylemlerinden dolayı yargılanmaması gerektiğini ifade etmektedir

İnsan, bir beşer olarak kendini sürekli hata ve günahlardan beri tutacak bir eğilimde yaratılmamıştır. Allah'ı ve dini gerçekleri, inkâr etmediği müddetçe böyle bir kimseyi yapmış olduğu hata ve günahlardan dolayı küfür ehli görmek yanlış bir kanaattir. Küçük günah işlemeyen veya bu eğilimde olmayan kimse yoktur. Çünkü insan fitri olarak günah ve sevap işleme özelliğinde yaratılmış bir varlıktır denmektedir. İslâm beşer için hayatı zorlaştırmak değil, daha yaşanır kılmak için dile getirilmiştir.

⁵⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, VII, 42-43.

SONUÇ

Müslüman teolojisinin tanrı betimlemesi, tümüyle monoteist bir yapı arz eder. Tevhid kavramıyla özdeşleştirilen bu yapının, ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet olarak üç temel yönü bulunmaktadır. Ulûhiyyet: Allah'tan başka ilah yoktur. Rubûbiyyet: Allah'tan başka Rab ve hüküm koyucu yok demektir. Ubûdiyyet: Allah'tan başka ibadete layık hiçbir varlık yoktur.

Tevhid, her alanda son sözü söylemeye yetkili tek merciinin sadece Allah olduğu; dolayısıyla da hiç kimsenin görüşünün mutlak olmadığından insanlık düşüncesinin her zaman daha iyiyi arama yarışının bitmemesi gerektiğinin ilanıdır. Bu bağlamda herhangi bir kişi veya düşünce, kendi başına mutlak bilgiye ulaşma gücüne sahip olmadığı gibi, kendi görüşünü Allah'ın iradesini en iyi yansıtan fikir olarak lanse edemez.

Mâtürîdî, kendini gerçekleştirme serüveninde insan için en doğru yolun tevhid olduğunu çalışmalarında birçok kez vurgulamıştır. Çünkü tevhid sayesinde insan, Allah'ın bırakıp başka fikir ve insanları ilahlaştırmaktan uzaklaşabilir ve hakikati arama sürecinde durup usanmaksızın evreni inşa etmeye devam edebilir. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, geçmişte yaşamış olduğu bölgelerdeki düalist karakterli fikirlerle mücadelede çok etkili olduğu gibi, aynı şekilde günümüzde de Müslüman dünyasında sıkıntılara neden olan radikal düşüncelerle mücadelede etkin bir argüman olarak kullanılabilir.

Mâtürîdî düşünce sisteminde şirk dışındaki günahların tamamının affedebileceği ve insanların günahlarından tövbe yoluyla arınabilecekleri savunulmuştur. Bu yaklaşım Mâtürîdîliğe diğer sünnî ekollerde olmayan bir esneklik ve hareket alanı kazandırmıştır. Onun akıl-nakil ilişkilerinde rey görüşünü benimseyen Hanefî çizgiye ve iman-amel ilişkilerinde kişinin dünyada iken her halükârda Müslüman dairesi içinde kalacağı, ahiretteki hükmünün ise Allah'a ait olduğunu savunan Mürcî düşünceye yakın fikirleri, günümüzde insanlığın aradığı barış ortamının sağlanmasına değerli katkı sağlayacak ölçüdedir.

Mâtürîdî, şirki bir inanç problemi olarak görmüştür. Mü'min ile müşriğin farkını da bu bağlamda ele almıştır. Mâtürîdî'nin, vurgulamak istediği şey ise iman-amel bağlamında günahların itikâdî değil ameli olduğudur. İmanın mahiyeti öncelikle Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktır. İman, Allah'ın Hz. Peygamber aracılığı ile gönderdiği vahye kalben inanmak ve onu tasdik etmektir. Yani iman, îtikâdî bir meseledir ve inançla

alakalıdır. Günah fiili bir durumdur. Mâtürîdî, kişi ilahi emre ameli olarak aykırı bir davranışta bulunsa da bu kimsenin imanının devam ettiği düşüncesindedir

Selefilik olarak adlandırılan düşünce ekolü, bir mezhep ve hareketten ziyade isimlendirme olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple günümüz Selefilîği, Sahabe ve Tabiin dönemi anlayış biçiminin arka planı olarak görülmemektedir. Câhiliyye döneminde itikâdî bir mesele görülen şirk anlayışı günümüzde ameli eylemleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Radikal selefi gruplar sahabe ve tabiin dönemimde yapılan içtihatları dinin aslından sayıp sonraki dönem Müslümanlarının amellerinden ayrı bir statüde görmektedirler. Hatta onlardan bazılarının ilk üç Müslüman neslin dışındaki din adına yapılan içtihat ve yorumları şirk düşmek tehlikesine sebep olabileceğini savundukları görülmektedir. Bu tarz yaklaşımların arkasında yatan temel düşünce, radikal selefi yaklaşımların akıl-nakil ilişkisinde dinde belirleyici olanın sadece nakil olduğunu iddia etmeleridir. Oysa Mâtürîdî, naklin doğru bir şekilde anlaşılması için akli zorunlu görmekte ve taklidi iman tahkiki iman seviyesine yükseltilmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla ona göre nakil, akıl ile dengeli bir şekilde anlaşılmazsa, asıl bu durumda şirk düşme tehlikesi gündeme gelebilir.

Mâtürîdî, şirkin günah olduğunu; fakat her günahın şirk olmadığını ifade etmektedir. Kişi İslâm'ın esaslarından birini terk edebilir; ama bu esaslardan birini inkâr etmesi düşünülemez. Bir kimse zekât vermeye bilir fakat zekât yoktur diyemez. Mâtürîdî, bu bağlamda terk edilen amelleri günah, inkâr edilen amelleri ise şirk kabul etmektedir.

KAYNAKÇA

- AbdulVehhab, b. Muhammed b. Süleyman et-Temîmî en-Necdî. *Tevhid*. çev: Ebu Turab Murad b. Abdurrahman es-Sivasi. İstanbul: Kitap ve Sünnete Davet Yayınları, 2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*, thk: Sıdkı Muhammed Cemil Attar. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1992.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Altuntaş, Ramazan. Vehhabilikten İşid'e Günümüz Selefiligi, *Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*. Konya: Olgun Yayınları, 2015.
- Altuntaş, Halil. Hurafelerin Dayanılmaz Cazibesi. *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran sy. 186 (2006): 12.
- Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi, Hz. Muhammed'in hayatı*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Aslan, Recep. "Risal-i Nur Çerçevesinde Sünnet Karşıtı Bir Kavram Olarak Bid'at". *Muş Alparslan Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi* sy. 4 (2017): 165.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed. *Tâhavi Akâidi Bâberti Şerhi*, çev: İzzet Karasakal, Ankara: Ay Yayınları, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "Hurafeyi Sahih Bilgi ile Aşmak". *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran sy. 186 (2006): 4.
- Beyhâki, Ahmed b. el-Hüseyin. *el-İtikad ve'l-Hidaye ile Sebili'r-Reşad ale Mezhebi's-Selefi ve Ashab-il Hadis*. Beyrut: Daru'l Afak el-Cedide, 1401.
- Birgivi, Muhammed b. Pir Ali. *Birgivi Vasiyetnâmesi Kadızâde Şerhi*, sad: Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Camiu's-Sahih*. Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1400.
- Cevad Ali, Ebu Cafer bin Muhammed. *el-Mufassal fi Tarihi- Arab Kable'l İslâm*. Beyrut: 'y.e.y', 1993/1413.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf Alî b. Muhammed b. Ali. *Şerhu'l-Mevâkıf*. thk: Muhammed Bedruddîn el-Halebî. Mısır: Matbaatu's-Sade, 1907.
- Cüşemi, Ebu Sâd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim. *Risâletü İblîs ilâ İhvânibi'l-Menahîs*. thk. Hüseyin el-Müderrişî. Beyrut: Dâru'l-Muntahabi'l-Arabî, 1995.
- Çağlayan, Harun. *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Çağlayan, Harun. "İmam Mâtürîdî'de Hidayet-Ahlak İlişkisi", İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü, Editör: Prof. Dr. Sıddık Korkmaz. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Çağlayan, Harun, "Akıl-Nakil İlişkisi: Rey ve Hadis Ehlinin Yaklaşımları", Sistemantik Kelam, Editör: Prof. Dr. Mehmet Evkuran, Ankara: Bilay Yayınları, 2019. ss. 85-102.
- Demir, Hilmi. *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*. Ankara: Ay Yayınları, 2017.
- Demir, Hilmi. Nedir bu Selefilik? Erişim tarihi: 3 Mart 2018.
https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/603837.aspx_

- Derveze, İzzet. *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in hayatı*, çev: Mehmet Yolcu. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1989.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî b. İshâk. *es-Sünen*, thk: Kemal Yusuf Hut. Lübnan: Müessesetü'l- Kütübî'l Sekafîyye, 1988.
- Ebu Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *İmam-ı Â'zam'ın Beş Eseri el-Fıkhu'l Ekber* çev: Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992.
- Ebu Hanîfe, *İmam-ı Â'zam'ın Beş Eseri El-Vasiyye*. çev: Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992.
- Ebu Hanîfe, *Fıkhu'l-Ekber Aliyyül-Kârî Şerhi*, çev: Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.
- Eş'arî, Ebu'l Hasen Ali b. İsmail b. İshak. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafu'l-Musallîn*, Thk: Helmut Ritter, Wiasbaden, 1980.
- Evkuran, Mehmet. "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik, Selefi İdeoloji ve İslâm Dünyasındaki Etkileri Üzerine Bir Analiz", *İlahiyat Akademi Dergisi*, sy. 1 (2015): 75.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: İstanbul: 1997.
- Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1998.
- Gâzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev: Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Gölcük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman. *Kelam Tarih- Ekoller- Problemler*. Konya: Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınlar, 1988.
- Gömbeyaz, Kadir. "Haricilerin Günümüzdeki Devamı İbadiler mi Selefilik mi? *Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*. Konya: Olgun Yayınları, 2015.
- Günaltay, Şemsettin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad: Mustafa Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Gürler, Kadir. Bid'at Kavramı Üzerine. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 1 (2003): 63.
- Harman, Ömer Faruk "Îsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 466. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Hümeyyis, Abdurrahman. *Beyani 'ş-Şirk ve Vesailehü İnde Eimmeti'l-Hanefîyye*, çev: M. Emin. Akın. İstanbul: Guraba Yayınları, 1994.
- Hümeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, çev: Ahmet İyibildiren, Mustafa Öztürk. İstanbul: Guraba Yayınları, 2014.
- İsfehani, Ragıb Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Mufredât fî Garîbî'l-Kur'an*, thk: Muhammed Halil İytani. Beyrut: Daru'l- Ma'rife, 2010.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev: Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz b. Ahmed b. Abdürrahim ed-Dımaşk. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr*, nşr: Adil Ahmed Abdülmecid, Ali Muhammed Muavvez. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Fethu'l-bari bi şerhi sahihi'l-Buhari*, thk: Muhibbindin el-Hatib. Kahire: y.e.y. 1409/1988.
- İbn-i Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Himyerî. *es- Siret'ün- Nebeviyye* çev: İzzet Hasan, Neşet Çağatay. Ankara: Üniversitesi Yayınları, 1971.
- İbn-i Kelbî, Ebu'l Münzir Hişam b. Muhammed b. Said. *Putlar Kitabı*, çev: Beyza

- Düşengen. Ankara: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisanu'l-Arab*, thk: Abdül Ali Mehânî. Beyrut: Darul Kütübül İlmiyye, 1993/1412.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Furkan beyne Evliyai'r Rhamani ve Evliya'ş-Şeytan*. Beyrut: y.e.y 1952.
- İskenderoğlu, Muammer. *Günümüz Selefiligi Tasfiyeci, Siyasi ve Cihatçı Eğilimler*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Kabuni, İmam Ezrai, *Beşaretu'l Mehub bi Tekfiri'z Zünub*, çev: Ersan Urcan. İstanbul: Risale Yayınları, 2018.
- Kadı Abdulcabbar, Ebu'l-Hasan Abdü'l-Cebbar b. Ahmed b. Halil. *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kanter, Özden. *İslâm'da Kelâma Semantik Yaklaşım ve Rağib el-İsfahani'nin Kelâm Anlayışı*. İstanbul: Ma'ruf Yayınları, 2017.
- Karadaş, Cafer "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe". *İlahiyat Akademi Dergisi*, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2, sy. 3 (2016): 2.
- Karagöz, İsmail. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2005.
- Karaman, Fikret. "Modern Hayat ve Hurafeler". *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran sy. 186 (2006): 16.
- Kubat, Mehmet. Geleneksel Selefi Anlayışı ile neo-Selefi Tavrı Arasında Bazı Temel Farklar. *Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*. Konya: Olgun Yayınları, 2015.
- Koçoğlu, Kıyasettin. "21. Yüzyılın Türkiye'sinde Hurafeler". *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran sy. 186 (2006): 5.
- Kutlu, Sönmez. *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Macit, Nadim. *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya: Damla Yayınları, 1992.
- Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. *Kitâbu't-Tevhid*, çev: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. Buyrut: Dâr-u Sâdr-Mektebetü'l-İrşâd, 2010.
- Mâtürîdî, *Kitâbü't Tevhid*, çev: Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev: Mehmet Erdoğan. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Riyad: Dârut-Tayyibe, 2006.
- Nesefî, Ebü'l Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebsiratü'l-edille*, thk: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Mâtürîdî Kelâmı*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed. *İslâm İnançının Ana Umdeleri*, İstanbul: Endülüs yayınları, 2019.
- Nevevi, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî. *Riyâzü's-Sâlihîn*, çev: M. Yaşar Kandemir, İsmail, Lütfi Çakan ve Raşit Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları, 2001.
- Okumuş, Namık Kemal. *Bütün Yönleriyle Şirk*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.

- Pezdevi, Ebu'l-Yusr Muhammed sadrû'l-İslâm Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Sâbûnî, Ebu Muhammed Nûreddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev: Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Sancaklı, Saffet. "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği". *İslâmi İlimler Dergisi* 11, sy. 1 (2016): 32-33.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Sarıçioğlu, Ekrem. *Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler*, Ankara: İsam Yayınları, 1986.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 536 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Sinanoğlu, "Şirk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 193-194 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Süyûtî, Ebu'l- Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed. Beyrut: *ed-Dürri'l-mensûr*, 1993.
- Şahin, Mustafa. *Uluslararası Mâtürîdî ve Maturidilik Literatürü Sempozyumu*, Beyşehir: Diyanet Yayınları, 2018.
- Şâtîbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa. *el-İ'tisâm*, Beyrut: y.e.y, 1411/1991.
- Şehristani, Muhammed b. Abdül kerim b. Ahmed Ebu'l-Feth. *el- Milel ve'n Nihâl*, çev: Mustafa öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- Şekeroğlu, Sami. *Mâtürîdî'de Aklak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Şentürk Lütfi - Yazıcı Seyfettin. *Güncel Dini Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Cami'u'l-beyan an te'vîli âyi'l Kur'an*, Beyrut: Darul Kütübül ilmiyye, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul: İfav Yayınları, 1998.
- Türkel, Rıfat. *Suûdî Arabîstan Dışında Vehhabilik Etkisi 19.ve 20. Yüzyıl*, Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı. Konya: Olgun Yayınları, 2015.
- Turki, Ebu Umeyr b. Muhammed. *Tevhid İmamı Muhammed b. AbdulVehhab*, İstanbul: Kitap ve Sünnete Davet Yayınları, 2013.
- Vehbi, Mehmet. *Hulâsat'ul Beyân fi Tefsir' il Kur'an*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1969.
- Yaran, Rahmi "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 129. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki "Fasık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 203. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, sad: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boelli ve Abdullah Yücel. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1993.
- Yıldırım, Ramazan. *Mutezilenin Kelamî Polemikleri Hâkim el-Cüşemi Örneği*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2012.
- Yönem, Ahmet. Selefilerin Türkiye'deki Faaliyetleri, *Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*. Konya: Olgun Yayınları, 2015.

